

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ ve EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ ve EDEBİYATI BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

TÂHÂ HÜSEYN'İN “el-Va^cdu'l-Hak”
ADLI ESERİNİN ELEŞTİRİSİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç.Dr. Fikret ARSLAN

HAZIRLAYAN
M.Fuad BİLGİÇ

KONYA, 2008

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
İÇİNDEKİLER	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR	IV
TRANKSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	V
GİRİŞ	1
MODERN MİSİR ROMANINA GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM	
1. TÂHÂ HÜSEYN	29
II. BÖLÜM	
2. el-Va ^c du'l-Hak	35
2.1. Konusu	35
2.2. Kişiler.....	35
2.2.1. ^c Ammar b. Yâsir.....	63
2.2.2. Abdullah b. Mesud.....	65
2.2.3. Bilâl	74
2.2.4. Suheyb.....	78
2.3. Dil ve Uslup	81
SONUÇ	82
KAYNAKÇA.....	83

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım bu çalışmada genelde Modern Arap edebiyatını özelde çağdaş Mısır edebiyatının önde gelen isimlerinden Tâhâ Hüseyin'in “el-Va^cdu'l-Hak” adlı romanını ele almaya çalıştım.

Bu çalışmayı, ana hatlarıyla iki bölüm altında sunmaya çalıştım. Birinci bölümde çalışmaya ışık tutması bakımından yazarın hayatını, ikinci ve son bölümde ise “el-Va^cdu'l-Hak” isimli romanını ayrıntılı bir biçimde analiz etmeye gayret gösterdim.

Bu araştırmada bana yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Fikret Arslan'a ve bölüm başkanımız Prof. Dr. A.Kazım Ürün'e teşekkürü borç bilirim.

M.Fuad BİLGİÇ

Konya 2008

KISALTMALAR

S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
a.g.e.	: adı geçen eser
b.	: ibn (bin)
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
s.	: sayfa
thz.	: tarihsiz
v.d.	: ve devamı

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada, İslam Ansiklopedisi'nde takip edilen şu transkripsiyon alfabeti kullanılmıştır.

Sesliler:

	ا، اء، آ، آء : â	ا : a
	آء : î	آء : i, u
	آء : û	آء : u, o
Sessizler	ا : '	ض : š
	ب : b	ط : ṭ
	ت : t	ظ : ç
	ث : s	ع : c
	ج : c	غ : ğ
	ح : ħ	ف : f
	خ : ħ	ق : ḳ
	د : d	ك : k
	ذ : z	ل : l
	ر : r	م : m
	ز : z	ن : n
	س : s	ه : h
	ش : š	و : v
	ص : š	ي : y

Harf-i ta'rîf ile gelen kelimelerin başındaki şemsi harflerin okunuşu belirtilmemiştir. Örneğin: Min Vâkı' el-Rasâ'il

Terkip halindeki ad ve lakapların parçaları ayrı yazılmıştır. Örneğin: Tevfik el-Hakîm

Ahmed, Ali, Muhsin gibi sık kullanılan isimlerde transkripsiyon kullanılmamıştır.

GİRİŞ

MODERN MISIR ROMANI

Bilindiği gibi Mısır, bütün Arap ülkeleri arasında nüfusu en kalabalık ve bazı bakımlardan en ilerlemiş olanıdır ki, bu da, sanayi imkanlarının değerlendirilmesi ve mesela daha ince bir propaganda tekniği kullanılmasında kendini kendini gösterir. Aynı şekilde bu ülke, eğitiminin nisbeten uzun tarihi sayesinde ve bunun sonucu olarak da, Mısır yayıncılığı ve gazeteci geleneğine dayanan edebiyatıyla, kültürel yönden Arap dünyasının zirvesindedir. Bu edebiyatın gelişimine, doğma büyüme Mısırlıların yanısıra, Mısırlı olmayan Arapların da katkısı olmuştur.

Bütün bir 19. yüzyıl boyunca ve bu asrın başlangıcında Mısır'da ve tüm Arap ülkelerinde, özel bir atılım yapmaksızın, klasik Arap edebiyatını taklidetmeyi deneyen ve sonra da Avrupa örneklerine göre yazan taklitçiler vardı. Ancak ürettikleri şeyler ne kadar sıradan da olsa, edebî faaliyetlerinde hiç olmazsa dikkate değer bir hizmet vurgulanmalıdır: Geçen yüzyılda ve daha sonra, nesiller boyu yalnızca yüksek tahsilli seçkinler kesimindeki fertlerin meselesi olmuş olan edebiyat sanatını, tekrar halka indiren onlardır. Arap edebî dilini taşlaşma sürecinden kurtarma hamlesini başlatmışlar, eski üslûp biçimlerini yumuşatmışlar ve böylece modern hayalın değişimleriyle tutarlı bir tarzda ifade etmeyi başarmışlardır.

“Mısır romanında iki önemli akımdan söz etmek mümkündür. Birinci akımın özelliği tamamen öğretici olmasıdır. Bu akım roman unsurlarını tümünden gözardı etmese de çok az kullanmaktaydı. İkinci akım ise öğretici unsurla birlikte roman unsurları karıştırılarak sentez yapılan akımdır.

Birinci akım yani salt öğretime dayalı akımın ilk temsilcileri eserlerini bir roman yazmak amacıyla değil, daha çok toplumu aydınlatmak amacıyla yazıyorlardı. Daha doğrusu romanı ülkesinin insanını aydınlatmada bir araç olarak görmekteydiler. Nitekim bu akımın temsilcilerinden olan el-Tahtâvî. Fenelon'un Les Aventures'de Telemaque isimli eserini roman olduğu için değil, içinde güzel sözler bulunan, filozofların hikmetli sözlerinin yanı sıra insanlara öğüt verici nitelikte bir eser olduğu için Arapça "ya çevirmiştir.

Öğretime dayalı roman akımının ilk eserlerinden olan Tahlis el-İbrîz fî Talhîs Barîş isimli eser yöntem bakımından seyahatname şeklindedir. Yazarın İskenderiye'den çıkıp Marsilya'ya uğrayıp oradan da Paris'e vardığını anlatırken kronolojik bir sıra izlememektedir. Özbeöz Mısırlı olan Tahtâvî Paris'te karşılaştığı bu yeni çevrenin mukayesesini yapıyor, eseriyle de iki kültür arasındaki farklı noktalara dikkat çekiyordu. Bunun yanında Avrupa'daki bilimsel gelişmelerin varlığından bahsedip bu ilimlerle ilgilenmenin zorluğunu dile getiriyordu. Tahtâvî kitabın Paris ile ilgili kısmını bir takım bölümlere ayırır. Birinci bölümde Paris'in coğrafyasından söz etmektedir. İkinci bölümde ise aynı yerin halkının yaşayışından, üçüncü bölümde de Fransız idare sisteminden bahsedip, bazı kanun maddelerini Arapça'ya çevirmektedir. Eser tüm dikkatleri Batıya çekmekte, ulusal kalkınmanın temelini ortaya koymaktaydı. Kitabın fikrîsel değeri, edebî değerinden çok daha fazladır. Bununla birlikte Tahtâvî'nin bu eserinin Arap nesrinin gelişmesine katkıda olduğu bir gerçektir. Eserinde kullandığı üslûp ile de kendinden sonra gelecek kuşaklara da örnek olmuştur.

Öğretici roman alanında Rifâ'a, Ali Mübarek Alâm el-Dîn isimli eseriyle dikkat çekmektedir. Rifâ'a, el-Tahtâvî ile Ali Mübarek arasında ortak noktalar çoktur; her ikisi de Mısırlı köylü ailenin çocuklarıdır. Ezher kültürü almış olmalarının yanı sıra Batı kültürünü de yakından tanıma imkanı bulmuşlardır. Yine her ikisi, bağlı buldukları toplumun insanlarını aydınlatmak için gayret

göstermişlerdir. Yazar Ali Mübarek eserinde Alâm el-Dîn isimli Mısırlı bir din bilginin, bir İngiliz ile yaptığı yolculuğu malzeme olarak kullanarak, doğu ve batı toplumlarının yaşantıları arasında bir karşılaştırma yapmaktadır."

'...Romanın kahramanı 'Âlâm el-Dîn bir Ezher şeyhidir. Bu şeyh "Ali Mübareksin gözünde örnek bir din bilginidir. Bu yüzden onu Alam el-Dîn diye adlandırmıştır, oğluna da Burhan el-Dîn adını vermesi bu görüşü güçlendirmektedir. Bu şeyh Arapça öğrenmeyi arzulayan, bilgin bir İngiliz turistle yurt dışına seyahat etmeyi kabul eder. el-Ezherli bilgin, akıllı, bilmediklerini soran, öğrenmek isteyen bir tiptir. Avrupalıların bütün adetlerini kabul etmez. Üstelik bazılarını reddeder ve kendi doğu adetlerini onlara tercih eder. Böylece Ali Mübarek bize doğu ile batı arasında bir mukayese denemesi sunmaktadır."

Ali Mübarek bu eseriyle on dokuzuncu yüzyıl Mısır edebiyatında önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Eser her ne kadar klasik makame türünden esinlenerek yazılmışsa da onlar kadar ağır olmayıp, seçili, bir üslubu yoktur. Nitekim kendinden sonra makame şeklinde eser yazanlar üzerinde önemli bir etkisi olmuştur.

Öğretici roman anlayışına yönelik olan akım, Mısır'ın içinde bulunduğu ortamın ve şartların geliştiği bir akımdır. Bu akımın yabancı romanlardan etkilendiği söylenemez. Çünkü bu akım, edebî anlamda bir roman ortaya koymayı istememiştir. Öğretici ya da sosyal eleştiri içeren konuları esas almışlardır. Bu akımın temsilcileri romanı tek başına önemsenmeye değer bağımsız bir sanat dalı olarak değerlendirmediler.

Mısır romanı yavaş yavaş Mısır gerçeğinden hareketle gelişmeye başladı. Mısır'da orta tabaka oluşuktan sonra yazarlar kendi insanının kimliğini. Mısır

halkının ulusal kalkınmadaki mücadelesini ortaya koyan bu öncül duygulardan hareketle bu gerçeği dile getirmeye başladılar. Yazarlar bir Y andan toplumun geri kalmışlığının diğer yandan da batı kültürünün tümüyle kendi toplumlarına hakîm olacağına endişesi içindeydiler. Nitekim onlar, bu iki kültür arasında ortak noktalar belirlemekle birlikte salt taklitçiliğin tehlikesine de dikkat çekmektedirler. Söz konusu yazarlar, aynı zamanda ülke insanının geri kalışının sebeplerini araştırıp reform arayışına da gitmişlerdir. Hadîs İsa b. Hişâm bu anlayışın ürünü olan bir eserdir.

Mısır romanının gelişimine katkıda bulunan bir diğer eser de Muhammed el-Muvaylîhî'nin²⁶ (1858-1930) makamat türünde yazdığı eseri Hadîs İsa b. Hişâm'dır. Eser 1907 yılında yayımlandı. Mısır'ın, Hidiv İsmail'in idaresi altındaki müsrif harcamaları sonucu ekonomik bakımdan bir darboğaza girmesi ve kabaran milliyetçilik duygularının neden olduğu Urabi isyanının ardından ülkenin İngilizlerin işgaline uğraması konu edilmektedir.

Eserdeki anlatıcı İsa b. Hişâm mezardan çıkan Mehmet 'Ali Paşa zamanından bir Türk paşa ile karşılaşır ve birlikte paşanın ölümünden elli yıl sonraki Mısır'ın problemlerini, tutarsızlıklarını ve hayatın cilvelerini tartışır. Bir başka deyişle, biraz modernleşmiş, biraz batılaşmış daha da önemlisi İngiliz işgali altında bir Mısır hakkında konuşurlar.

Muhammed el-Muvaylîhî bu eseri ile zamanın sosyal hayatının getirdiği problemlerin değişik yönlerini, diyaloglarla tasvir ederek ele almakta, bu sosyal hayatı geçmişle karşılaştırarak toplumun hatalarına dikkat çekmektedir.

Makamat türünde sosyal eleştiriyi konu edinen başka bir yazar da Muhammed Hafız İbrahim'in Leyâli Salih isimli eseridir. Bu eser de makame motifinden oldukça etkilenmiştir. 1906 yılında ortaya çıkan Leyâli Salih ile

Hadîs İsa b. Hâşîm, sosyal eleştiriyi araç olarak kullanan tipler bakımından birbirinden ayrılmaktadırlar. el-Muvaylîhî'nin eserinde anlatıcı el-Hama'nın makamelerindeki ravi İsa b. Hâşîm, Leyâli Satilrieki anlatıcı yazarın kendisi gibi görünen Nîl çocuklarından birisi'dir.

Diğer bir eser de Muhammed Lutfî Cuma'nın Leyâli el-Ruh el-Ha'ir isimli eserdir. Eser kafiyeli nesir şeklinde olmayıp mensur şiir şeklindedir. Eserde başkalarıyla konuşan şahıs bedenden ayrılmış, bir ruhtur ve konuşmalarının büyük bir kısmı Mısır'ın sosyal şartlarının eleştirisini esas almaktadır. Kuşkusuz bu eserlerin edebî Mısır romanının doğmasında, büyük katkısı olmuştur.”¹

“Kısacası, bu edebiyatın en azından bir bölümünde Arapların o zaman başlayan millî kurtuluş mücadelesi açısından belgesel bir değer vardır; keza aynı esas eğilimle Arap halklarının tarihini, halkın anlayacağı hale sokmuşlardır. Bunlar, tarih bilimindeki kesinlik ve titizliğin eksikliğini dengelediği gibi, edebî ustalığın eksikliğini de dengeleyen fonksiyonlardır.

Aslında, işte bu anlamda tarihî roman (Arapça: Kıssa), Arap dilindeki edebiyatın bu yeni devresinin eşiğinde yer alan şeydi. Arapların millî uyanış sürecinde bu tarzı, şanlı geçmişten gelecekleri için ilham almak amacıyla seçmiş olmaları da akla yatkındı. Arapça, hacimli tarihî roman yazan ilk yazarlardan biri, ikinci akım olan öğretici ve eğlendirici roman türünün mensuplarından Corcî Zeydân (1861-1914)dır. Lübnan hıristiyan çevrelerinden geliyordu; Beyrut'ta doğmuştu, tam anlamıyla kendi kendini yetiştirmiş bir kişiydi. Göç ettiği Mısır'da, öteki Lübnanlı hıristiyanlarla birlikte 1892'de Arapça aylık bir edebiyat dergisi olan "el-Hilâl'i kurdu. Aynı zamanda klasik Arap edebiyatı tarihi ve müslüman milletlerin tarihi üzerine kitaplar yayınladı. Ününü ise, daha ziyade yirmi iki tarihî romanın yazarı olarak kazandı. Gerçi o, Arap dünyasının o sıralar

¹ Alptekin Hulusi, Modern Mısır Edebiyatçısı Tevfik el-Hakîm ve 'Usfûrun Mine's-Şark Adlı Eserinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004.

girdiği bu yeni dönemde bu tür romanların ilk yazarı değildi ama, bu edebî sanat türüne ilk işlerlik kazandıran o oldu. Konu bakımından, genellikle İslâmiyet'in doğuşundan sonraki ilk asırlara, yani İslâm fetihlerinin muzaffer devirlerine dönmüştür. Ne kadar ilginçtir ki, bir hıristiyan Lübnanlı, Mısır'da bir yazar olarak müslüman Arapların tarihiyle uğraşiyor! Bu dokunaklı duygusalz kitaplara yalnızca Arap ülkelerinde değil, dışarıda da hayran okuyucu kitleleri oluşturan şey, çekici konuların yanındaki tabîî üsluptu. Bunlar aynı zamanda Türkçe'ye, Farsça'ya, Azerice'ye ve Hintçe'ye tercüme edildi.

Zeydân'ın tarihi romanlarının, bu turun yeni gelişimindeki edebi payına işaret eden husus, bunların klasik Arap edebiyatındaki benzer edebî türden neredeyse hiç etkilenmediği, tersine olay dokusu, zengin kurgu bakımından büyük Alexandre Dumas'dan belli izler taşıdığıdır. Arap olmayan yazarların, mesela J. J. Rousseau'nun ve Fransız romantiklerinin etkisi başka bir tarih romanı yazarında da görülür: Farah Antûn (1873-1923). O da hıristiyandı. Suriye'nin Trablus şehrinden gelip 1897 yılında Mısır'a yerleşmiş ve New York'da yayıncı olarak kaldığı birkaç yıl dışında ömrünün sonuna kadar Mısır'da yaşamıştır. Kahire ve New York'da "el-Câmi'a (Birlik)" dergisini yayınlamıştır. Chateaubriand, Renan ve Gorki'den etkilenmiş öyküler, romanlar, tiyatro eserleri yazmış, aynı zamanda Jules Simon'dan, Chateaubriarul'dan, Anatole France'dan, Auguste Comte'dan, G.B. Shaw'dan ve başka yazarlardan çeviriler yapmıştır. O da İslâmiyet'in altın çağını tercih ediyordu. Amacı, Arap dünyasının, Batının büyük güçleriyle politik mücadelesi için buradan yayın ve edebiyat yönüyle ilham sağlamak, yani sömürgeci devletlerin Ortadoğudaki işgal politikası karşısındaki Arap direncini teşvik etmektir. Ama, öte yandan Arap kültürüyle Batı Avrupa uygarlığı arasında bir köprü kurduğu da kesindir.

Modern Arap edebiyatında tarihî romanın öncülerinin Mısır'da yerleşmiş Lübnan ve Suriyeli Hıristiyanlar oluşu, ilginçtir. Ama bu olgu şöyle açıklanabilir: Bu tip aydınlar, Batı etkilerine, dinî yönden daha büyük bir kapalılık içinde

yaşayan ve Batı Avrupa'ya kültürel bakımdan daha az bağlı olan müslümanlardan daha çok açıldılar. Mısır'da, Doğu Akdeniz göçmenleri günlük basınla sıkı bağlar kurmuşlardı ve bu da, o zamanki durum düşünüldüğünde anlaşılır bir şeydir. Lübnan ve Suriye'den gelen hıristiyan Araplar vatanlarını kısmen terketmişlerdi, çünkü Osmanlı makamlarının misillemesinden kurtulmak istiyor ve Mısır'da fikirlerini daha serbestçe açıklayabileceklerine inanıyorlardı. Mısır basınının geçmişi, 18.yy.daki Napolyon işgali dönemine dayanır. Ve gerçekten de, bundan yüzyıl sonra bu gelişim diğer Arap ülkelerinde başlamadan kendini kurtarmayı başarmıştır. O göçmenlerin, özellikle Kahire ve İskenderiye'de oldukça aktif ve önemli ölçüde payı olmuştur. Bu gazete ve süreli yayınlar, üreten Arap matbaaları, gazetecilere aynı zamanda kitap yayınlama imkanım da veriyordu. Gazetelerinde günlük haberlerin ve bunlara ilişkin makalelerin yanısıra edebiyat sayfaları vs. de yayınlıyorlardı. Böylece Mısır için, tarihî romanların yanında tamamıyla yeni bir tür başlattılar: Tefrika romanlar. Edebiyat sayfalarında örnekleri, büyük çapta Avrupalı yazarlar, özellikle de Maupassant, Victor Hugo, Flaubert gibi Fransız yazarlarıydı. Aynı şekilde İngilizlerden de ilham alıyorlardı: Walter Scott'dan, Charles Dickens'den ve diğerlerinden. Fakat, Fransızca ya da İngilizce tercümelerinden tanıdıkları Rus yazarları Gorki, Çehov, Tolstoy ve Puşkin de onları etkiliyordu, aynı şey zaman zaman İtalyan ve Alman yazarları için de sözkonusuydu. Bütün bunların yanında karakteristik olan, Zeydân'ın tarihî romanlarında olduğu gibi yazarların Ortaçağ Arap anlatı sanatı tarzından yola çıkmalarıydı. Hikâyeleri (Arapça: Uksûsa), artık şövalye ve kahramanlar etrafında dönmüyor, halk tipi hikâyeleri artık "Binbir Gece Masalları"nın örnek almıyordu. Bilinçli ya da bilinçsiz olarak, iyice Avrupa edebiyatına yaslanıyorlardı. Bazdan da Avrupa dillerinden Arapça'ya kısa hikâyeler vs. tercüme etmekle uğraşıyordu.

Bu yenilerin ilkleri içinde Mustafâ Lutfî el-Manfalûtî (1876-1924) yer almaktadır. Yukarıda sözü geçen seleflerinden farklı olarak o, doğma büyüme Mısırlıydı. Yukarı Mısır'dan geliyordu ve Kahire'de İslâmî el-Ezher

Üniversitesi'nde okumuştur. Onunla birlikte, bir dizi Mısırlı artık Suriye ya da Lübnan kökenli olmayan ve I.Dünya Savaşı'ndan sonra edebiyat üreten yazar devreye girer. Yazarlık yapan diğer birçok Arap gibi o da Vafd Partisi'ni destekliyordu ve hiç değilse kısmen ondan besleniyordu. Arap edebiyatı dışındaki edebiyatı oldukça iyi seviyede bilmesine rağmen, yabancı dil bilgisinin eksik olmasından dolayı bu edebiyatları yalnızca çevirilerinden tanıyordu. Buna rağmen, J. J. Rousseau'nun, Victor Hugo'nun etkisi onda da farkedilir. Kısa hikâyeleri, çağdaşlarına inceleme ve makalelerinden, hatta oldukça derin oldukları halde edebiyat eleştirilerinden daha çok etki etmiştir. Hikâyeleri ve denemeleri herşeyden önce duygusal ortak bir dille yazdıkları için okuyucuyu duygulandırır. Hikâyelerinden bir seçkiye karakteristik olarak "Gözyaşları" adını vermişti, bir başkasının başlığı ise "Bakışlar"dı. Gerçi karakterlerini çiziminde özel bir hassasiyet yoktu ama, bu önemli değildi. Hikâyeleri, sözkonusu planı melankolik bir cazibeyle ele alıyor ve aynı zamanda da onun İslâmiyet'in emirleri hakkındaki görüşlerine tercüman oluyordu. Diğer taraftan bu hikâyeler Arap, daha doğrusu Mısır milliyetçiliğini de işliyorlardı, İslâmiyeti, geleneksel şekliyle savunuyordu, ancak dinî reform planlarının bir kısmını alkışlamaktan da geri kalmıyordu. Başka bir ifadeyle, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Mısır aydınlarının fikrî hayatım saran iç gerilimler, onun eserlerinde doğrudan doğruya dile geliyordu. Hikâyelerinin olay kahramanlarının karakterize edilmesinde el-Manfalûtî, birkaç Fransız romantiğini hatırlatır. Bu figürler ya kusursuz iyiliğin ta kendisidirler, ya da düpedüz canavardırlar. İşte bu, gerçeğe yabancı siyahbeyazlığın sonucu olarak el -Manfalûtî'nin hikayelerinin çoğu trajik, ağlatarak, hatta kahramanlarının ölümüyle biler.

Böylece denebilir ki o, hüznü üslubuyla Mısır edebiyatında bu türün zirvelerinden birine ulaşmıştır. Bu türde yazan Arap yazarlarında tuhaf derecede çok bir romantizm eğilimi vardır. Üstelik bu eğilim, şiirde beklenebilirken, kendini nesirde gösterir. Tabii el-Manfalûtî 'yi taklit eden ve piyasaya bestseller roman ve kısa hikâyeler sürebilmek için onun duygusal tarzından yararlanan

yazarlar da az değildi. Bu yığın üretiminden daha ilginç, daha büyük zenginliği nüanslarıyla vermeyi başaran nesir yazarlarının eserleriydi.. Bunlardan Taha Huseyn'i anabiliriz.

1889 yılında doğan ve iyiden iyiye hümanist fikirlerle yoğrulmuş bir yazar olan Taha Huseyn, hem İslâm, hem de Fransız kültürüyle beslenmiştir. Dikkate değer ve çoğu orijinal düşünceleri işlenmiş, edebî yönden seviyeli bir üslûpla formüle etmeyi başarmıştır. Daha çocukluğunda kendisini tamamiyle kör eden bur göz hastalığına tutulmuştu. Yine de öğrenimini sürdürdü; bir Mısır köy okulunu (kuttâb) bitirdikten sonra, önce el-Ezher'i, sonra da Mısır Üniversitesi'ni bitirerek yüksek tahsilini Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Montpellier ve Sorbonne'da tamamladı. Bir Fransız olan hanımı, onun en azından görme gücünü telafi ediyordu. Bu hanımın yardımıyla ve aynı şekilde ona mahsus görülmemiş bir enerjiyle yeteneğini öyle geliştirdi ki, Arap dilinde çok çeşitli sanat türlerinde kitapların yazarı oldu.

Eserlerinin belki de en tanınmış, "el-Eyyâm" (Günler) başlıklı otobiyografidir, hayatını ve öğrenim sürecini yürek pa-ralayıcı bir yoğunlukla anlatır. Bu eser, 1929'dan başlayarak Arapça aslından birçok kereler İngilizce, Rusça, İspanyolca, Almanca, İbranice, Farsça, Çince ve Malayca'ya çevrilmiştir. Görüldüğü kadarıyla bu eserin başarısının sun, yazarın her ayrıntıyı, yaşadığı gibi, hiçbir katkısı olmayan bir sadelik içinde anlatmasıdır. Körlüğün engelleyemediği hassas bir işitme ve tat alma duyusunu, dokunma ve sezme duyusunu çok iyi başarmış gibidir. Aynı duyusal güç, zaten onun bütün edebî faaliyetine, ilk planda da Ebü'l'Âlâ el-Ma'arrî'nin hayatı ve etkileri üzerine yazdığı kapsamlı eserine de hakimdir. Aynı şekilde takdir edilmeye değer bir şey, Taha Huseyn'in İslâmiyet öncesi Arap şiiri üzerine yaptığı eleştirel yaklaşımdır. Tamamiyle kendine özgü analiz yollarını izlediği bu kitapta, bu edebiyatın gerçekliğinden şüphe duyduğunu ortaya koyar. Burada ve edebiyat eleştirmeni olarak yazdığı öteki kitaplarında ve yazılarında, kendisinden önce Saint Beuve ve

Taine'nin kullandığı ölçütleri kullanmıştır. Son yıllarda, dil ve üslup estetiğinin temelleri ve ilkelerinden ziyade edebiyat eleştirisiyle uğraşmaktadır.

Aynı şekilde tercüme sanatını da geliştirmiştir; Aristoteles'in eserlerinden ve Eski Yunan trajedisinden bölümler tercüme etmiştir. Kısa hikâyeler de kaleme almış ve bazı görüşleri, romanlarında dile gelmiştir; mesela, "el-Edîb" (Yazar) de genç bir Mısırlı'nın edebî üretkenlik yolundaki güçlüklerini anlatır. "Şehrazad'ın Rüyalari" (1943), sembolik özellikler taşır. "Binbir Gece Masallari"ndan yalnızca çerçeve alınmıştır. Burada, bazı estetik sorunlarıyla hesaplaşma fırsatından yararlanır. Onun, "Mutsuzluk Ağacı" (1944) adlı toplum eleştirisi romanı da ayrıca ilginçtir. Burada, faaliyetim ve hayatını zengin bir olay dokusu içinde anlattığı iki Mısırlı tüccar ailenin üç kuşak boyu yaşamı sergilenir. Kitap, geçen yüzyılın son on yıllarını ve bu yüzyılın başlarını içerir. Yazar, ilhamını uzaklardan alır. işlediği insanlar gerçi saygın şahsiyetlerdir, ama aynı zamanda da Mısır toplumunun gelişim döneminin temsilcileridir. Taha Huseyn'in "Toprağın Azizleri" (1949) adlı eseri, bir denemeler külliyyatıdır ve yazar, rejimin temellerine ve Mısır toplum hayatının ilkelerine heyecanla hücum ettiği için, yayınlandığı sırada kitaba resmî makamlarca el konmuştur. Burada, özellikle karşı çıktığı şeyler, köylülere asgari hayat imkanlarının bile verilmeyişidir ve dramatik kaba kuvvet olaylarına, krizlere parmak basar. Taha Huseyn, aynı zamanda Kahire Üniversitesi'nde Arap edebiyatı doçenti olarak görev yapıyordu. Daha sonra, fakültenin dekanlığını yaptı. Eğitimbilimi alanındaki ilkelerini, "Mısır Kültürünün Geleceği" (1939)'nde açıklar. Bu, onun, Mısır'ın kültürel yönden Asya ve Afrika'dan ziyade Avrupa'ya eğilimli olduğu tezini savunduğu ilginç bir kitaptır, ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra Vafd Hükümeti'ne eğitim bakam olarak katılmıştır. Cumhuriyet yönetimi, onu, UNESCO nezdinde Mısır temsilcisi yapmakla taltif etmiştir.

Bugünkü nesil için olduğu gibi kendi nesli için de Tevfik el-Hakîm, Mısır yazarlarının en üst mevkiindedir. Kendi açıklamalarına göre 1908'de, başka

bilgilere göre 1902 ya da 1903'de doğmuştur. O da Fransız kültürünün besleyici bağrına yaslanmıştır ama, yazılarının konusu, üslûbu ve genel eğilimiyle yeni ufuklar arayışı içindedir. Kendinden öncekilerden çok daha ciddi bir sentez peşindedir: Genel insanî meselelerle bugünkü Mısır'ın kültür problemini birleştirmek. Önemli ilk romanı, ki bunu 1927'de Fransa'da yazmış ve 1933'de Mısır'da yayınlamıştır, "Ruhun Geri Dönüşü", çağdaş Mısır orta sınıfının ve köylülerinin hayatını ve meselelerini mecazî bir üslûpla ve çok sayıda dramatik durumlarla canlandırılmış bir olay dokusu çerçevesi içinde, Sa'd Zaglûl tarafından 1919'da yürütülen Mısır Kurtuluş Savaşı'yla bir arada tasvir eder. Yazar, kendi düşüncelerinin çoğunu, kitabın odak figürü olan bir lise hocasının ağzından ortaya koyar, Bu roman, Fransızca, Rusça ve İbranice olarak da yayınlanmıştır. el-Hakîm'in diğer kitapları da, Fransızca'ya ve başka dillere çevrilmiştir. Bunlar çırasında mesela, "Bir Mısır Köyündeki Savcı'nın Güncesi" vardır. Kişisel tecrübelerine dayanarak yazar, burada, yükselme peşindeki bir devlet memuruyla hesaplaşır ve fellah köylerindeki monoton hayatı, kendisi gençliğinde nasıl görmüşse öyle tasvir eder. Bu köylerden birinde yürütülen, resmî makamlarca takibedilen bir ceza davasını örnek olarak alır.

Ayrıca, etkili bir dizi tek perdelik ve daha uzun, beş perdeliklere vancaya kadar sahne eserleri yazmıştır. Bunlardan birkaçı, tarihî olaylardan, çoğunluğu ise aktüel problemlerden yola çıkmaktadır. Bu dramların bir çoğu sembolik karakterdedir. Mesela "Delilik Nehri", "herhangi bir ülke" sakinlerinin ruh hastalığını, hepsinin büyüdü bir nehrin suyundan içmeleri sonucuymuş gibi anlatır. Yalnız padişah ve veziri, başlangıçta bu nehirden kaçınırlar, fakat sonunda onlar da insan denen yığının zorlamasıyla büyüdü sudan içerler ki, kendilerini, yalnız padişah ve vezir delidir suçlamasından kurtarınlar. el-Hakîm'in burada neyi kastedtiği çok açıktır: Modern toplumun, insanı zorla içine soktuğu konformizm. Aynı eğilim, daha yeni bir eserinde de görülür. Burada, Birleşmiş Milletler'de hüküm süren karşılıklı yanlış anlama ve kötüleme atmosferini, iki genç nişanlıyı sebepsiz yere birbirlerinden uzaklaştıran

anlaşmazlık ve suçlamalara benzetir. Kıssadan hisse, ortadadır: Samimiyet, özel alanda da, devletler arası alanda da, ayırıcı fikir farklılıklarının giderilmesi için tek çaredir. el-Hakîm'in romanları, tiyatro eserleri ve küçük öyküleri, bu figürlerin özelliklerine yönelttiği eleştiri ne kadar ağır da olsa, olay kişilerinin keskin karakterlerinden çok, çağdaş Mısır'ın gerçeğe yakın anlatımıyla dikkati çeker. Bunlarda, uygun edebî formu bulma çabasının yanısıra, yazarın düşüncesindeki gerçeğe bağlılık da kendini gösterir.

Taha Huseyn, mükemmel bir hümanist olarak mütalaa edilirken, Tefkîk el-Hakîm, gerçi eserlerinin birçoğu daha önce de belirttiğimiz gibi Fransız sembolizminden etkilenmiş olsa da, ustalıkla sunulan geniş bir ilgi yelpazesini, edebiyatında gerçekleştirir. Gerçekten bu tarz, Birinci Dünya Savaşı'ndan az önce ve bitiminden sonra modern Mısır'da geniş bir taraftar çevresi bulmuştur. Burada herşeyden önce, Kuzey ve Güney Amerika'daki çağdaş Arap edebiyatının Mısır'daki Arap yazarlara etkisi (bu konu ileride özel olarak ele alınacaktır) önemlidir. Daha, el-Hakîm'den önce, 1922'de ölen İsa 'Ubey d, Mısır kadınının, hayatından ve Mısır toplum yapısından kaynaklanan problemlerini gerçeğe yakın bir tarzda tasvir etmişti. Bu yazar, ölümünden kısa bir süre önce, Birinci Dünya Savaşı sonrası Mısır Millî Mücadelesi konusunda yayınlar yapmıştır. Arap kadının problemleri keza oldukça realist bir şekilde yazarlığı deneyen pek az kadının hikâyelerinde ya da incelemelerinde, özellikle vurgulanmıştır. Burada, özellikle Meryem Ziyâde 'Atlas, takma adıyla "Mayy" (1895-1941) anılmalıdır. Lübnan kökenli olup Filistin'de doğmuş, ancak bütün eserlerini Mısır'da vermiştir.

Genç yaşta ölen Muhammed Teymûr (1892-1921), parlak bir dramaturg ve tiyatro eleştirmeni olarak kaldı. Ardından, "Benim Bakış Açım" başlığı altında çarpıcı, realist sayılan önemli bir hikayeler kitabı da bıraktı.

Küçük kardeşi Mahmûd Teymûr, 1894'de doğmuştu. Bugün yeni Mısır'ın dikkate değer bir hikayecisi ve tiyatro yazarı olarak kabul edilmektedir. Her iki kardeş de, devrinde tanınmış bir sanat hâmisi ve kitap dostu olan babalan sayesinde öğrenim gördüler. Kendisinin bizzat açıkladığı gibi, başlangıçta el-Manfalûtî'nin etkisindeydi; fakat sonra onun aşın duygusallığından kendisini kurtardı. Amerika'da yaşayan, çok saydığı Lübnanlı bir yazara, Cubrân (bundan da ayrıca söz edilecektir) bağlandı ve Arap edebiyatı dışındaki edebiyatlarla canla başla uğraşmaya başladı. Gerçekten de, hemen bütün eserlerinde Fransızların, özellikle de aşık bir model olarak, en azından ilk yazarlık yıllarında Maupassant'ın etkisi sezilir. Daha sonra Çehov'u tanımış, ondan da etkilenmiştir. Maupassant'a. benzer şekilde, tabii Fransız şairinin erotik ögesi olmaksızın, birçok ayrıntılı kısa hikâyede kendini denemiştir. İlkesi şu olmuştur: Bir hikâyeye, gerçek hayatı yansıttığı ölçüde başarılı olur. Şüphesiz, daha önce ağabeyi ve Birleşik Devletler'de yaşayan Halîl Cubrân da bu türü geliştirmişti. Ancak, ilk defa olarak Mahmûd Teymûr bu türün genci saygınlığını sağlamıştır.

Küçüköykü, "uksâsa"yı Mısır gerçekliğinin sadık bir yansıması haline gelecek şekilde gerçekleştirmiştir. Mahmûd Teymûr, halk tabakaları arasında hüküm süren kayıtsızlıkla, özellikle de varlıklı kesimin, yeni zenginlerin kibiriyle savaşıyor; Mısır'ın sonradan görmeleriyle, aynı şekilde yığınların zarar görmedikleri herşeye karşı ilgisizlikleriyle savaşıyor. Yine de Mahmûd Teymûr, el-Hakîm' den daha güçlü bir ölçüde bugünkü Mısır'ın toplum eleştirisini ön plana alan edebiyatın sahibidir.

Mahmûd Teymûr'un edebî ürünlerinin kapsamı şairdir, Buna, bazı yazılarının yeni baskıları için gözden geçirilmiş hali de dahildir. Bu şartlar içinde, bütün hikâyelerinin olay kurgusunda eşit bir orijinalliğe sahip olmaması kaçınılmazdır. Olayları çoğu zaman anlaşılacak ölçüde Mısır şartlarına uyarlasa da, Fransız ve İngiliz kitaplarından alırdı. Onda, yalnız olay çekirdeğinin geliştirilmesi önemli değildi, tersine arka plandaki çevre ve

karakterlerin çizimi de önemliydi. Hikâyelerinde melankolik bir havası da olan, hicivle keskinleştirilmiş bir mizahla, Mısır'daki evlilikleri gözler önüne serer. Kadınların satırlıklığını, hoppalığını, fellahların cehaletini, saflığını, batıl inançlarını, keza müslüman din adamlarının dalavereye eğilimini, tüccarların ve başka ticaret adamlarının utanmazlığını, aynı şekilde eğitim için gönderildikten sonra şımarmış ve bozulmuş, "Avrupa'nın cilalı kibarlığını benimsemiş" o aydın gençler grubunu işler. Tartışmaya gerek yok ki, Mahmûd Teymûr, kötünün, lanetlenmeye değerin işlenmesine öncelik vermiş ve Mısır hayatında olumlu olan şeyi tamamen suskunlukla geçmiştir.

Orada tabiatıyla daha ileriye gitmiş ve figürlerinin (konuşma tarzlarının da) davranışını ve kişiliğini daha ayrıntılı işlemiş olsa da romanlarının leitmotivleri olumsuz doğrudur. Bu tarz için karakteristik olan bir eser de, onun 1944'de yayınlanan, hacimli, son derece sembolik hikâyesi "Şeytanın Kızı"dır. Burada, sözkonusu genç ve güzel bir kız şeytanın emri üzerine kendiliğinden, başka yaratıklarla münzevî bir adada sefalet içinde yaşar. Bu edebiyatçı, çok sayıda sahne eseri de kaleme almıştır. En başarılı oldukları, insan zaaflarını alaya aldığı komedilerdir; "Bombalar" komedisi gibi. Orada, hava bombardımanlarından korkularını vatanperverane kalıplarla örten insanları ve Mısır gençliğinin belli bir tipinin yüzeysel "batılılaşmasını" hedef alır. Mesela, "Bir Çay Topluluğu" adlı komedisinde olduğu gibi, bu toplum tabakasının belli prototiplerinin gülünç alışkanlıkları gibi, gülünç konuşmalarını da alaya alır.

Mahmûd Teymûr, bu arada sığ, kasıtlı kuru bir üslûp geliştirmiştir. Kısa, ama özlü cümleler kullanır. Başlangıçta, Mısır'da bugünlerde alışılmış günlük konuşma dilini kullanıyordu. Bu, neredeyse devrimci bir hareketti. Düşünün ki, bu tarz birçoklarınınca değersiz görülüyor, bu düzeyde bir yazarda üslûp eksikliği buluyorlardı. Daha sonra, sürekli olmasa da yazı Arapçasına geçti ve hikâyelerinin bir bölümünü bu şekilde değiştirdi. Dahası var: Mahmûd Teymûr, daha etkili olabilmek gayesiyle, çok yönlü hikâyelerinde, her figürünü kendisine

uygun dille konuşturabilmek için sık sık yazı Arapçasından konuşma Arapçasına geçmiştir.

Aslında bir başka yazar, Heykel, aynı tekniği Birinci Dünya Savaşı yıllarında, sonra sözünü edeceğimiz romanında uygulamıştı. O da Arapça'nın bu iki dil çeşidini birbiriyle "karıştırmış", ama şair hayal gücünün yarattığı tipleri bu üslûp tekniğiyle canlı ve inandırıcı kılmayı ancak Mahmûd Teymûr başarmıştır.

Yeni Mısır edebiyatının başka bir türünde ise 'Abbâs Mahmûd el-Akkâd (1889-1964) vardır. O, şair, ama daha ziyade de yayıncı ve edebiyat eleştirmen olarak önem taşır. Önce yalnızca ilkokul mezunuydu, fakat sonradan İngilizceyi o kadar iyi öğrendi ki, bu dile tam anlamıyla vakıf oldu. Böylece farklı dönemlerin İngiliz edebiyatını tamdı ve kendisinin Fransız dili ve kültürünün izindeki Mısırlı çağdaş yazar arkadaşlarından çok daha fazla bu dil ve kültürün etkisine girdi. el-'Akkâd'ın şiiri, klasik üslûpta törpülenmiş bir Arapçayla yazılmış olup modern olayları işler ve üslûpla konu arasındaki kutupluluk, onun zengin edebiyat eleştirisi, ürünlerinde de görülür. Bu arada, surda burda İngiliz kaynaklarıyla içli dışlı olur, isterse sırf kendi dilini süslemek için de olsa, onlardan alıntılar yapmaktan hoşlanır. Ancak bu, her ne kadar şiirlerini firavunların ve aynı zamanda da müslüman fatihlerin mirasçısı olduğu gururunu taşır görse de, büyük isimleri ona ilham veren İngiliz edebiyatıyla bağının derinliğinin az olduğu anlamına gelmez. Şiirleri -zaten ekseriya şiirleri sözkonusudur- hem tabiata bağlılık, hem de yaratıcı sevgi kabiliyeti gösterir. Mesela felsefî problemlere değindiği ve ahlâkçılık yaptığı zaman, yine de geleneksel yolda şiir yazar.

Öbür taraftan el-Akkâd, çağına galiba şiirlerinden çok, İslâmiyetin başlangıcını biyografyalarda işleme ve iki dünya savaşı arasındaki dönemi edebiyat eleştirmeni olarak yüzlerce yazıyla değerlendirmesiyle etki etmiştir. Bu incelemelerin bir kısmı, sonra çeşitli ciltlerde yayınlanmış ve dolayısıyla

yaygınlık kazanmıştır. Yazarlığının yalnız bu ilk döneminde günlük siyasî problemlerle ilgilenmiştir. 1930 yılında, kralın imtiyazlarına karşı Meclisin kararlarını savunduğu için tutuklanmış, ve daha sonra da başka yayınlan yüzünden bir kere daha hapse girmiştir. Tutucu zihniyetteki Mısır yayıncılarıyla polemige girerdi. Onları, bir taraftan soluk retorik araçlarla daha önceki yazarları, diğer taraftan da Avrupa edebiyatını çok düşüncesizce taklid etmekle suçlardı. Onun kanaatine göre yeni Arap şiiri, aslında geçerli olmak için bir orta yol bulmalıydı. Heyecanlı olmalı, Arap karakteri taşınmalı, ama aynı zamanda da Avrupa edebiyatıyla ilişki içinde olmalıydı. Görüldüğü gibi bu, el-'Akkâd'in kendi şartlarına en uygun çözümdü. Yazılarında hedeflediği şey, okuyucuyu şiir dünyasına, estetik ve felsefe dünyasına yaklaştırmak ve onu aynı zamanda yakın geçmişin ve özellikle de şimdinin Batı Avrupa demokratik devletleriyle tanıştırmaktı. Bütün bu görüşleri, içinde klasik Arapçanın kendini belli ettiği seçkin bir sanat dilinde formüle eder. Aynı şekilde, edebiyatta konuşma Arapçasına herhangi bir yer ayırmaya karşı çıkmıştır.

Ona en yakın yazarlardan biri, İbrahim 'Abdü'l-Kadir el-Mâim (1890-1947)'dir. Öğretmen olarak hayata atılmış, sonra yavaş yavaş, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren yayın hayatına yönelmiş ve Mısır basınının en başarılı hicivcilerinden biri olmuştur. Şiirleri de vardır, ama nesir eserlerinin arkasında kalır. Özellikle yaygınlık kazanan edebî yazılan Suriye ve Irak basınında da yayınlananlardır, ilgi alanı son derece genişti. Yazılarında siyaset, toplum, edebiyat, edebiyat eleştirisi, güzel sanatlar vs.nin problemleriyle uğraşrdı. Diğerleri gibi o da Mısır'ın Birinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığı üzerine yazmıştır. Ama onu başka yazarlardan ayıran husus, o günlerin Mısır toplumunu eleştiri merceği altına alışıdır. Yığınları duyarsızlık, insiyatif eksikliğiyle, burjuvayı yalnız kendi çıkarlarıyla ilgilenmekle, halkın her bölümünü de, yalnızca yüzeysel olmak, bağımsız bir kültürün gelişmesine kalıpların ötesinde katkıda bulunmamakla suçlamıştır. Toplum eleştirisini, psikolojik analizlerle beslemiştir. Bu eleştiri, onun akıcı bir dilde ve bu dönem

başka Arap yazarlarının birçok romanında bulunan süslemelerden uzak yazdığı romanını da karakterize eden o ironik tutuma dayanır. 1931'de çıkan romanına "Yazar İbrahim" adını vermiş ve Mısır'da yaşayan dul bir yazarın hayatını ve aşklarını anlatmıştır. Başlık gibi, kitabın içeriği de otobiyografik unsurlara işaret eder. Ama onun esas amacı, insanların küçüklüğünü ortaya koymak ve onların eskimiş adetlere sıkı sıkı tutunma eğilimini göstermektir. Romanın bir devamı olan "İkinci İbrahim" de kısmen otobiyografik karakterdedir.

Aynı el-'Akkâd gibi el-Mâzint de, gayet iyi tanıdığı ve Arap, Mısır edebiyatıyla karşılaştırdığı İngiliz ve Amerikan edebiyatından etkilenmiştir. Yazılan ve karalamaları birçok ciltte toplanmıştır ve hepsi de kadınlara karşı yönelmiş son derece etkili bir mizahla yüklüdür. Bu alaya alma tutkusu, tabii ki alay ettiği çevreleri kendine hayran bırakmamış ve hatta bir çok hayranının da kendi Mazini ekolünü oluşturmasını engellemiştir. Öbür taraftan böyle bir mizahı taklit etmek de kolay değildi, zıt etkilerde nasıl ilerleyip anlamsıza vardığı meselesinde de neredeyse eşsizdi. Yine de el-Mâzinî, öteki yazarlar kendisiyle boy ölçüşecek bir kalitede olmasa da büyük çapta bir mizahçı olarak yalnız değildir. Onun özelliği, belki de Arap edebiyat diliyle konuşma dili arasındaki farkta yatar. Mizah yazan el-Mâzinî, edebî Arapçayı kullanmayı başarmıştır. Fakat kolay anlaşılır, mümkün olduğu kadar yalın cümlelerle yazar, el-Akkâd gibi konuşma dilinden daha üstün tuttuğu modern bir yazı Arapçası kullanır. Bu, romanı "Yazar İbrahim"deki diyalogların da üslûbudur. Mahmûd Teymûr'un ve öteki yazarların kitaplarında olduğu gibi halk diliyle yapılmasalar da bu diyalog tekniği daha az canlı değildir, okunması son derece akıcıdır.

Başka bir tarzın yazarı, Huseyn Heykel (1888-1956)dir ki, yeni Mısır romanının hazırlayıcılarından biri olarak anılır. Kahire'de, daha sonra da Paris'te siyasal bilimler öğrenimi görmüş, aynı zamanda da Fransız ve İngiliz edebiyatlarına ve düşünce tarzına nüfuz etmiştir. Kahire'ye geri döndüğünde ise, geçimini avukat olarak sağlamıştır. Fakat, gittikçe siyaset onu kendine çekiyordu

ve böylece siyasî yayıncılığa kendini vermeye başladı."es-Siyâse" (Siyaset) gazetesinin baş editörü oldu, daha sonra da haftalık "es-Siyâse el-Usbû'iyye" (Haftalık Siyaset) dergisinin redaktörlüğünü yapmaya başladı. Bu dergi, küçük, ama hareketli bir partinin, "Meşrutî Liberaller"ın yayın organıydı. Heykel ise, onların en seçkin üyelerindendi. Bu sayede kurduğu politik ilişkiler sayesinde de 1937'de önce sandalyesiz bakan, sonra da Eğitim Bakanı olarak hükümete alınmıştır. Son Dünya Savaşı'nın bitimine kadar da senato başkanlığını sürdürmüştür.

İlk romanı, "Zeyneb" başlığıyla Birinci Dünya Savaşı yıllarında yayınlanmıştır. Olay çerçevesini, yazarın çocukluğundan iyi tanıdığı köy çevresi oluşturur; buna üniversite yıllarından hatıra kırıntıları eklenir. Herhalde bu, Mısır Arap yazı dilinde köy hayatını ayrıntılarıyla tasvir eden ilk romandır. Romanın kadın kahramanı Zeyneb, artık yakınlık duymadığı kocasının kadın arkadaşına karşı saf, hayal kırıklığı dolu bir aşkla yanar tutuşur. Ama bu, anlatının yalnızca olay türü bir hareket noktasıdır. Asıl amaç, Mısır köylülerinin duygu hayatını ve günlük yaşayışını, keza onların kökleri derine giden geleneklere bağlılığını yansıtmaktır. Yazarın besbelli bütün sevgisini verdiği bu çevre, ondan önce pek az başka yazan ilgilendirmiştir. Ülkesinin toplum düzenine isyan ettiği bu kitap, modern Mısır edebiyatında gerçekten de çığır açıcıdır. Ülkenin fellah-ıan, bu romanda idealize edilmiştir. Oysa daha önce onlardan söz edilse bile çoğunlukla gülünç hale getiriliyorlardı ve bu da ilginç bir noktadır. Böyle bir konusu olan bu romanın, Mısır'da çevrilen ilk filmlerden biri oluşu, şaşırtıcı olmasa gerek.

Heykel'in başkaca kaleme aldıkları, her ne kadar güçlü bir hayale dayansa da, az orijinaldir. Yazılan ve çok sayıdaki denemeleri Mısır'ın iç ve dış siyasetini, toplum hayatındaki tutuculuğu ve modern hayat şartlarına uyuma ters düşen eksiklikleriyle eğitim kurumunu ele alır. Biyografiler, islâmiyet'in başlangıcı hakkında tarih eserleri ve popüler felsefî kitaplar yazmıştır. Deneme tarzı tasvirler, geriye, Birinci Dünya Savaşı'ndan 1952 îhtilâli'ne kadarki döneme

bakışlar ve edebiyat eleştirisi yazılan Heykelin bütün eserlerim tamamlar ki , o artık derin analizlerle değil, ama konu zenginliğiyle hep ilgi çekmiş ve bazen de kışkırtıcı olmuştur. Savaş verdiği husus, edebiyat eleştirisinin, ele aldığı yayınlarda dilden ve üslûptan çok muhteva ve düşünceye.dikkat etmesi gerektiği idi ve böylece de kendinden önceki ya da kendi çağdaşı eleştirmenlerden ayrılıyordu.”²

“Yeni Mısır edebiyatının bir başka, yine ilginç ve çok yönlü romanı, gazeteci Muhammed İbrahim el-Muvaylihî'nin (1858-1930) bir nesir eseri olan "İsâ bin Hişâm'ın Sohbetleri"dir. Yazan Kahire'de yetişmiş, el-Ezher Üniversitesi'ni bitirmiş, daha sonra Fransız ve İtalyan edebiyatlarıyla verimli bir tanışıklık kurmuştur. Ne var ki bu okudukları onu, 19. yüzyılın iki önemli İslâm reformcusu olan ve kendileriyle bir süre sıkı bir yakınlık kurduğu Cemâlu'd-Dîn el-Afgânî ve Muhammed 'Abduh'la. ilişkisi kadar etkilememiştir. Bunlar onu klasik edebiyat hazinesinden birçok metni yayınlaması için harekete geçirmişlerdir. el-Muvaylihî, 1912'de çıkan "İsâ bin Hişâm'ın Sohbetleri"ni, makame denen ritmik nesir formunda, bu klasik örneklere göre yazmıştır. Romanla hakiki makâmeler arasında yalnızca dıştan bir benzerlik vardır; çünkü bunlar ortak bir olay çerçevesine sanatkârâne yerleştirilmiş bir dizi hikâyelerden oluşurken roman, bir tek hikâyeye yetinir. Genel olarak yazar, Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki Mısır halkının adetlerini alaya alır. O zamanki feodal sistemle eğlenir ve o sıralar Nü Vadisi'ne hükmeden İngiliz kolonial rejimini sert, hicivci bir eleştiriye tabi tutar. Batıl inançlarla, her tarafta hüküm süren, özellikle de memur düzenini mahveden bürokrasiyle, iltimasçılıkla, Batı uygarlığının körü körüne taklit edilmesiyle alay eder. Yalnızca maddi çıkarlarını düşünen kâr avcılarını karşısına alır, ulemayı, yani din meseleleri ve İslâm hukukunda yetkili kişileri bile korumaya kalkmaz. Modern Arap edebiyatında ilk olarak bununla, Mısır hayat tarzında bir hamle olmuştur; insan, bu kitabın oluşturduğu itibarı tasavvur edebiliyor.

² Hâmid Hafnî Dâvûd, Târîhu'l-Edebi'l-Hadîs, Dâru't-Tibâ'ati'l-Muhammediyye, Kahire, 1969.

Bugünün Mısır eleştirmeni Muhammed Mendûr, her alandaki yeni ve en yeni Arap edebiyatına objektif olarak bakmaktadır. Yazılan şu kitaplarda topluca yayınlanmıştır: "Yeni Edebiyatımızın Yeni Problemleri" (Beyrut 1958), "Sahne" (Kahire 1959), "Yazı Sanatı" (Beyrut 1960) v.b. İlginç olan saptaması, yeni Arap edebiyatının 19.yy.dan 20.y.y. başlarına kadar, konu bakımından hem romanda hem de tiyatrodaki tarihe saplanmışlığıdır; "Bu konu tercihinin lüksünden kurtulduğu zaman edebiyat, modern hayatın etkili bir faktörü olmuştur. Tevfik el-Hakîm ve Mahmûd Teymûr gibi büyükler, bir fildişi kulede oturuyorlardı" der. Yeniler ise, "hayatın kaynadığı pazara kaçıyorlar ve onu resmetmekten başka bir şey yapmıyorlardı" hükmü, •"büyük"lerle ilgili kısımda haksız denecek kadar sertleşir: "Nihayet gerçekliği gördükleri gibi tasvir ediyorlardı." Mendûr, gözüne giren gençleri, yani her ne pahasına olursa olsun gerçekçi yazan yazarları şüphesiz doğru olarak değerlendirir. İçlerinden çoğu düpedüz çevrelerinin "fotoğrafını" çekerler. Bunların tasvirleri, tesadüfen dikkatlerini çeken bir detaylar denizinde kaybolur gider, oysa dikkate değer olanın, aslında karakteristik olanın lehine önemli bir seçim yapmaları gerekir.

Mendûr, edebî metinlerin eleştirisinde, estetiğin bilimsel ölçütlerine göre hareket eder. Telakkileri, belki öğretmeni Taha Huseyn aracılığıyla tercümelerinden tanıdığı klasik Yunan Edebiyatından ve Fransız edebiyatından kuvvetle etkilenmiştir. Kendisi de, Georges Duhamel'i Arapça'ya çevirmiştir.

Yukarı Mısır'da doğmuş ve önce el-Ezher'de, sonra Paris'te okumuş olan Zekî 'Abdu's-Selâm Mübarek (1895-1952) daha sonra hem Mısır Üniversitesinde, hem de Kahire Amerikan Üniversitesinde doçent olmuştur. Klasik Arap edebiyatını ve özellikle o dönemin şiir ve sanat nazımını bir dizi kitapta ve birçok dergi ve gazete yazısında işlemiştir. Kendisi nesir eserleri kaleme almış ve modern zevke de hitap etmişse de, klasik üslûpta şiirler de yazmıştır. Fakat gücü, edebiyat eleştirisinin metodlarını Batıda öğrendiği şekilde, Arap edebiyatını incelemelerinde estetik ölçüler olarak esas almasındandır.

Nihayet, düşmanları onu, kendini edebiyat eleştirmeni olarak "batıya satmış olmakla suçladılar.

Zekî Mübarek, iki seçkin şahsiyetle yürüttüğü geniş polemikle de ünlenmiştir. Bunlardan biri, daha önce andığımız ve Zekî Mubârek'in başlangıçta çok saydığı Taha Huseyn'dir. Aralarının açılması, o sıralar Mısır Üniversitesi'nde rektör olan Taha Huseyn'in, Mubârek'in üniversitedeki sözleşmesini yenilemekten kaçınmasıyla olur. İkinci düşmanı Ahmed Emin (1897-1954), Mısır'ın en ileri tarih araştırmacılarından. Tarihî eserlerinde olduğu gibi, Arap edebiyatının geçmişine bakış tarzında da çok tutucuydu. Bu, bütün bilim adamı çekişmesinde Mübarek, kendi görüşünü, aynı edebiyat eleştirmenliğinde olduğu gibi son derece cesur ve kararlı bir şekilde savunmuştur. Cesaretle kaderi üzerine düşüncelerini açıkladığı hatıratı "Leylâ Irak'ta Hasta", okunmaya değerdir.

İslâm dininin sorunları, Muhammed Reşîd Ridâ' nın (1865-1935) düşünce dünyasının özünü ve yazılarının konusunu oluşturur. Kendisi, Mısır müftüsü, düşünür ve din yorumcusu, yazar el-Mıvaylihî'yi de etkilemiş olan Muhammed 'Abduh'un öğrencisiydi. Ridâ, bu müftünün ortaya koyduğu, dinî soruların yorumu geleneğini sürdürdü. Bir Suriye kenti olan Trablus'da doğmuş, 1897'de 'Abduh'un çevresine katılmış ve bir yıl sonra da, dikkate değer bir dergi olan "el-Menâr"(Fener)'ı yayınlamıştı. Bu dergi, önce haftada, sonra ayda bir yayınlandı ve yazar, burada İslâmiyet'i reformlarla desteklemeye çalıştı. Yine bu dergi, Mısır sınırlarının ötesinde de Arapça okuyan müslümanların bütün bir neslini son derece kuvvetle etkiledi. Ridâ, politikada "panislâmizmi" savunuyordu, yani dünyanın bütün müslüman ülkelerinin müslüman bir blok halinde Türk padişahının egemenliği altında olmasını istiyordu. Jöntürklerle de sıkı ilişki içindeydi. Onlar kendisim hayal kırıklığına uğrattınca, "Osmanlı'nın Adem-i Merkezileştirilmesi Partisi" adında bir Arap bağımsızları grubuna katıldı. Onun için esas mesele, İslâmiyet'in genişlemesiydi. Bu amaçla 1912 yılında Mısır'da müslüman misyonerler için bir okul açtı, bu okula Afrika'dan, Orta ve

Uzak Doğudan öğrenciler geliyordu.

Ridâ, anladığı manada İslâmiyet'in dinî çıkarlarını yazılı beyanlarında da durmadan savunuyordu, İbn Sa'ûd'un Arap Yarımadasında kurduğu Arap devletinin savunucusu oldu; dergisi "el-Menâr"da bütün müslümanları "Hıristiyanlığın sömürgeciliğine" karşı birleşmeye çağırıyordu. Mısır'ın kendine ise İslâmiyet'e, hukuk ve bağımsızlığa yükselmiş bir devleti yönlendirme işlevi vermek istiyordu. Kanaatine göre Mısır'da İslâmiyet'e sadakatle bağlanmak, her düşmana karşı sarsılmaz bir engel oluşturmak demektir. B n arada şunu da belirtmek gerekir ki, Ridâ'nın vazettiği şekliyle İslâmiyet, tekke kültürü gibi batıl inançlardan ayıklanıp bilimsel ilerlemesi olan modern hayata belli bir derece uyum sağlayacaktı. Ama bu reform yanlılığı, onu inancının her karşıtına saldırmaktan ve İslâmiyet'i, aykırı dinî öğretim fikirlerine karşı kararlılıkla savunmaktan alıkoymadı. Bu amaca, özellikle "el-Menâr"da yüzlerce yazı adadı, bir dizi de kalın kitap.

Bunlardan, özellikle Ridâ'nın tek tek bölümleri kitap yayınından önce el Menâr'da çıkmış olan eseri, "İmamet veya Büyük Halifelik" anılmalıdır. Burada, sultanlığı halifelikten ayıran ve Osmanlı sultanının bütün otoritesini ortadan kaldıran Türk devlet adamı "Mustafa Kemal" in hareketine tepki gösterir. Sultan olarak hüküm süren halifenin dinî ve dünyevî yetkileri arasında ayırım yapmanın mümkün olamayacağını derin mantık sebepleriyle ispata çalışır. Ona göre İslâm dinine, içindeki büyük ahlaki güç, Şark'a yeni hayat bahşetme imkanı verir. Bu din, bilime ve medeniyete koşan tek dindir. Ne var ki, Ridâ tarafından bu kitapta ortaya konan meselelerin bütünü onun gibi değerlendirmeyen öteki yazarların sivri cevapları eksik değildi. Onun muhaliflerinden biri, 1888'de doğmuş olan 'Alî 'Abdu'r-Râzık 1925'de "İslâmiyet ve Otoritenin Esasları" başlıklı bir yazı yayınladıktan sonra, dinî üniversite el-Ezher'de ders verme yetkisi elinden alındı. Bu yazının yön verici kanıtı, halifeliğin asla İslam'a organik olarak bağlı olmadığı hususuydu. Bu tartışma, İslâmiyet'in resmî hayatta

çok önemli bir faktör olduğu Mısır'da, İslâm dininin temel tutumu hakkındaki son tartışma olması açısından önemliydi. Birkaç yıl sonra İkinci Dünya Savaşı öncesinde artan bir başarıyla daha çok siyasal, bu yüzden de fikren daha az önemli olmayan bir hareket, "Müslüman Kardeşler" hareketi doğdu. Her halükârda el-Ezher'in ilâhiyatçılarının, "Ya islâmiyet Ya da Hiçbir Şey" şeklindeki iddialı tutumları yavaş yavaş gevşemişe benzer. Zamanla Mısır'daki müslüman din adamları daha büyük anlayış göstermeye başladılar. Bugün, dinlerinin, modern ilerlemenin ihtiyaçlarıyla uyum içinde olduğunun isbatıyla uğraşıyorlar.

Şimdiye kadar sözü edilen ve hepsi müslüman olan yazarlardan farklı olarak Zagazig (Mısır) de doğan Selâme Mûsâ (1888-1958) ülkenin kıptî nüfusundandı. Firavunların Eski Mısır'ını idealize eden "Firavunculuk" olarak Mısır edebiyatında görünen bu tipik kıptî ideoloji, Mûsâ'nın yazılarında az yer alır. Yapmaya çalıştığı şey, daha ziyade gazeteci ve yayıncı olarak Araplara Batı Avrupa'nın liberal geleneğini ve George Bernard Shaw'ın ölçülü, efsanevî sosyalizmini tanıtmaktı. H.G.Wells'i de çok severdi. Londra ve Paris'te okuduğu yıllarda, 1914-1918 arasında Selâme Mûsâ'nın dünya görüşü belirlenmişti. O, Savaşın bitiminden sonra, görüşünü, (daha önce belirttiğimiz) Zeydân'ın "el-Hilâl" dergisinde yaydı. Bu aylık derginin, bir süre sonra da "el-Mecelle el-Cedîde" (Yeni Dergi)'nin redaksiyonunu yürüttü. Kendisinin tam bir öğretici olduğunu, mesela Freud'un, Adler'in ve Jung'un öğretilerini Arap okuyucusuna aktarmaya çalışması gösterir. En ilginç yayınlarından biri (ilk basımı 1947'de olmuş ve İngilizce'ye'de çevrilmiştir), "Selâme Mûsâ'nın Eğitimi" başlığını taşır. Bu yazıda hem gençlik, hem de yaşlılık döneminden izlenimlerini işler ve zaman zaman naif, ama hep çekici bir hayat felsefesi geliştirir.

Anılmaya değer bir başka kitabı ise, "Bugün ve Yarın'dır. Bu eser, 1925-1927 yılları arasında basında çıkmış, dil ve edebiyat bilimi yazılarını içerir. Yayınlandığı zaman, bu kıptînin burada müslümanlar arasında, Arap

medeniyetinin, İslâm'ın değerlerine yeterince önem vermeden, kökten modernleşmesi konusunda gösterdiği cesaret, Mısırlı yazarlar arasında tepkiyle karşılanmıştır. Daha önsözünde Selâme Mûsâ doğrudan doğruya şunu açıklamıştı: "Biz, Asya'yı bırakıp Avrupa'ya yüzümüzü çevirmeliyiz... Şarka hiç değer vermiyorum, ben Batıya inanıyorum.! " Bu "batılılaşma", ifadesini kadının tam kurtuluşunda bulmalıydı: Ona göre Avrupâîliği edebiyat, yalnız dış formlarda değil, anlaşılabilirlikte ve hedeflerde aramalı; ratio, yani akıl yön verici olmalı, dinî inanç değil, dikta değil, parlamenter demokrasi hüküm sürmeli; İslâmiyet'in kişisel haklarla ilgili yasaları bertaraf edilmeli, çok eşle evlilik hapisle cezalandırılmalı, kısacası Mısır, ekonomik yönden olduğu gibi, adetlerinde de Batı dünyasına benzemeliydi.

Edebî iddiası olan eserlerin yanısıra Mısır'daki günlük basında, özellikle de haftalık dergilerde durmadan hikâyeler ve halen de yayınlanmaktadır. Bunların seviyesinden pek sözedilemez. Bunlar, okuyucu kitlesinin dikkatini çekmek için daha çok erotik güdülere, seslenmekten hoşlanırlar. Bu durum, son zamanlarda kitap halindeki romanlar için de geçerlidir. Bu kitapların yazarları arasında İhsân 'Abdu'l-Kuddûs, dikkati çeken bir kabiliyetle sıvrilir. Yazı ve konuşma dilini maharetle bir araya getiren bir üslûpla, kitaplarında her toplum katından sürükleyici olaylarla okuyucuyu sarar. Bu romanların bir kısmı Mısır'da filme alınmıştır.

Bu arada, son yıllarda Mısır'da, edebî ifadenin yeni yollarını arayan genç yazarlar ortaya çıktı. Bu yazarları ortak payda üstünde toplamak zordur. İçlerinden birkaçı çiftçi, işçi çocuğudur ve öğrenimlerini güçlkle sağlamışlardır. Kendilerinden öncekiler Mısır'daki hayatı işlediklerinde politik, hatta sosyal konularla pek nadir ve yüzeysel ilgilenmişlerdir, ama bunlarda, yani gençlerde politika ve sosyal sorunlar çok önemli ve çoğu kez tek motif olarak başta gelir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru bu gene yazarlar özellikle, mesela "panarabizm" konusunu işlediler ki, -o zaman öyle görünüyordu- Arap Birliği'nin

kurulmasıyla gerçekleşmenin eşiğine gelmişti. İçlerinden yalnız pek azı ise Arap halklarının çeşitliliği nedeniyle, panarap ve özellikle Arap Birliği düşüncesini zayıflatan ayrılıkçı eğilimlere hak verdiler. Ve az zaman sonra da bu eğilimler, Arap edebiyatının bölgelere göre dallanmasında ifadesini buldu. Özellikle Mısır'da bu bölgecilik, çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet Mısır'ında bu bölgecilik, çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır. Folklorun geliştirilmesi, toplanması ve hakkında araştırmalar yapılması için enstitüler kurulmuştur. Modern endüstrileşmenin, bilindiği gibi Nasır rejiminin ana meselelerinden biri olan, yığınların proletprleştirilmesi öyle güçlü olmuştur ki, bu mesele- yankısını günlük basında ve edebiyatta da bulmuştur. Gerçi Mısır hükümet sözcülerinin bazan iddia ettiği gibi edebiyatı egemenliği altına almamıştır, ama gittikçe daha çok yer alır olmuştur. Eski konuların yerine ve İslâmiyet'in reformu sorununun işlenmesi zayıflayarak, "sokaktaki adamın tutumunu" gerçeğe yakın ele almak eğilimi artmıştır.

Bu genç yazarlardan bir bölümünde eksik olan husus olgunluk ve üslûp . deneyimidir. Edebiyatçı olarak ortaya çıktıklarında, üslûplarından farkedilir ki, gazetecilikten gelmedirler. Bazen, yüksek sesli, abartılı bir duygusallıkla donatılmış bir hitabetle etkilemeye kalkarlar ve bu da, el-Manfalûtî'nin ve daha önceki kuşakların benzer yazarlarının edebî Arapçasını hatırlatır. Ama el-Manfalûtî'-de, ne kadar dokunaklı olsa da coşku varken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yazar olarak ortaya çıkan gençlerin çoğunda, küçük adamın ezilmişliği ve acılan öyle sık, öyle tek düze tekrarlanır ki, hepsi bir örnek etkisi yapar. Yazdıkları şeyin gerçek payından bu yüzden şüphe etmemek gerek. Kendilerinin, dürüst yaşantılarından söz ediyorlar; insan bunu okurken hissediyor. Ama, gerekli edebiyat formuna dökmede de, tam olarak ustalar. İçlerinden çoğu, kendilerini ve ailelerini geçindirebilmek için memur, öğretmen, vs. olarak çalışmak zorundadır, yani üretici edebî faaliyete ancak iş dönüşü yorgun, hatta bitkin oldukları zaman başlayabiliyorlar.

Dediğim gibi, bu gençlerin çoğu kendilerini yalnızca hayatlarının o dar sahasında neler yaşadılarsa onu yazıya dökmekle sınırlamışlardır. Gerçi bu husus onların açısını daraltmakta ama öbür taraftan, nesir ve nazımlarını 1939-1945 arası Mısır yazarlarının realistlerinin hayal edemediği kadar realist yapmaktadır. Bu arada gençler yeni gerçekçiliklerini şüphesiz çok belli eğilimlerin hizmetine adanmışlardır. Buna, 1921'de doğan, politik görüşleriyle Mısır'ın radikalleri arasında yer alan Abdu'd-Rahman eş-Şarkâvî'yi örnek verebiliriz. O, sırf politik yazılarının renginde ötekilerden pek ayrılmaz; ama toplumsal meseleleri işlediğinde, "Dünya" romanında olduğu gibi kendi yolundan gider. 1954 yılında basılmış bu romanda, Arap nesrine yeni bir anlatım tekniği kazandırmıştır. Kitap daha sonra çok kereler basılmış olup Fransızca'ya, İngilizce'ye, ve İtalyanca'ya çevrilmiştir. Olay, bir Mısır köyünde ağalarla fellahlar arasındaki açık ve gizli mücadele etrafında gelişmektedir. Otuzlu yıllarda geçmektedir. Fellahlar, arazilerini ellerinde tutmaya ve zaten az olan haklarını korumaya çalışırlar, buna karşılık çiftlik ağalan topraklarını genişletmek peşindedir. Yazar, onları başarıya ulaştırır ama sempatisi, her ne kadar ezilseler de, pes etmeyen fellahlardan yanadır.

1927 yılında -doğan Yûsuf İdrîs, çağdaş Mısır edebiyatının bir başka önemli temsilcisidir. Mesleği doktorluktur ve daha yirmi üç yaşındayken yazmaya başlamıştır. Edebî ürünü, bugün beş hikâye kitabı,, iki roman ve çok sayıda tiyatro eserinden oluşmaktadır. Realist üslûpta yazılmış olan bu eserlerin hepsi, halk yığınlarının hayatım, keza Mısır'ın tam bir bağımsız devlet olma mücadelesini işler. Bununla birlikte kısa bîr süre sonra esnek bir bir anlatım üslûbunun ustası olarak sanatkârâne kabiliyetler geliştirmiştir. Küçük öykü ve romanlarında en çok edebiyat diliyle Mısır'da konuşulan halk dilinin karışımını kullanır. Bu, her türlü dokunaklı coşkunun kaybolup gittiği ve Mahmûd Teymûr'uu üslûbunu hatırlatan, özlü bir üslûptur. Yazar bu arada diline "kahramanların" pek çok değişen kişiliğine göre gerçekçi olarak çeşitlemeler kazandı. Çiftçileri, aydınlan, çeşitli memurları, zanaatkârları, esnafı, toprak

sahiplerini, varlıklı burjuvayı sahneye çıkarır.

Yusuf İdrîs'in karakteristik eserlerinden biri, 1959 yılında yayınlanmış ve yazarın bazı öteki yazılan gibi üç yıl sonra Rusça'ya çevrilmiş olan romanı "Cinayet"tir. Olay, bir sulama kanalında öldürülmüş bir bebeğin cesedinin bulunuşuyla başlar ve yazar bu olayı birçok yöne doğru geliştirir. Önemli olan yalnızca bu cinayet değildir; arka planda toprak sahiplerinin fellahlara karşı genel tutumu ortaya çıkar. İdrîs büyük arazi sahiplerinin muazzam kudretiyle, yaşayamayan, ölemeyen, sömürülen çiftçilerin yoksulluğunu karşı karşıya getirir. Fellahların aç biilaç hayatlarını, varlıklarının monotonluğunu, anlamsızlığını ve onların sosyal millî problemler karşısındaki duyarsızlığını tasvir eder. Gerçi aynı konu, ondan Önce Muhammed Huseyn Heykel, Tevfîk el-Hakîm ve diğerleri tarafından işlenmiştir ama İdrîs anlatım tarzında onları Öyle aşar ki, onu sadece en büyük realist olarak nitelemek haksızlık olur.

Bugün yazan orta yaş grubu Mısır edebiyatçıları arasında ikinci Dünya Savaşı arefesinde birçok tarih romanı yayımlamıştır. Ama hikâyeleri ile bugünün Mısır'ını konu alan romanlarının yazım tarihi savaş sonrasıdır. Fellahları özellikle ele alan eş Şarkâvî'den farklı olarak Mahfûz, her şeyden önce Mısır "orta sınıfı"nı yani "küçük burjuva"yı işler. Bu toplum tabakasını, önce 1945'de çıkan "Yeni Kahire" adlı kitabında tasvir etmiştir ve o zamandan bu yana sık sık onunla uğraşmaktadır. Olayları ve durumları sade haliyle ortaya koyma konusundaki realist anlatımı ve kabiliyeti yönünden bu konuya değinen,, bizim burada adını andığımız öteki yazarlardan geri kalmaz.

Onda fark edilir bir değişim, politik havayı değiştiren 1952 Mısır İhtilâli'nden sonra olmuştur. Mahfuz önceleri ara sıra bir bakıma da adet böyle diye, iktisadî reform sorunlarıyla ilgilenmişse de, şimdi yayınlarında neredeyse sırf sosyal problemlerle uğraşmaya başlamıştır. Buna bir örnek, 1956-57 yıllarında yayımlandıktan sonra bestseller olan üçlemesi "iki Saray Arasında"da.

Bu eser, işlediği kişilerin karakterlerine, yersiz bir duygusallığa düşmeden güçlü bir şekilde nüfuz ederek yazılmıştır.

Merkezde, burada da küçük burjuva yer alır; Hikâyelerim Birinci Dünya Savaşı sonlarından İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar takibettiği Kahireli bir tüccar ailenin üç kuşağıdır (konu yönünden bu üçleme, biraz Taha Huseyn'in "Mutsuzluk Ağacı"nı andırır). Ama eğilim çok bellidir. Necîb Mahfûz'un önem verdiği şey, Mısır'ın Millî Mücadelesi'ni tasvir etmek ve orta sınıf saflarından Mısır gençlerinin, Mısır işçi sınıfının hakları için mücadele etmekle, kanaatince canlı bir katkıda bulduklarına işaret etmektir.”³

³ Er, Rahmi, Tâhâ Huseyn ve Üç Romanı (Basılmamış Doktora Tezi), D.T.C.F., Ankara, 1988.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÂHÂ HÜSEYN (1889-1973)

1889'da Yukarı Mısır'da bir Mısır köy sakininin oğlu olarak dünyaya geldi. Babası, Şeker şirketlerine bağlı tarımsal bir şirkette küçük bir memurdu. Birçok çocuğu vardı. Taha yedincisiydi. Üç yaşında görme duyusunu kaybetti. Ancak buna karşın keskin bir zeka ve kuvvetli bir belleğe sahipti. Bu körlüğü ona hayatında izleyeceği yolu belirlemişti; o da dini eğitimdi. Kaydolduğu köy okulunda önce Kuran-ı ezberledi; sonra da Ezher'e hazırlık amacıyla "mecmû'u'l-Mutun"u ezberlemesinin yanı sıra birtakım kitaplarla eski şiirleri okudu. Kendinden büyük bir erkek kardeşi vardı. 13 yaşında iken bu kardeşinin yanında Ezher de okumaya başlar.

Ezher'de dil ve din bilimleri üzerinde öğrenim yapar. Edebiyat dersleri veren el-Marsafi ilgisini çeker ve onun el-Müberrid'in el-Kamil'ini, Ebû Temmâm'ın Hamâsesini ve Ebû 'Alî el-Kâli'nin el-Emâlf'sini okuttuğu derslerine katıldı. Kadın özgürlüğünü savunan Kasım Emevi ve el-Ceride gazetesinde siyaset ahlak ve toplum konusunda yeni boyutlar (kriterler) ileri süren Lütfi es-Seyyid gibi Muhammed Abduh'un öğrencilerinin savunduğu reformist hareketlerde yer aldı.

1908 yılında bugünkü Kahire Üniversitesi açılınca buraya koyuldu. Es-Şeyh el-Mehdî, Muhammed el-Hudârî ve Hafnı Nasıf gibi Mısırlılarla Nollino ve Gudy gibi müsteşriklerin derslerin edevam etti. Çok geçmeden bu Avrupalı öğretim üyelerinden dinlediği eleştiri konusundaki bilimsel metodlar aracılığıyla önünde edebiyat araştırması sahasında yeni ufuklar açıldı. Bazı gece okullarında bu dilde verilecek dersleri anlayıncaya kadar birtakım hocalardan Fransızca öğrendi. 1914 yılında Ebu'l-'Alâd-Maarri üzerine herkesin övgü ve becerisini kazanan bir doktora tezi sundu.

Tezi "Zıkra Ebi'l-Âlâ" adıyla basıldı. Eser, yalnızca tarihi gerçekleri anlatması açısından değil aynı zamanda geçmiş düşünce ve inançların etkisinde

kalmadan yeni edebi görüşler ortaya koyması bakımından da açık bilimsel bir yeteneği gözler önüne sergilemektedir. Batı edebiyatını ve müstesrikleri pek fazla okumamasına rağmen Ebul-Âlâ'da hayatını çevresini, yaşadığı dönemi onu kuşatan edebiyatını ve felsefesini oluşturan şartları mükemmel bir şekilde ele alabilmiştir.

Bundan dolayı üniversite tarafından Fransa'ya gönderildi. Monbiliye'ye gidip üniversitede üç yıl süreyle tarihi bilimler öğrenimi görmeye başladı. Ancak üniversitesinin içinde bulunduğu ekonomik krizden dolayı ancak bir yıl kalabildiği Monbiliye'den ayrılıp Mısır'a dönmek zorunda kalır. Fakat üç ay sonra üniversitenin şartları düzelince tekrar Fransa'ya gider. Ama bu sefer Monbiliye'ye değil Paris'e gider. Sorbon College de France'da tarihçi ve edebiyatçıların derslerine katılır. Eski Yunan ve Roma tarihi, felsefe, psikoloji, konusunda derslere devam eder. Bu arada Yunanca ve Latinceyi de öğrenir. Kendisine ders esnasında tanıştığı daha sonra da evlendiği bir Fransız kız yardım eder.

Sorbon'da daha çok felsefi ve toplumsal problemler üzerinde durmaya önem verir. Bu önem veriş ona doktora tezi olarak İbn Haldun'un Toplumsal Felsefesi konusunu seçtirir. Bunun yanı sıra Eski Yunan ve Latin edebiyatlarıyla çağdaş Fransız edebiyatını da çok iyi bir şekilde öğrenmiş olan Taha Huseyn, 1. Dünya Savaşı akabinde Mısır'a dönünce üniversitede Mısırlıların eski uygarlığı öğrenebilmeleri için Yunan tarihi ve edebiyatıyla ilgili dersler vermeye önem verir. Bu konuda da "Suhuf Muhtara Mine's Şı'rit-Temsili 'Inde'l-Yunân" ve Aristoteles'in "Nizâmu'l-Asıniyyin" adlarında iki eser veren Huseyn bununla edebi kalkınmalarının oluşumunda Avrupalıların dayandıkları Yunan kaynaklarına (temellerine) dayanılmasını istiyor izlenimini vermektedir. Eski Yunan medeniyetine verilen önemde onun ve Aristoteles'i çeviren hocası Lütfi es-Seyyid'in payı büyüktür. Daha sonra Sphokles'in bazı oyunlarını "Mine'l-Edebi'l-emsili el-Yunanî" adıyla çevirdi.

Hizbul-Ahrârî'd-Dusturiyyîn, es-Siyâse gazetesini çıkarmaktadır. Yazar bu gazetenin edebiyat yazarı olur. Pazar günleri Fransız edebiyatından kısa bir hikaye, Çarşamba günü ise Arap şiiriyle ilgili bir araştırma yayınlar. Büyük ihtimalle kabul görmediğinden dolayı Yunan edebiyatından vazgeçip tiyatroya yönelir. Mısır tiyatrosunun gerilemiş olduğunu görünce bazı Fransız tiyatroları konusunda çağdaş batı tiyatrosunu öğrenebilmeleri için okuyucuları bilgilendirmeyi düşündü. 1924'te "Kıyas Temsiliyye"yi daha sonra Racin'in "Andre Mac ve Voltaire'nin "Zodic" adlı oyunlarını yayınladı.

Arap şiiriyle ilgili yayınladığı makalelerde Ebu Nuvâs asrı olan I. Abbasi dönemini kendinden öncekilerin düşüncelerinden etkilenmeden yeni bir anlayışla anlatmaya çalışmış ve bu dönemi şüphe, zındıklık ve müstehcen asır olarak adlandırmıştır. Bundan dolayı başta Suriyeli bir edebiyatçı olan Refiku'l-Azm olmak üzere pek çok kişi kendisine saldırdılar. Onun Arap tarihini kötü gösterdiğini ifade ettiler. Taha Huseyn ise bilimin geçmişi kutsamayı kabul etmediğini ve bilimsel eleştiride duyguya yer olmadığını söyleyerek reddiyede bulunmuştur.

1924'te millileştirilen Kahire Üniversitesi'ne bağlı Edebiyat Fakültesinde Arap dili edebiyatı hocası oldu. 1922'de eğitim psikolojisi dalında lâbon'un bir eserini "Ruhu't-Terbiyye" adıyla tercüme ettikten sonra 1925'te "Kadetu'l-Fıkr" adlı eseri yayınladı.

1926'da "Fı'ş-Şı'ıl-Cahîl" adlı kitabı yayınlandı. Doğruya ulaşıncaya kadar her şeyde şüpheli davranmaya çağırarak Dekart'ın metoduna uygun olarak ele aldığı bu eserde geçmiş tarihi hükümlerini izafi olduğunu, geçmiştekilerin bir şair için söyledikleri herhangi bir düşüncenin yanı sıra bizim de başka bir düşünce ileri sürebileceğimizi iddia etmiştir. Arap şiirinde Cahiliye (intihal) edebi hırsızlığın olduğunu ileri süren Taha Huseyn düşünce özgürlüğünü savunmuştur. Özellikle Mustafa Sadık er-Rafi'i ve Ezher ileri gelenleri olmak üzere eleştirilenlere hedef olmuş eseri bir müddet yasaklanmış ancak sonları "Fi'l-Edebil-Cahili" adıyla yeniden yayınlanmıştır.

1929'da "el-Eyyam" adlı biyografisinin ilk kısmını yayınladı. Edebiyat Fakültesine dekan olmuşsa da İsmail Sıdkı yönetimi onu okuldan uzaklaştırmış bunun üzerine Lütfi es-Seyyid de istifasını sunmuştur. Çok geçmeden el-Vefd partisine katılan Huseyn "Sahifetu kevkebiş- Şark"ta yazı yazmaya ve "el Vâdi" adlı gazeteyi çıkarmaya başladı. Buralarda Kalemmini diktatör Sıdkıyı yakan bir kırbaça dönüştürmüştü.

1932'de "Fı's-Şayf" adında 1928 yazında Avrupa'dayken yazdığı mektupları içeren bir eser 1933'de de "Hafız ve Şevki" adlı eseri yayınlandı. Daha sonra da "Alâ Hâmîşl's Sıre" adında üç ciltlik es-siretu'n-nebeviyye ile ilgili bir kitap yazmıştır.

1934'te tekrar Edebiyat Fakültesine dekan olur. Bu görevdeyken "min-Hadisî's-Şî'r ve'n-Nesr", "mın Ba'îd", "Edib", "Ma'ail Müterebbi", "el-Kesru'l-Meshûr" adlı eserleri yazdı.

Millî Eğitim Bakanlığında sanat müsteşarı olarak çalışırken de 1939'da "müstakbelu's-Sekâfe" adlı eserini kaleme aldı. 1942'de ise İskenderiye üniversitesine rektör olmuş ve bu üniversitenin kurulma işlemini sonuçlandırmıştır.

"Ebu'l-Alâ ile ilgili eski çalışmasını "Tecdid Zikra Ebi'l-Alâ" adıyla yeniden yayınlamış ayrıca aynı şahısla ilgili olarak "Ma'n Ebi'l-Alâfi Sicnîhi" adlı yeni bir kitap kaleme almıştır. Bu aşamadan sonra hikaye yazımına yeniden yazar "Ahlâm Şehrazâd", Şeceretu'l- Bu's ve Duau'l-Karavan adlı eserleri kaleme almıştır. Birinci eserde Şehrezad ve Şehriyar'dan bahseden eski bir efsane aracılığıyla çağın problemlerine değinmiştir. İkinci öyküde üç kuşağı içeren bir mısır aile hayatını gözler önüne sermiştir. Yoksul kesimin çektiği sıkıntıları dile getirmiştir. Üçüncü hikayede ise Kervan kuşunun öykü kahramanlarıyla açılan paylaşmasını konu etmiştir. Ayrıca bedevi, çiftçi ve memur olmak üzere Mısırlıların hayatını tasvir etmiş eğitimle ilgili problemleri dile getirmiştir.

Bu dönemdi “Fusûl Fil-Edeb ve’n Nakd” isminde eleştiri konusunda makalelerin içeren bir kitabın yanı sıra “Savt Barış” ve “Lahanât” adında Fransız hikaye ve tiyatrosuna eleştirel bakışlarını ihtiva eden bir eseri yayınlandı. Hükümetten ayrılıp “el-Kitâbul-Mısri” adlı gazetede yazmaya başlar. Ayrıca Andre Gide’i çeviren yazar bazı batı edebiyatçıları ve Arap edebiyatında yapılmış çalışmaları (araştırmaları) içeren “Elvân” adlı kitabı kaleme alır. Daha sonra Hz. Osman’ı konu edinen “Osman” 1948 yazında Avrupa’ya olan yolculuğunu içeren “Rihletu’r-Rebi” edebi mektuplardan oluşan “Cennetu’l-Hayevân”, ahlak ve toplum eleştirisiyle ilgili “Mıratu’d-Damırı’l-Edebi”, bir şeyhle öğrencisi arasında geçen kısa konuşmaları içeren “Cennetu’s-Şevk” seçme öykülerden oluşan “el-Muazzebûne fil-Ard” adlı eseleri yayınlanır.

1950’de Milli Eğitim Bakanı olur. Fırsat eşitliği ve okuma yazmanın, yemek, su, hava gibi herkes için zorunlu bir şey olduğunu savundu. Bu dönemde de “el-Va’du’l-Hakk”, “Beyne Beyne”, “Alî b.Ebi Tâhb”, “Ebû Bekr”, “Omer” ve “Miratu’l-Islâm” adlı eserleri kaleme almıştır.

1959’da edebi çabalarından dolayı edebiyat dalında devlet takdir ödülü almış olan Taha Huseyn pek çok Avrupa Üniversiteleri tarafından fahri doktor ünvanına layık görülmüştür.

1973’te vefat etmiştir.

1.1. el-EYYÂM

Pek çok Doğu ve Batı eleştirmenine göre bu eser, Tâhâ Huseyn’in en güzel eseridir. İki bölüm halinde yayınladığı bu eserin ilk bölümünde çocukluğunu ikinci bölümde de ilk gençlik dönemini mükemmeliyet açısından Gide, Rousse ve Shato Brain gibi ünlü batı edebiyatçıların yazdıklarından geri kalmayan anılardan (itiraflardan) oluşmaktadır. Çünkü yazar çocukluk ve gençlik anılarını duygulu, açık ve benzeri olmayan bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Birinci bölümde bu kör çocuğun orta halli bir çevredeki gelişimini ve erkek ve kız kardeşlerden oluşan geniş bir ortamda ana baba şefkati altında çevresindeki dış aleme nasıl yavaş yavaş hakim olduğunu hikaye eder. Daha sonra hiçbir şey gizlemeden Kuran-ı ezberlediği el-Küttâbi ve burada bütün eğitimle ilgili eksiklikleri gözler önüne serer. Kızkardeşinin ölümünden dolayı anne ve babasının ve kendisinin çektiği acıları etkili bir şekilde tasvir eder. Daha kız kardeşinin acısı dinmeden koleradan bir kardeşi daha ölür.

İkinci bölümde ise kardeşinin peşinden klasik eğitimi sürdüren el-Ezher'e gider. Orada değişik hocaların derslerini takip eder. Bu sırada karşılaştığı sıkıntıları ve kardeşinin kendisini ihmal edişini tasvir eder. Bu yüzyılın başlarından kör bir Ezher öğrencisinin hayatını uyurken, yürürken kalkarken ki çektiği sıkıntıları detaylı bir şekilde ortaya koyar. Sanki aklında öğrenci çevresinde bütün olup biteni alabilen bir fotoğraf makinesi taşımaktadır. Dar ve durgun Ezher hayatından sıkılmış ve bıkmış olarak sekiz yıl geçirdikten sonra yeni açılan günümüzdeki Kahire Üniversitesine geçer. Orada Mısır ve Avrupalı hocaların öğrencisi olur.

Tâhâ Huseyn bu eserinde 19. yy sonları ile 20. yy başlarındaki Mısır toplumunu değişik yönleriyle gözler önüne serer.

el-Cahiz benzeri eski Arap edebiyatçıları gibi eserlerinde armoniye, ritme önem vermiştir.⁴

⁴ el-Edebu'l-^cArabiyyu'l-Mu^casır fî Mısır, ss.277-287.

II.BÖLÜM

2. el-Va^cdu'l-Hak

2.1. Konusu

Bu kitap üzerinde çalışmaya başladıktan ve defalarca okuduktan sonra bu kitabın bir tarihi roman olduğu kanısına vardım. Bilindiği üzere tarihi romanlar ya bir kişi ya bir mekan ya da bir olay üzerinde yoğunlaşır veya bir döneme ışık tutar. Çalışmam esnasında bu romanın bir döneme ışık tutmak üzere kaleme alındığını gördüm.

Bu roman, İslâmiyet'in doğuş ve yükseliş dönemine ışık tutmaya çalışmaktadır. Bana göre bu kitabın ana teması "İslâmiyet'in doğuşu, yükselişi, İslamiyet'in İslamiyet'i seçen bahtiyar insanların sosyal hayatından kölelik kurumunu kaldırması ve eşitliği egemen kılması"dır. Ben bu kitaba bir isim verecek olsaydım "İslamiyet'in kölelik kurumuna etkisi" adını verirdim.

Yazar, bu kitabında İslamiyet'i seçtikten sonra, Allah'ın (cc) kendisini kölelikten önderliğe yükselttiği "Ammar b. Yasir'in hayatı üzerinden yukarıda belirttiğim ana temayı işlemektedir. Yazar, romanında Cahiliyye Araplarının toplumsal yaralarından biri olan kölelik kurumunu mercek altına almaktadır. Bunu yaparken romanın ana kahramanı olarak 'Ammar'ı ele aldığını görsek de sık sık kişiden kişiye, olaydan olaya, mekandan mekana atlamakta bu da romanın anlaşılmasını zorlaştırmakta hatta kitabı okuma seansları arasına uzun zaman dilimleri girdiğinde, okuyucunun kitabı anlaması kitabın dağınık anlatımından dolayı neredeyse imkansız hale gelmektedir.

2.2. Kişiler

Yâsir, muâhidi olan Ebu Huzeyfe'nin yanında bir süre misafir olarak kaldı. Sabahlan Mescid-i Haram'a gidiyor, Kureyşlilerle sohbet ediyor; gün batımından sonra da eve dönüyordu. Dinlenme ve yemek vakitleri dışında evde durduğu yoktu. Evdeki ihtiyaçlarını giderdikten sonra pazara çıkıyor, insanların günlük çalışmalarını dikkatle izliyor ve bu arada kendisi için de geçim yollarını

araştırıyordu. İş ve kazanç yollarını elde ettiğinde, Ebu Huzeyfe'nin yanından ayrılarak kendine ait bir eve taşınmak istiyordu.

Yâsir, birgün Ebu Huzeyfe'ye, artık evden ayrılacağını haber verdi. Ebu Huzeyfe, bunda bir sakınca görmedi. Ne var ki Yâsir'in her halinden, biraz tedirgin ve tereddütlü olduğu belli oluyordu.

Ebu Huzeyfe: Ey genç adam, seni biraz üzüntülü ve tedirgin görüyorum. Bilmiyorum, acaba evimde sıkıldım mı, yoksa ev sahiplerinden birinin kötülüğümü dokundu sana? Evden ayrılmanı gerektiren şeyin ne olduğunu anlamak isterim. Bana kalırsa, geçimin için gerekli bir işi buluncaya ve rahat bir yaşama kavuşuncaya kadar burada kalmalısın.

Genç adam: Allah'a yemin olsun ki evden bir şikâyetim yok. Bu evden sıkılmış da değilim. Burada kaldığım süre içinde, bana karşı iyi davranışından başka birşeyle karşılaşmadım. Lakin benim için vazgeçmeyeceğim bir şey var. Daha önce, ondan vazgeçebileceğimi sanmıştım, ama anladım ki, benim için bundan kurtuluşun yolu yok.

Ebu Huzeyfe şaşırmişti. Bu evde arzuladığın bir şey mi var? Ne olabilir o? Genç adamın yüzü utancından birden bire kızarıvermişti. Bir anlık suskunluktan sonra başını kaldırdı. Bütün dikkatini büyük bir şeyin etrafında toplamış gibiydi. Dudaklarında biraz cüret, biraz haya belirtileri içinde bir tebessümle; Sümeyye diye çağırdığınız şu siyahı cariye yok mu, işte onun aşkıdır gönlüme düşen. Bu aşktır beni tedirgin eden.

Ebu Huzeyfe: Onu sana hediye etmemi mi istiyorsun? Genç adam: Allah'a yemin olsun ki, malına bir eksikliğin gelmesini istemem.

Ebu Huzeyfe: Bununla malımda bir eksiklik meydana getirmiş olmazsın. Aşık olduğun, bir cariye sadece. Cariyelerse bu evde, olduğundan daha fazla bulunmaktadır.

Yâsir: Hayır, Allah'a yemin olsun ki, malına bir eksikliğin dokunmasını istemiyorum. Aramızdaki sözleşmeyi, sana yük olayım diye de yapmış değilim.

Arkandan; "Mahzumlu genç, evimde misafir kaldı, sonra da evime geldiği gibi ayrılmadı" demeni istemem. Ebu Huzeyfe, dilersen seni onunla evlendireyim deyince, genç adam önce bir sevinç kahkahası attı. Ardından: Heyhat, ey Ebu Huzeyfe, sana yeni cariyeler ve köleler doğurtmamı mı istiyorsun, diye haykırdı.

Ebu Huzeyfe, elini genç adamın omuzuna vurarak: Yazıklar olsun sana, işte bugünden itibaren onu sana bağışlıyorum. Onunla istediğin gibi evlenebilirsin ve doğurduğu her çocuk artık özgüdür. Canım feda olsun sana ey ikramı bol olan iyiliksever efendim! Sen Mahzum'un övünç kaynağı, Kureyşin süsü ve çölün şerefisin, dememiş miydim?

Ebu Huzeyfe: Yeter bu kadar övgü. Akşam olunca gel de onunla evlendireyim seni. Sonra ailenle birlikte yeni evine taşınır ve umarım mutlu olursun.

Yâsir, evlendiği siyahî cariye Sümeyye ile evine henüz yeni taşınmıştı. Tarih, uzun süre Yâsir bin A^cmir'den söz etmeyecekti. O da diğer insanlar gibi sıradan biri olarak yaşamını sürdürüyordu. Mekke'ye sonradan gelmiş bir yabancıydı o. Burada yaşayanlar arasında saygıdeğer bir konumu olmadığı gibi, Kureyş arasında da hatırı sayılır bir mevkiye sahip değildi. Mekke'de kendi çabasıyla geçimini sağlayan sözleşmeli yabancılardan biriydi sadece. Geçimini sağlamakta güçlük çektiğinde, Kureyşin ileri gelenlerinden yardım almaktaydı. Mekke, yerli ve yabancı olan herkes için bir güven yeri idi. Burada kimsenin ne malına, ne de canına zarar gelmezdi. Ne bir düşmanlık ve ne de geçim sıkıntısı sözkonusu değildi.

Çoğu dönemlerde olduğu gibi o günün tarihi de aristokratların tarihiydi. Tarih, toplumun ileri gelen yöneticilerinden ve soylularından başkasına pek ilgi duymuyordu. Çoğu dönemlerde olduğu gibi, o günün tarihi de bu konuda oldukça cimri, gururlu ve tepeden bakan bir karaktere sahipti. Sadece toplumun soylularını gözetiyor, onları koruyordu. İltifat ettiği tek sınıf, soylulardı. Değerli ve hatırı sayılır şeyleri bile kaydetmiyordu. Kureyşin o günkü yaşamını, haklarında olup bitenleri neredeyse görmeyecek derecede, oldukça basit şekilde

sergilemesi bunun bir kanıtı değil miydi? Mekke şehri ve burada yaşayanlar, tarihin ilgisini çekmiyordu galiba. Tarih, sadece Bizans'ın Kaysarlariyle, Fars'ın Kisralarıyla meşgul oluyordu. Sürekli olarak onları anıyor, bu iki toplumun seçkinleriyle yönetenlerini daha çok üzerinde durulmaya layık görüyordu. Yaptıkları en ufak şeyleri incelemeye, başlarına gelen en küçük hadiseleri kaydetmeye daha çok özen gösteriyordu. Çölde yaşayan, hayatlarını zamandan, mekândan ve hadiselerden öğrenen, hesap ve yazıda zayıf olan Arap halkı ile Kureyş uluları ve ileri gelenleri, tarih nazarında sözedilmeye değer görülüyordu. Tarih bu bölgeye ve bu insanlara göz ucuyla bakıyordu adeta. Kaydettiği şeyler, sadece gelecek kuşakların avuntusu kabilinden sayılacak şeylerdi.

Durum böyle olunca, mal ve mülk sahibi olmayan, ticaretle uğraşma imkanı bulunmayan, ilahların işleriyle uğraşma gibi ayrıcalıkları olmayan güçsüzlerin ve yoksulların; zenginlerin iyilikseverliği ve yardımları sayesinde yaşayan insanların halini varın siz düşünün artık. İşte, Yâsir de bunlardan biriydi. Tarih, sıradan bir insan olan Yâsir'den önceleri hiç mi hiç söz etmedi, uzun süre ona sahip çıkmadı. Sabahın erken saatlerinde evinden çıkıp rızkının peşinde koşusunu, kazandığıyla birlikte akşam evine dönüşünü konu edinmedi. Ama öyle bir gün geldi ki, Mekke toplumunun en ileri gelenlerini, Kureyşin eşrafını bir tarafa, itip unutan tarih, çoğunluğunu mustazafların teşkil ettiği insanların hayat serüvenlerini, en ince ayrıntılarına varıncaya kadar kaydetmiş oldu.

Tarih o gün, insanların pek önemsemediği basit gibi görünen bir takım hadiselerin cereyan ettiğine tanık olmuştu. Oysa kalp atışlarını hızlandıran, akılları derinden derine düşündüren ve vicdanları sızlatan olaylar cereyan etmekteydi. Sıradan kimseler olarak görülen, toplumda saygın hiçbir mevki sahibi olmayanlar yavaş yavaş kendi kendilerini tanımaya başlıyordu. Bu insanlar artık kendilerinin de bir takım haklara sahip olduklarının şuuruna varıyorlar ve bu haklarını elde etme yolunda ciddi bir şekilde çalışmaya koyuluyorlardı. Bu insanların tüm haklarını inkâr etmekte ısrarlı olan Kureyş eşrafı ise, yeryüzündeki bu mustazafların, şimdiye kadar kendilerine layık görülmeyen bir

takım şeylere ilgi duyduklarına, düşünmedikleri bir takım şeylere karşı gönüllerinde uyanan arzularına, dillerinin dönmediği bir takım konularda artık rahatlıkla konuştuklarına tanık olmaya başlamıştı. Kölelerin, özgürlüğe karşı şiddetli bir aşk ve heyecan duyduklarını ve bu arzularına bir an önce kavuşmak istediklerini görüyordu. Kölelerin, kendi aralarında; yaşam konusunda efendilerinden hiç de eksik haklara sahip olmadıklarını, eşit biçimde insanlık onur ve şerefine sahip olduklarını, onların seviyelerinden aşağı bir konumda bulunmadıklarını, kendilerine layık görülmeyen sosyal haklara sahip olmaları gerektiğini konuşmaya başlamış olduklarına tanık oldu Kureyşliler. İnsanlar topraktan yaratılmıştı ve yine ona döneceklerdi. Doğduklarında bedensel olarak aralarında herhangi bir ayrıcalık yoktu insanların. Öldükleri zaman da böyle bir şey söz konusu olmayacaktı; insanlar, işlemiş oldukları hayırlı amellerle, takva sahibi olmakla, günahlardan sakınmakla, iyilik ve maruf olanı yapmış olmakla ancak ayrıcalık sahibi olabilirdi. Nefislerinin, kalblerinin ve vicdanlarının, ölümden sonra işlemiş oldukları amellere göre karşılık göreceğini, zerre kadar bir iyilik yapmış olanın bu iyiliğinin karşılığını göreceğini, zerre kadar bir kötülük yapmış olanın da bunun cezasını çekeceğini konuşuyorlardı kendi aralarında.

Özgür olanın da, sırf bu özgürlüğünün tek başına onu başka insanlardan üstün kılmayacağını söylüyorlardı. Üstünlük, ancak iman edip günahlardan sakınmak, salih amellerde bulunmak, eliyle, diliyle ve kalbiyle insanları incitmemekle mümkündü. İman edip günahlardan sakındığı, sözünde ve amelinde iyi olduğu, kalbini günahlardan, vicdanını kötülüklerden uzak tuttuğu sürece, bir kölenin köleyi diğer insanlardan aşağı kılacak bir şey söz konusu değildi.

Özgürlük ve kölelik, zenginlik ve fakirlik, güçlülük ve zayıflık değişken şeylerdi. Bunlar, zamanla değişebilirdi. Bu hususların, insanları birbirine karşı ayrıcalıklı kılma gibi bir fonksiyonları olmadığı gibi, bazılarını diğerlerine üstün ve efendi kılma gibi bir işlevi de yoktu, insanlar, yaptıkları hayırlı işler nisbetinde, iyiliği emretmek ve günahlardan sakındırmak oranında birbirlerine karşı ayrıcalıklı olabilirdi. Bir kısım insanların diğerlerini sevk ve idare

etmeleri, zenginlikle elde edilen bir hak değildi. Onların bu mevkiye gelmeleri, halkın hoşnutluğundan, onlara karşı olan güvenlerinden ve inançlarından kaynaklanmalıydı. Bunlar, insanlara iyiliği ve kötülüğü açıklayarak, marufu ve münkeri izah ederek, helal ve haramı birbirinden ayırarak, gökten gelen emirlerle insanları yönetirler. Atalarından miras kalan geleneklerle, yahut onlara evlatlarından kalma kanunlarla değil." Kendi aralarında böyle konuşuyorlardı.

Yeryüzünün köleleri ve ezilenleri birbirleriyle karşılaştıklarında, yahut başbaşa kaldıklarında hep bunları konuşuyorlardı. Birbirlerini dinliyor, kendi aralarında davetleşiyor ve birbirlerine nasihatlar bulunuyorlardı. Ve öyle bir gün geldi ki, Kureyşin ulularını bir korkudur sardı. Çılgına döneceklerdi neredeyse... Ateş henüz bacayı sarmadan, etrafı kasıp kavurmadan tedbirler alınmalıydı, işte bunun için olanca gücünü seferber etmişti Kureyş... Mekke'de olup biten hadiseler göz ucuyla bakan tarih, bu kez ağızlardaki fısıltılara, vicdanları uyandıran, kalpleri ve nefisleri etkileyen hadiseler iyice kulak kabartmıştı. Tarihin, tanıklık yaptığı olaylar arasında Yâsir de vardı.

Yâsir'in ve hanımının yaşları artık iyice ilerlemişti. Ebu Huzeyfe ise çoktan vefat etmişti. Yâsir, hanımından üç evlat edinmiş; bunlardan birisi bilinmeyen bir hadisede öldürülmüş, geriye kalan ikisi ise babalarıyla birlikte hayat sürmekteydi.

Yâsir'den ve çocuklarından şimdiye kadar hiç söz etmemiş olan tarih, işte şimdi Mekke'ye uğruyordu. Mescidü'l-Haram'da, Kureyşin büyük bir telaş içinde olduğuna, Kureyş ulularının, kendi aralarında Muhammed'in, getirdiği ilahi çağrıdan, ona tabi olan mustazaflardan ve kölelerden konuştuklarına tanık oluyordu. Tarih, peygamberin, ilahi davetin merkezi olarak seçtiği İbn Ebi Erkam'ın Dar'ül-Erkam'ını hatırlayınca, Kureyş meclisinden ayrılarak, bu kez Muhammed ve ashabının çalışmalarını görmek ve konuşmalarına tanık olmak için Dar'ül-Erkam'a doğru yöneldi. Buraya geldiğinde kapıda iki kişiyle karşılaştı: Bunlardan birisi siyah tenli, uzun boylu;, diğeri ise kırmızı tenli ve orta boyluydu. Kendi aralarında konuşuyorlardı. Siyah tenli olanı, kırmızı yahut

kumral tenli olana soruyordu: Ne işin var burada? Kumral tenli soruya, soruyla yanıt veriyordu: Sen ne yapıyorsun burada? Siyah tenli adam, Muhammed'in yanına gitmek istediğini, Onu dinlemek ve söylediklerini anlamak arzusunda olduğunu söylüyordu. Kumral tenli olanı da aynı şeyleri istediğini açıklıyordu. Çok geçmeden kapıda bekleyen bu iki adam içeri giriyor, Muhammed'i dinliyor ve müslüman oluyordu. Tarih, bunlardan siyah tenli, uzun boylu olanın A^cmmar bin Yâsir, orta boylu, kızıl ya da kumral tenli olanın ise Süheyb bin Sinan olduğunu kaydediyor. İşte o günden sonra tarih, artık Yâsir'i, yani şu Anslı genç adamı ve oğlu Ammar'ı adım adım izleyecektir.

Mekke, oldum olası böyle bir güne tanık olmamıştı. Cereyan eden tüm hadiselerle rağmen Mekke bir güven ülkesi idi. Burada yaşayanlar, düşmanlık, hile, kin ve adavet nedir bilmiyorlardı. İşlerini tam bir gönül rahatlığı içinde sürdürüyor, günlerini huzur içinde geçiriyorlardı. Yüce ve onurlu hedeflere doğru adeta birbirleriyle yarışıyorlardı. Bununla birlikte, birbirlerine zulüm etmiyor ve birbirlerini ezmiyorlardı. Kendi aralarında müsamahalı ve toleranslı davranıyorlardı. Birbirlerine kızdıklarında aşırıya kaçmıyor, çok geçmeden birbirleriyle yeniden anlaşıp barışıyorlardı. Güçlüler zayıflara, zenginler fakirlere yardım ediyorlardı. İşte sert ve haşin tabiatlı olarak bilinen Arapların yaşamından bazı kesitler... Bu durumda kalpler onlara meylediyor, gönüller onlara ısınıyor, umutlar onlara bağlanıyordu. Öyleki, meskûn buldukları ülke ve çevresi, korkuya ve üzüntüye kapılanların sığınağı olabilecek bir hareme dönüşmüştü. O gün Mekke tatlı bir sabahla uyanmış, güneş sahranın dağlarını ve çevresini göz kamaştırıcı ışınlarıyla doldurmuş, gecenin sakladığı çirkin yüzü ortaya çıkarmıştı. Mekkeli eşrafın kalpleri, burada oturan savunmasız insanlara yapacakları kötülüklerle, kin ve nefretle dolmuştu.

O gün sabahın erken saatlerinde Kureyşin ileri gelenleri Harem-i Şerifteki toplantı yerlerine giderek kendi aralarındaki gündemi tartışmaya başlamışlardı. Toplantılara her gün mutad olarak katılan bir grup o gün toplantıya gelmemiş, Pazar yerine uğramamış, kendilerini sevindirecek herhangi bir iş de yapmamıştı. Sadece işkence haberleriyle birbirlerini kutlamışlardı. Gün ortasında

yapılan işkencelere tanık olmuşlar, gün bitiminde de hep işkenceden söz etmişlerdi. İşkence etrafında konuşanlar sadece onlar değildi. Mekke'de hiç bir ev yoktu ki Süheyl'in, Habbab'ın ve Bilâl'in başına gelenleri konuşmuş olmasın. Kureyş, sabah akşam bu insanlara çektirdikleri azabın ve işkencenin ayrıntılarını konuşmaktaydı. Kureyşin büyükleri, güngörmüş ihtiyarları, Ebu Cehil ve benzerlerinin izledikleri metodun oldukça aşırı ve fazlasıyla sert ve katı olduğunu söylüyorlardı. Bununla birlikte, ancak bu tür bir şiddet metodunun Muhammed ve arkadaşlarını korkutacağını, onları davalarından vazgeçirebileceğini düşünerek yorumlarda bulunuyorlardı. Söz konusu işkenceler, aynı zamanda köleleri ve mustazafları da ürküterek, onları Muhammed'in davasına bağlanmaktan caydıracak, Muhammed ve arkadaşlarına katılacakların başına ne tür işkencelerin geleceği bu yolla onlara gösterilmiş olacaktı. Kureyş eşrafının vicdanları körelmiş, kalpleri mühürlenmişti sanki. Kureyş gençleri ise, işkence yoluyla kendilerini eğlendirecek yeni bir meşgale bulmuş gibiydiler. Yeni bir eğlence ve oyun türünden kabul ediyorlardı söz konusu işkenceleri. Gençlerin tabiatında işkenceye karşı bir eğilim, şer ve kötülüğü normal karşılama gibi bir temayül vardı. Özellikle başkalarına azap çektirmek, onlara bu azabı tattırırken çeşitli işkence yöntemlerini uygulamak, daha çok hoşlarına gitmekteydi. Mekke gençlerinin kalpleri kasvet, yaşlıların ise gabavet ve anlayışsızlıkla dolmuştu. İşkence edilenlerin bedensel tepkileri hoşlarına gidiyordu. İşkence anındaki beden hareketlerini, bir tür vakit geçirmek ve eğlenmek için seyrediyorlardı. Aynı azabın ve işkencenin kendilerine yapılması halinde gösterecekleri tepki akıllarına bile gelmiyordu, insanoğlu, başkalarını kendi nefsi gibi düşünmüş olsaydı zaten her türlü kötülüğün önüne geçilmiş olacaktı.

Mekkeli gençler, özellikle Ebu Cehil'in, köle ve mustazaflara uyguladığı işkence türlerini ilginç buluyorlar, onun bu yöntemleri bulmadaki zekâsını takdirle karşılıyorlardı. Öte yandan, işkence gören bu insanların göstermiş oldukları metanet, sabır ve çileyi de hayretle karşılıyor, kendi aralarında konuşup tartışıyorlardı. İşkence ve azap verme anında, bedenlerinin göstermiş olduğu ani refleksleri ve tepkileri de alay konusu yapıyorlardı.

Haris b. Hişam, kardeşi oğlu İkrime b. Ebu Cehil'e şöyle dedi: Sümeyye'yi gördün mü? Vücuduna sayısız kamçı darbeleri inince nasıl da eğilip bükülüyordu. İşkence esnasında acılarla kıvrandığı halde, en ufak bir ses çıkarmıyordu. Oysa Sümeyye'yi biz daha önceleri en basit hareketlerimizle korkutabiliyorduk. Onu her gördüğümüzde alaya alır ve küçümserdik. Şimdi ise adeta arslan kesilmiş.

İkrime: O bir tarafa da, şu yaşlı kocası kadar hiç bir şey tuhafıma gitmiyor ve ilgimi çekmiyor. Bedeni kamçı darbeleriyle şerha şerha yarılmış, ateşte yakılmış olduğu halde Kureyşin ilahlarından hiç birini ağzına almıyor. Bu kadar işkenceye rağmen babam onu yola getirememiş. Yine ilahlarımıza hakaret etmekten, onlarla alay etmekten geri durmuyor. Oğlu Ammar ise işkence göre göre kendinden geçmiş, sanki kendini işkenceye teslim etmiş gibidir. Dudaklarında ise buruk bir gülümseme gördüm. Bu, onun hoşnutluğunun mu, yoksa öfkesinin mi ifadesi, bilemiyorum.

Sözü bu kez Safvan b. Ümeyye aldı: Siz asıl Bilâl'i görecektiniz. Üzerine özgür olanlarla kölelerden oluşan bir grup genç üşüşmüş, her biri gövdesinden birşeyler koparmak için uğraşüyor. Sanki kendi aralarında bölüşecekler gibi parçalamak istiyorlar onu. Bilâl ise, bütün olup bitenlere karşı sanki bir sabır heykeli... Ne bağırp çağırıyor ne de onlara, vazgeçmeleri için yalvarıyor. Sesi sadece Allah'ı ve peygamberini anmak için çıkıyor.

Halid bin Velid; Ben de Suheyb de çok ilginç şeylere tanık olduk. Kureyş gençlerinden bir grup ona işkence ediyor, mızraklarının uçlarıyla ona dürtüyor, sonra da kamçılıyorlardı. O ise kendisine hiç bir şey yapılmamış gibi onlarla konuşuyordu. Bir ara işkencenin dozu artınca dili tutulmuş, alnında, ter kabarcıkları belirmişti. Çok geçmeden Suheyb kendini yeniden topladı ve işkencecilerle konuşmasını doğal biçimde sürdürdü. Sanki kendisine işkence yapanlar onlar değilmiş gibi... İşkenceciler ise demir çubuklar ve kamçılarla işkencelerini sürdürdüler. Suheyb'in soğukkanlılığı, sessizliği ve onlarla doğal biçimde konuşması, işkencecileri daha da kızdırıyor, adeta çılgına çeviriyordu.

Hatta bir ara bu tutumuyla, onları neredeyse işkence yapmaktan bıktırmıştı. Bunun üzerine işkenceyi bir misli daha artırmışlardı. Böylece iş çığırından çıkmıştı. Arada bir Suheyb'e unutkanlık geliyor, ne konuştuğunu bilmeden birşeyler söyleyip duruyordu. İşkenceci gençlere yanlış bir takım şeyler söylemeye başlayınca, gençler istediklerine kavuşmuş olduklarını sanarak mızraklarını, demir çubuklarını ve kamçılarını geri çekiyorlardı. Doğrusu bu gençlerin yaptıkları bazı hareketlerden tiksinerak oradan ayrıldım.

Haris b. Hişam: Sus ey Halid! Amcanoğlu Ebu Cehil bunları duymasın. Sana hoşlanmadığın şeyleri yapabilir, dedi.

İşte böyle... Kureyşli gençlerin bir kısmı, işkence görenlerle alay ediyor, diğer bir kısmı ise onlara içten içe acıyordu.

Mustazaf ve köleler ise bu musibete karşı sabrediyor, işkencecilere baş eğmiyorlardı. Kureyşlileri bir korku ve telaş almıştı. İşin nereye varacağını bilemiyorlardı. Halkın bir kısmı işkence görenlere acıyor ama bunu gönüllerinde saklı tutuyorlardı. Kureyşin başına semavî bir belanın geleceğini umut ederek fırsat kolluyorlardı. Bazen de kendi aralarında şöyle konuşuyorlardı; Bütün hayır, Muhammed ve ashabının yanındadır. Onlara katılmak en doğru yoldur. Zayıfın zayıf olanın yanında yer alması giderek bir güç oluşturur. Kimbilir, belki günün birinde Allah, bu zalim ve azgınlara yarısını Muhammed ve ashabının saflarına katar. İşkence görmeyen ve bu tür bir belaya duçar olmayan diğer müslümanlar ise bütün bu olup bitenleri üzüntü ve sabırla izliyorlardı. Kalplerinde hüznle birlikte güven ve umut vardı. Akıbetin bir gün lehlerine döneceğine olan inançları tamdı. Allah'ın onlara olan va'dı bir gün mutlaka gerçekleşecekti. Bütün bunlarla birlikte, feci şekilde işkence gören kardeşlerine acıyorlardı. Onların yerinde olmak, çektikleri azabı biraz olsun paylaşmak en büyük arzularıydı.

O gün akşam olunca, Mekkelilerin çoğu tereddüt ve kararsızlık içinde kaldı. Gün boyunca kölelere ve mustazaflara yapılan işkence ve azaptan yana mı olmalıydılar, yoksa bunun karşısına mı dikilmeliydiler, bilemiyorlardı. İşte o günkü Mekke'nin konumunu tasvir eden hadise! Mekkeliler bütün bu yapılanların

iyi mi yoksa kötü mü olduğunu tam anlamıyla idrak edemiyorlardı. Çok az bir kısmı, Allah'ın kendilerine vaad ettiği şeylere inanıyor, kalpleri bu imanla mutmain oluyordu. İstikbalin, eninde sonunda inananların ve müttakilerin olacağı hususunda en ufak bir şüpheleri yoktu. O gün akşam, karanlık basınca, Mekkeliler, üzerlerindeki perdeyi atarak olup bitenleri hakkında görebilselerdi, bilmedikleri çok şeyi öğrenmiş olacaktı. Mekke çevresinde şeytan ve ifritlerin nasıl bir düğün şenliği içinde olduğunu, Muhammed'in ashabına ne tür işkenceler uygulandığını, savunmasız zayıf insanların ne tür musibetlere duçar edildiklerini gözleriyle göreceklerdi. Şeytan onları bir kere aldatmıştı. Bu zavallı kölelere ve mustazaflara yaptıkları işkenceyle Mekke'deki iktidarlarını koruyacaklarını ve Kureyşin gönlünde taht kuracaklarını sanmışlardı. Sabah olunca Muhammed'in ashabı, o gece kölelere uygulanan feci işkenceyi anlattılar. Oysa Peygamber o gece yapılan işkencelerin hepsinden haberdardı. Ashabının duymadığı ve bilmediği işkenceleri de O anlattı. Bu, onun işkenceye tanık olduğundan ötürü değildi. Mekkelilerin kölelere ve mustazaflara uyguladıkları işkenceler ayrıntılarıyla, Ona vahy yoluyla bildirilmişti o gece.

Muhammed ve ashabı Mekke'nin çeşitli semtlerine dağıldılar. Her biri bir tarafa gitti. Allah'ın yardımını diliyorlardı. Dinleri uğruna musibetlere müptela olan, Allah yolunda işkencelere duçar olan şu mustazaflara yardımcı olmak ve üzüntülerini paylaşmak istiyorlardı. Peygamber (s.a.v.), Osman b. Affan'ın elini tutmuş, Mekke dışında, sahrada yürüyordu.

Yâsir Ailesinin işkence gördüğü yere gelmişlerdi. Yâsir Ailesinin bütün fertleri sıcak kumların üzerine yatırılmış, karınları üzerine de kaya parçaları konulmuştu. Müşrikler onlara ateşle işkence ediyor, arada bir hançer ve mızraklarıyla bedenlerine dürtüyorlardı. Üçü de derin bir sessizliğe gömülmüş, ağızlarından tek bir harf olsun çıkmıyordu. Onların bu suskunlukları müşrikleri adeta çileden çıkarmıştı. Öfke ve kinle dolmuşlardı. Amaçlarına bir türlü ulaşamıyorlardı. İşkencenin başladığı kuşluk vaktinden bu yana, Yâsir ailesinin bu sessizliği ve sabrı onları iyice kızdırmıştı. Bu kadar işkencelere rağmen, onlardan ne bir ses, ne bir inilti duymamışlardı. İşkencenin dozajını biraz daha

arttırdılar ama nafîle, onlar suskunluklarını sürdürüyorlardı. Allah, kalplerinden korkuyu çekip almış, yerine sabır ve metanet vermişti sanki. Peygamber ve ashâbı, işkence gören Yâsir Ailesinin yanına yaklaşınca müşrikler işkence uygulamaya başladıkları günden bu yana Yâsir'in ilk kez konuştuğunu duymuş oldular. Yâsir, onlarla değil Peygamberle konuşuyordu:

Ey Allah'ın Resulü, dünya işte böyledir!

Allah Resulü: Müjdeler olsun size ey Yâsir Ailesi! Varacağımız yer cennettir.

Müşrikler işkencenin başlatıldığı günden bu yana hiç duymadıkları Sümeyye'nin sesini duyuyorlardı. Sümeyye onlarla değil, Peygamberle konuşuyordu:

Şehadet ederim ki, sen Allah'ın Resulüsün ve yine şehadet ederim ki vadettiğin şeyler hak ve gerçektir.

Müşrikler öte tarafta, işkencenin başladığı günden bu yana ilk kez Ammar'ın sesini duyuyorlardı. Ammar onlara sesleniyor ve şöyle diyordu:

Ey Allah'ın düşmanları! İstedığınız kadar bize işkence yapın. Siz istemiş olmasanız da varacağımız yer cennettir.

Bu konuşmalardan sonra, müşrikler hadlerini bir kat daha aşarak, tarifi imkansız işkencelerle Yâsir ailesine eziyet etmeye devam ettiler.

İşte Ebu Bekir, Mekke çöllerinden birini dolaşırken, müşrikler tarafından işkence gören Bilâl'e rastlıyordu. Müşrikler Bilâl'e yoruluncaya kadar işkence yapmışlardı. Suyla, ateşle, demir çubuklarla ve kamçılarla ona azap vermişlerdi. Sonra sıcak kumların üzerine yatırarak göğsü üzerine büyük kaya parçaları koymuşlar, Bilâl'in ağzından, ilahlarına saygı ifade eden sözleri almak için yapmışlardı bütün bunları. Ama nafîle... Bilâl'in ağzından; Allah birdir, Allah birdir anlamındaki "Ahadün, Ahadün" kelimelerinden başka birşey çıkmıyordu. Müşriklerden Ümeyye b. Halef, Bilâl'e şöyle diyordu:

Ey Bilâl, ilahlarımızı hürmetle an, sana işkence yapmayalım. Bilâl anında cevap veriyordu. Bunu hiçbir zaman yapmayacağım. Bunu söylemeye dilim dönmez. Arkasından, dilinden düşürmediği kelimeyi tekrarlıyordu: "Ahadün, Ahadün". Ümeyye b. Halef ve arkadaşları, Bilâl'den umutlarını kesince, üzerindeki taşları atıyorlar onu ayağa kaldırıyorlardı. Bu kez, ellerinden ve ayaklarından bağlayıp ipin ucunu genç çocuklara teslim ediyorlardı. Yoruluncaya kadar ve onu bu fikrinden caydırıncaya kadar sağa ve sola çekerek işkence yapmalarını çocuklarına öğütüyorlardı. Gençler bu emri harfiyyen yerine getiriyorlardı. Ellerindeki iplerle Bilâl'i kâh arkaya, kâh sağa, kah sola çekiştiriyorlar, bunu yaparken de hep beraber gülüp eğleniyorlardı. Ümeyye b. Halef ve arkadaşları da yapılanları seyredip gülüyorlardı. Bütün bu işkenceler Bilâl'in umurunda bile değildi. O, sadece işkencecilerin elinde bir robot gibiydi. Hangi yöne doğru çekerlerse oraya doğru giden bir robot. Ne bunlara karşı koymak için bir mukavemette bulunuyor ve ne de onlara mani oluyordu. Dilinden düşürmediği tek zikir vardı: "Ahadün, Ahadün, Ahadün". Kin ve öfkeden çatlayacak noktaya gelen Ümeyye, bütün hıncıyla Bilâl'e yüklenmek ve onu "Allah birdir, Allah birdir" zikrinden alıkoymak için elinden geleni yapıyordu.

İşte o esnada Ebu Bekir, Ümeyye'ye sesleniyor:

Yazıklar olsun size! Bu adama neden bu kadar azap çektiriyorsunuz? diyor, Ümeyye b. Halef: Bu seni ilgilendirmez ey Ebu Kuhafe'nin oğlu! O bizim kölemizdir. Ona istediğimizi yapmakta özgürüz.

Ebu Bekir: O senin kölen olmadan önce Allah'ın kuludur. Onu böyle işkence altında öldürürsen günahkâr olduğun gibi, malını da zayi etmiş olursun. Sana bu yoldan daha hayırlı bir yol söyleyeyim mi? Ümeyye, Nedir o? Ebu Bekir: Bu adamı bana sat ve kurtul. Bilâl'e her gün işkence yapmaktan usanmış olan Ümeyye b. Halef, Ebu Bekir'in teklifini kabul ediyor, ancak bedelini peşin isteyince Ebu Bekir, onu serbest bırak, alacağına mukabil sana mal vereyim diyor. Ümeyye: Malımı teslim et, öyle bırakayım. Ebu Bekir: Yazıklar olsun

sana! Borcumda ne zaman durmadım. Ümeyye utanarak, doğru söylüyorsun diyerek ekler: köleni al, bedelini istediğin zaman gönderirsin. Ebu Bekir, eve gider gitmez göndereceğini söyleyerek Bilâl'i kurtarıyor.

Ebu Bekir, Bilâl'i elinden tutarak eve doğru yola koyuluyor, yaralarını sararak ızdırabını hafifletmeye çalışıyor. Sonra Ümeyye'nin alacağını kendisine gönderiyor. Ebu Bekir Bilal'e ilgileniyor ve onunla konuşarak çektiği acıları unutturmaya uğraşiyor. Bu arada ona Kur'an'dan ayetler de okuyor. Ümeyye'nin alacağını ödedikten sonra Bilal'e; artık özgürsün, istediğin yere gidebilirsin, diyor.

Akşam olunca Ebu Bekir, Allah'ın Resulü ile karşılaşılıyordu. Bilal'e yapılan işkenceleri anlattı. Onu satın alıp kurtarmak dışında bir yol bulunmadığını söyleyince, Peygamber (s.a.v.), ödediğine ben de iştirak edebilir miyim, diyor. Ebu Bekir, onu satın alıp özgürlüğüne kavuşturduğum bile, diye cevap veriyor.

Peygamberin ashabından diğer bir grup, Kureyşin oturduğu başka bir semte uğramışlardı. Aman Allah'ım, gördükleri ne korkunç şeylerdi! Büyük bir ateş yakılmış... Bir adam, ellerinden ve ayaklarından bağlanmış... Bir grup insan, bu adamı çekerek ateşin alevleri içine doğru getirip yaklaştırıyor, sonra tekrar geri çekiyordu. Sonra alevli ateşin önünde onu dikeliyorlar. Biri gelip göğsünden ayağıyla itiyor, adam sırtüstü yere yığılıyor. Seyirciler bu manzaraya bakarak eğlenip gülüşüyorlar. Aynı şeyi defalarca tekrarlıyorlardı, içlerinden biri: İlahlarımızı övmez, Muhammed'e ve dinine küfretmezsen, bu ateş ve bu yer seni öldürüp bitirecektir, diyordu. Bütün bunlara karşılık işkence gören adam, sadece şunları söylüyordu: "Şehadet ederim ki, Muhammed Allah'ın Resulüdür. Allah onu doğruluk rehberi olan Kur'an ve hak din ile göndermiştir." Bunun üzerine adamın el ve ayaklarını bağlayıp ateşle imtihan ediyorlar. İki kere bir ayağa kaldırıyorlar, sonra yeniden yere yıkıyorlardı. Ve işkence bu minval üzere sürüp gidiyordu. Bu arada birbirlerine şunu hatırlatmayı da ihmal etmiyorlardı: Ey Kureyş topluluğu, sakın ha, onu öldürmeyiniz. Aksi halde, muahidi bulunan

Zühre oğullan ile hesaplaşmak zorunda kalırız.

Olaya tanık olan ashab, Mekke'ye dönüyor ve Habbab b. Eret'in başına gelenleri Peygambere bir bir anlatıyor. Kureyşlilerle müslüman mustazaflar arasında geçen hadiseler bu minval üzere günlerce, aylarca, hatta yıllarca sürüp gitti. Kureyş, tüm çabasına rağmen mustazafları bu yeni dinden vazgeçirememişti. Bunlar arasında çok az sayıda kimse işkencelere dayanamayıp, İslamı bırakıp mürted olmuşlardı. Bir kısmı da Allah yolunda işkence sonunda şehid olmuşlardı.

Kureyş uluları Ebu Cehil başkanlığında bir araya geldi. Görüşmelerde Ebu Cehil, Yâsir ailesine istediği işkenceyi yapmak hususunda kararlı olduğunu açıklamıştı. Ölümü tadıncaya kadar işkence yapacak, Kureyşin ilahlarını hayırla anıp, Muhammed'e küfredinceye kadar onları rahat bırakmayacaktı. °Utbe b. Rabî' a söz alarak şöyle dedi: Ey Eba'l-Hakem, şunu bilesin ki, Yâsir çok güçlü ve sabırlı bir insandır, istediklerini yerine getirmemek uğrunda ölümü bile tercih eder.

Ebu Cehil: İlahlarımızı hayırla anıp Muhammed'e küfrederse ne âlâ.

Utbe b. Rabia: Heyhat! Bu bir temenni olsa gerek. Gördüğüm o ki, sen bu yaşlı adamın başını istiyorsun. Ebu Cehil:

İlahlarımızı hayırla anar ve Muhammed'e küfrederse ne âlâ.

Utbe b. Rabia: Bunu yapabilirsen benden sana yirmi deve.

Şeybe: Benden de bir o kadar.

Ebu Cehil: Malınızı yerde bulmuş gibi kolayca harcıyorsunuz.

Utbe: Eğer Yâsir'in kellesini getirirsen,

Şeybe: İsteddiğini ve istediğimizi elde edemezsen şayet...

Ebu Cehil: O halde bu işte ikiniz hakem olun.

Utbe: Ne hakem olur, ne de servetinde bir eksilme olsun istemeyiz. İnadını ispatlaman yeterli. .

Olayı küçümseyenler, hadisenin geçtiği yerde yüzyüze geldiler. Yâsir'in, Sümeyye'nin ve Ammar'ın nasıl bir işkenceye tabi tutulduklarını gözleri ile gördüler.

Kureyşliler o gün Mekke'de, hayatlarında görmedikleri bir manzaraya tanık olmuşlardı. Ebu Cehil ve arkadaşları da gelmişti. İçleri su dolu, bir insanın sığabileceği tulumlar vardı. Bunların yanısıra alev alev tutuşturulmuş bir ateş ve kızgın demir çubuklar.. Üç kişiyi (Ammar, Yâsir ve Sümeyye) ellerinden ve kollarından bağlamışlar. Ebu Cehil, arkadaşlarıyla birlikte gelince hizmetçilerine, Yâsir, Sümeyye ve Ammar'ı getirmelerini emretti. Üçü de Allah'ı zikretmekle meşgul... Ebu Cehil, bu üç insanı önce kamçılıyor, sonra ateşte yakıyor, daha sonra da üzerlerine bir kırba ile su döküyor. Ve bunu defalarca tekrarlıyordu. Bu da yetmiyor. Bu defa, içi su dolu büyük bir tulumun içine sokulmalarını emrediyor. Emri yerine getiriliyor. Suda nefesleri kesilen bu üç kişi neredeyse boğulma raddesine geliyorlar. Kendilerine.gelince yeniden Allah'ı zikrediyorlar, Allah'ın Resulü Muhammed'i övgü ile anıyorlar... Ebu Cehil, öfkesinden patlayacaktı neredeyse; Sümeyye'ye seslendi:

Ya ilahlarımızı metheder ve Muhammed'e küfredersin yahut ölümü tercih edersin, dedi.

Sümeyye, Ebu Cehil'in bu tehditlerine karşılık, yavaşça ve biraz da kesik bir sesle cevap verdi: Yuh olsun sana da, ilahlarına da... Beni, senin çirkin yüzüne bakmaktan kurtaracak olan ölümden daha sevimli ne olabilir!

Sümeyye'nin bu sözleri Rabia'nın oğulları Utbe ile Şeybe'nin hoşlarına gitmişti. Gülüştüler. Ebu Cehil ise çıldırmıştı adeta. Tekme ile Sümeyye'nin karnına vurmaya başlamıştı. Sümeyye, hafif ve kesik sesiyle yüzüne haykırıyordu: Yuh olsun sana da, ilahlarına da! Ebu Cehil ise giderek kuduruyordu. Elindeki hançerle Sümeyye'ye saldırdı. Sümeyye son kez bir sayha

daha attıktan sonra İslam'ın ilk şehidi olma rütbesine kavuştu.

Öte yandan Yâsir sesleniyordu: Ey Allah'ın düşmanı! Öldürdün onu. Yuh olsun sana da ilahlarına da.

Diğer taraftan Ammar haykırıyor: Öldürdün onu ey Allah'ın düşmanı! Yuh olsun sana da ilahlarına da. Kalbin garaz ve kinle dolsun. Şunu bilesin ki, Peygamber O'nun yerinin cennet olacağını müjdelemiştir.

Yâsir: Şehadet ederim ki, Allah'ın vaadi haktır. O, vaadini yerine getirecektir. Ebu Cehil, Yâsir ve Ammar'ın konuşmalarına fırsat vermiyor, var gücüyle Yâsir'in karnını tekmeliyor ve Yâsir İslamın ikinci şehidi oluyor.

Olayı izleyen Rabia'nın oğulları Utbe ve Şeybe, Yâsir ve hanımı Sümeyye'den hiçbir şey elde edemezsin demedik mi diye çıkışıyorlar Ebu Cehil'e. Ebu Cehil sesini çıkarmıyor. Kureyşin ileri gelenleri Utbe ve Şeybe'nin söylediklerini doğruluyorlar. Utbe, Ebu Cehil'e dönerek, öldürdüğün anne ve babasını gömmesi için bari Ammar'ı serbest bırak, diyor.

Ebu Cehil o gün yorgun ve bitkin bir şekilde, kin ve öfkeyle dolu olarak evine döndü. Bu iki şehit üzerinde uyguladığı işkence metodundan birşey elde edemeyince çılgına dönmüştü. Aslında bu iki şehidin işkence esnasında göstermiş oldukları olağanüstü sabır, ölümü korkmadan ve yılmadan karşılamış olmaları onu iyice kızdırmıştı. Onların zaferi, Muhammed'in getirdiği yeni dinin zaferiydi. Muhammed'in getirdiği yeni din Kureyşe ve onun kadim dinine galebe çalmıştı. İşte Muhammed'in ashabı, bu yeni din uğrunda canlarını veriyorlardı. Kureyşin mustazafları, bu yeni dini seçtikleri gibi, Kureyş eşrafı ve ileri gelenleri de artık müslüman oluyorlardı. İman edenlerin çoğu imanlarını gizlerken, az bir kısmı ise imanını açıkça ilan ediyordu. Mekkeîler Muhammed'e doğru koşuyor ve iman ediyorlardı. Kureyş eşrafını kendilerine efendi olarak kabul eden, onlara kayıtsız şartsız itaat eden, yanlarında ve arkalarında korkudan titreyen şu mustazaflar ve köleler, şimdi efendilerine karşı geliyor, başkaldırıyor, egemenliklerini ve efendiliklerini inkâr ediyorlardı. Bu tavırlarını bazen açıkça

yüzlerine vuruyor, bazen de gizli tutuyorlardı. Kureyşlilerin işkencelerini artık yılmadan, mertçe göğüslüyorlardı. Ölüm anında bile kendilerinden emin, rahat ve mutmain görünüyorlardı. Dudaklarında Kureyşi çileden çıkararak tebessümleri eksik olmuyordu. Ebu Cehil'i öfkeleniren bunlar mıydı? Yoksa Muhammed, Kureyşin mustazaflara uyguladığı bütün işkenceleri ve eziyetleri duyup bildiği halde, geri adım atmaması, çekinmemesi ve davetinden geri durmaması mıydı?

Muhammed bununla da yetinmiyor, ashabıyla beraber işkence edilenlerin yanına giderek onları teselli ediyor, çektikleri işkence karşılığında onları cennetle müjdeliyordu. Bu ise musibete duçar olanların sabır ve metanetini artırıyor, dirençlerine güç katıyordu. Kureyş için bundan daha aşağılayıcı birşey olur muydu? Bundan daha korkunç ne olabilirdi Kureyş için? Egemenliklerini sarsmada hangi şey bundan daha etkili olabilirdi. Kureyş seçkinleri ve eşrafı için bundan daha kötü bir aşağılanma olabilir miydi? Belki de badiyede yaşayan Araplar, Kureyşin, yanı başındaki dikenini söküp atamadıklarını düşüneceklerdi. Kureyşin bütün uluları, ileri gelenleri ve parlak zekâlıları birleştikleri halde bu dikenini söküp atamıyorlar diyeceklerdi. Bilakis bu diken, başlarına oyunlar getirmek için giderek kök salmakta ve yerleşmekteydi. Etrafında ise yeni yeni küçük dikenler yeşermeye başlamıştı. Her ne kadar bunlar büyük diken gibi değil idiyeler de yine de büyük bir eza ve üzüntü kaynağı olmaktadır onlar için. Bu nedenle Kureyşin bünyesini, şifası bulunmayan bir hastalık sarmak üzereydi.

Ebu Cehil'i öfkeleniren şey, yukarıda sayılanlar mıydı? Kureyş ileri gelenlerinin, artık onun bu şiddetli tutumunun, ne kendileri ve ne de ilahları için bir yarar sağlamadığını görmüş olmaları mıydı? Yoksa Ebu Cehil'in giderek katliama dönüşen katı tutumunun, Muhammed ve ashabı için bir avantaj olarak değerlendirilmesi miydi? Çünkü bu durumda Muhammed'in taraftarları daha çok bileniyor ve Ona daha çok bağlanmış oluyorlardı. Ebu Cehil'i kızdıran şey, yoksa Rabia'nın oğulları Utbe ve Şeybe'nin, rekabet içindeki duyguları mıydı? Yoksa Ebu Cehil'i kızdıran, bütün bunların toplamı birşey miydi? Bilinen o ki, Ebu Cehil yenilgisini gizleyerek, öfke ve kızgınlığını saklayarak eve dönmüştü. Söz konusu olaylar onu olumsuz yönde etkilemiş, iyice huysuzlaştırmıştı. Aile

fertlerinden hiç biri, korkularından ne ona birşey söyleyebiliyor, ne de ağzından bir kelime alabiliyorlardı. Yemek sofrasına oturmuyor, kimseden bir söz dinlemek istemiyordu.

Geceyi tek başına hüzünlü ve düşünceli bir şekilde uykusuz olarak geçiriyordu.

Ebu Cehil, üzüntülü ve düşünceli bir gece geçirirken, °Ammar, kendisine yardımcı olan bir topluluk ile anne ve babasının cenazelerini alıp götürmüştü. Cenazeye yardım edenler arasında, Kureyş müşrikleri de vardı. Müslümanlara karşı olan husumetlerini bir anlık olsun unutmışlardı, yahut unutmuş gibi davranmışlardı. Aralarında bulunan bir yaralının yarasını sarmak, cenazeleri toprağa gömmek gerekiyordu. Bu konuda güzel bir yardımlaşma örneği vermişlerdi. Gerçi °Ammar'ın, onların yumuşak davranmalarına ihtiyacı yoktu, ama ona da yumuşak davranmışlardı. Anne ve babasını defnetme töreninde kendisine yardım etmişlerdi. Anne ve babasını toprağa verdikten sonra °Ammar evine döndü. Gömülme törenine iştirak eden müşrikler etrafından dağılıp gitmiş, yanında sadece müslümanlar kalmıştı. °Ammar, vücudunda işkence acılarını, gönlünde ise imanın verdiği tatlılığı hissediyordu. Anne ve babasını kaybetmenin üzüntüsünü derinden derine yaşıyordu. Osman b. Affan, Ammar'ı teskin edip teselli etmeye çalışıyordu:

Ey Ammar, biliyorsun ki, onlar dünyadan nasiplerini almışlar, senden önce Allah'ın rızasına ve cennetin nimetlerine kavuşmuşlardır. O halde neden bu kadar üzülüyorsun? Allah'ın Resulünü görmüyor musun? Yâsir ailesine vaad edilen nimetleri sayıyor, sabır etmenizi tavsiye ediyor: "Allah'ım, Yâsir ailesine mağfiret et, onlar gerçekten de mağfiretine nail olmuşlardır" diye duada bulunuyor.

Yâsir: Evet doğru söylüyorsun ey Amr'ın babası! Onlar için üzülmem gerekmez. Çünkü onlar Cennet nimetlerine kavuşmuş oldular. Peygamber onlara daima cenneti ve içindekileri vaad edip duruyordu. Allah'ın vaadi ise hak ve gerçektir.

Osman b. Affan: Resulullah'ın onlar için söyledikleri senin için de geçerlidir.

°Ammar Heyhat! Onlar gittiler, bense burada kaldım. Onlarla beraber olsaydım, ben de şimdi Allah'ın vaadettiği cennete ve nimetlerine kavuşmuş olacaktım. Onlar gittiler, ben ise musibetlerle dolu bir yaşamla başbaşa kaldım. Buna gücüm yetecek mi, bilemiyorum. Onlar ölüp müteakip kurtuldular. Ben ise amelleri yok edip bitiren günahların galebesinden korkuyorum. İşte üzüldüğüm nokta budur.

Osman b. Affan: Allah'tan umudunu kesmemen, rahmetinden ümitsizliğe düşmemen gerek. Günahlarla birlikte sana sevap kazandıracak güzel ameller de vardır. Kötülüklerle yüzyüze geleceğin kadar, iyilik ve güzelliklerle de muhatap olabilirsin, içinde Resulullah'ın bulunduğu bir yaşamdan tiksirmek yakışmaz sana.

°Ammar: İşte buna birşey söyleyemem.

Allah'ın Resülü ile birlikte olmayı duyan °Ammar, sanki hiç acı çekmemiş ve yorgunluk duymamış gibi ayağa kalktı. Sanki en güçlü erkeğin kuvveti ona geri gelmiş gibiydi. Ayağa kalkarak Osman ve etrafındaki arkadaşlarına seslendi:

Ne duruyorsunuz? Bizi Allah Resulünün yanına gitmekten alıkoyan nedir? Hep beraber Dar'ül Erkam b. Ebi'l-Arkam'a doğru yola koyuldular. Orada diğer müslümanlarla birlikte peygamberin etrafında halka kurup onu can kulağıyla dinlemeye koyuldular. Peygamber onlara nasihat ediyor, nefislerini kötülüklerden arındıracak yöntemleri öğütlüyor ve Kur'an'dan ayetler okuyordu.

Ebu Cehil, Utbe b. Ebu Rabia ile kardeşi Şeybe'ye seslendi:

°Ammar'ı elimden siz kurtardınız. Yoksa onu da öldürecektim. Beni onunla başbaşa bırakmış olsaydınız ikisi değil, üçü birden toprağa gömülmüş olacaktı.

Utbe: Günahını biraz olsun hafifletmiş olduk.

Ebu Cehil'in dudaklarında yine o buruk ve şeytani gülümseme. Ben düşmanımın ölmesini istemem. Düşmanımın ölmesi onu, çektireceğim işkenceden ve tattıracağım azaptan kurtarır çünkü. Kinim ve planım içimde dert kalır. Onun için düşmanımın hayatta olmasını severim. Tâ ki ona işkencenin ne demek olduğunu tattırılmış olayım. Lat ve Uzzaya yemin ederim ki, bundan böyle eğer  Ammar'la arama girerseniz, yapacağım kötülüğün tüm kabileyi de içine alacağını unutmayın. Biliyorsunuz ki, Yâsir bizim muahidimizdi. Sümeyye ise bir cariye.  Ammar ise henüz kölemizdir. Şeybe:

Ebu Huzeyfe'nin,  Ammar ile kan kardeşini azad etmiş olduğunu unutuyorsun.

Ebu Cehil: Ne olursa olsun, onların üzerinde bizim velayetimiz vardır.

Utbe: Evet söylemek istediğim buydu.

Ebu Cehil söylemek istediği şeyi içinde saklamıştı.

Allah,  Ammar'a onurunu ve kişiliğini koruması için ne lazımsa onu vermişti. Mekke'de kaldığı sürece musibet ve bela peşini bırakmadı. Ebu Cehil'in,  Ammar'ın başına getirdikleri, ona yaptığı işkenceler halkın dilinde dolaşp duruyordu. İlk yaptığı şey,  Ammar'ı istediği vakit yakalayıp işkenceye tabi tutabilmesi için onu serbest bırakmak oldu. Bu yolla, Mubammed ve ashabına gözdağı ve ibret dersi vermek istiyordu. Anne ve babasına çektiremediği azabı, onlara yapamadığı işkenceyi, şeytanla anlaşmışçasına yeni işkence biçimleri içinde  Ammar'a uyguluyordu. Yâsir ve Sümeyye'den alamadığı hıncını  Ammar'dan almak istiyordu. İlahlarını hayırla anması, Muhammed'i (s.a.v.) ve dinini kötülemesi için  Ammar'a olmadık baskılar yapıyordu. Bütün bu yaptıklarında şeytanla işbirliği içindeydi. Bu işte Kureyşin sefihleri de ona yardımcı oluyordu.

Bir ara  Ammar'ı rahat bıraktılar.  Ammar kendini tamamen güven içinde hissetmeye başladı. Artık hiç bir şekilde ona kimse sataşmıyordu. Ne kendisine,

ne dinine hakaret edilmiyordu. Başına gelecek belalardan ve musibetlerden artık kurtulduğunu sanmıştı. Erkam b. el-Erkam'ın evine gidiyor, Peygamberle görüşüp konuşuyor ve bizzat kendisinden ilahi ayetleri dinliyor, sonra evine geri dönüyordu. Sonra hiçbir müslümanın o güne kadar yapamadığını yapıyor; evinin bir köşesini mescit haline getiriyor, gecenin çoğu vaktini ibadetle geçiriyordu.

Ibni Abbas, şu ayetin Ammar hakkında nazil olduğunu söyler: *"Geceleyin secde ederek ve ayakta durarak boyun büken, ahiretten çekinen, rabbinin rahmetini dileyen kimse, inkâr eden kimse gibi olur mu. Ey Muhammed de ki; Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri öğüt alırlar."* (Zümer: 9)

Peygamberin ashabı Darü'l-Erkam'da bir araya gelmişlerdi. Güneş yükselineceye kadar beklediler. °Ammar ortalıkta yoktu. Onu aradılar ama bulamadılar Peygamber onlara, °Ammar'ın Allah yolunda yine işkence gördüğünü haber verdi.

Gün biraz ilerleyince Peygamber (s.a.v.), Mekke'nin dışına, sahraya çıktı. Ebu Cehil'in °Ammar'a yine işkence yaptığına tanık oldu. Alev alev yanan bir ateş ve su dolusu bir kırba... °Ammar bu ikisinin arasına atılmış vaziyette. Kureyşin sefihleri, ellerindeki mızraklarla şurasına burasına dürtüp duruyor, sonra da onu ateşte yakıyorlardı. °Ammar ise eskisi gibi tüm bu yapılanlara karşı yine sakin bir şekilde sabırla dayanıyordu. Dili suskundu ama kalbi Allah'ı zikirle meşguldü. Peygamber bu manzarayı görünce şöyle duada bulundu: *"Ey ateş! İbrahim'e karşı nasıl serin ve zararsız olduysan Ammar'a karşı da öyle ol!"*

Ebu Cehil'in, °Ammar'a uyguladığı bu korkunç işkenceye hiç kimse tahammül gösteremezdi. Allah, kullarına; *"Bana dua edin, beni çağırın ki dualarınıza cevap vereyim"* (Maide: 60) diyor. Peygamber (s.a.v.), °Ammar'ın Allah indinde en sevgili bir kul ve kendisinden hoşnut olunmuş birisi olması için dua ediyordu.

°Ammar, çok nadir kimselerin tahammül edebileceği, belki de dayanamayacağı bir işkenceye olağanüstü bir sabırla göğüs germiştir. Güneş batmaya doğru yol alırken işkenceye ara verilmiştir. °Ammar'ı alıp evine götürdüler. O günden sonra Ebu Cehil, °Ammar'a uyguladığı işkenceye uzun bir süre ara verdi. °Ammar, artık kendisine işkence yapılmayacağı zannına kapılmıştı yeniden. Oysa Ebu Cehil, ona daha çok işkence yapmak, işkenceyi kat kat artırmak için ara vermiş bulunuyordu. Peygamber (s.a.v.) bir gün °Ammar'ı üzüntülü gördü. Onu hiç böylesine üzüntülü ve kederli görmemiştir. Gözlerinden yağmur gibi yaşlar akıyordu. Peygamber, ona şefkatle yaklaşarak yüzündeki yaşları eliyle silerken şöyle diyordu: *"Ey Sümeyye'nin oğlu! Kâfirler sana her türlü işkenceyi yaptılar. Sana söylettirmek istediklerini söyletemeyince, işkenceyi sürdürdüler. Şayet sana yeniden aynı işkenceyi yaparlarsa, sen onlara daha önce söylemiş olduklarını söyle."*

Müşrikler °Ammar'ı bir ara serbest bıraktılar. °Ammar'a yemek de verdiler. Sonra işkenceyi yeniden başlattılar. Yorulunca °Ammar'ı kendi haline bıraktılar. °Ammar ağlaya ağlaya Peygamber'in yanına vardı. Peygamber başına gelenleri sordu. °Ammar mahcup ve çekingen bir sesle, çok kötü bir davranışta bulunduğunu, Resulullah'ın hoşuna gitmeyecek bazı sözler söylemiş olduğunu belirtti. Bu sözleri söylemeyinceye kadar yakasını bırakmadıklarını söyledi. Resulullah °Ammar'a sordu; Peki bu söylediklerini kalbin de onayladı mı? °Ammar: Hayır, kalbim kesinlikle söylediklerimi onaylamadı. Allah'a yemin olsun ki kalbim imanla dolu idi, dedi. Resulullah, O halde aynı şeyleri söyletmeye kalkışarlarsa söylemende bir beis yok. Bunun üzerine şu ayet nazil oldu: *"Gönlü imanla dolu olduğu; halde baskı altında olan kimse müstesna, inandıktan sonra Allah'ı inkâr edip, gönlünü kafirliğe açanlara Allah katında bir gazap vardır, büyük azap da onlar içindir."* (Nahl: 106)

°Ammar, kâh ara verilen, kâh yeniden başlayan bu amansız azap ve işkenceden, Habeşistan'a hicret izni çıkıncaya kadar yakasını kurtaramadı. Habeş diyarına yapılan ikinci hicrette °Ammar da vardı. Habeşistan'dan döndükten sonra bu kez Medine'ye hicret etti ve orada peygamberle birlikte tam bir güven

ve barış içinde bir hayat geçirdi.

Fitne ortaya çıktığında, Hz. Osman'ın tutumuna karşı çıkanlar arasında en şiddetlisi °Ammar b. Yâsir idi. Peygamberin (s.a.v.) nitelemesiyle o, fitrat üzere hareket ediyordu. Tevilcilerden, hadisleri olduğundan başka surette yorumlamak isteyenlerden ikrah ederdi. Sözünde ve fiilinde açık ve net olmayı, yaşayışında ve hareketlerinde doğruluk üzere bulunmayı, tüm kötü ahlaklardan uzak durmayı severdi. Katıksız saf İslam, tabiatının ve mizacının bir parçası idi. insanların en zahidi, dünyevi çıkarlara en az değer verenlerden biriydi. Müslümanlar arasında çıkacak bir fitneden korkuyor, siyasi çekişmelerden ve ayak oyunlarından şiddetle kaçınırdı. Hakkı sever, haklı olana yardımcı olmaya çalışırdı. Yalnız hak için çalışır, sadece hakkı severdi. Peygamber ve onun iki sahabisinde (Ebu Bekir ve Ömer) istikamet üzere olan bir yaşantıya tanık olmuştu. Sapmalardan ve zigzaglardan uzak, şeffaf ve berrak bir yaşantı... °Ammar b. Yâsir, peygambere ve iki arkadaşına nasıl itaat etmişse, Hz. Osman'a da aynı şekilde itaat etmesi gerektiğine karar vermişti. Ne var ki, Hz. Osman döneminde işler karışmış, çıkar çekişmeleri artmıştı. Bütün bunlar onu fazlasıyla üzmüştü. Buna ne gönlü razı oluyor ve ne de fitratı müsaade ediyordu. °Ammar b. Yâsir, olaylara karşı uzun süre sessiz kaldı. Fitneden nasıl kaçınılması gerekiyorsa, öyle yaptı. Allah'a sığındı. Sonra halkın arasına karışarak onları dinlediğinde değişik şeylerin konuşulduğuna tanık oldu. Herkes yönetimi suçlayıp duruyordu. O da diğerleri gibi yönetimi eleştirmeye, olup bitenlere karşı gelmeye başlamıştı. Bununla beraber yine de mümkün oldukça suskunluğu tercih ediyordu. Fitneye bulaşmaktan Allah'a sığınmıyordu. Çünkü Muhacirin ve Ensar'dan, Peygamberin ashabından ileri gelenlerin de aynı düşünceleri paylaştıklarını görünce, yönetimin haksızlığı konusunda yavaş yavaş kesin bir kanaata varıyordu.

Bir gün Medine'de halk Hz. Osman'ın, hazineden bazı mücevherleri alarak kendi ailesine dağıttığı yolunda bir şayia çıktı. Muhacirin ve Ensar'dan bazıları Hz. Osman'ın bundan daha fazlasını yapmış olduğunu söylüyorlardı. Bu dedikodular üzerine Hz. Osman minbere çıkarak şöyle dedi: Bazılarınızın hoşuna

gitmese de biz, beytlmaldden ihtiyaçımız kadarını alacağız. Konuşmayı dinleyen Hz. Ali, "Bundan men olunacaksın" dedi. Sonra Ammar konuştu: Allah'ı tanık tutarım ki, buna ilk karşı koyan ben olacağım. Hz. Osman, Hz. Ali'nin konuşmasına ses çıkarmazken, Ammar'ın sözlerine fena halde kızdı ve onu tersledi. Rivayete göre, Ammar'ı fitık bırakıp bayıltıncaya kadar dövdü. Ammar, baygınlığından ötürü öğle, ikindi ve akşam namazlarını kılamamıştı. Uyanıp kendine gelince abdest alıp namazlarını kıldı, islam'ın ilk yıllarında Kureyşin kendisine yaptıkları işkenceleri hatırladı. Bu olaydan sonra artık sessiz durmayı bir yana bırakmış, her oturup kalkışında Hz. Osman yönetimini eleştir-meye koyulmuştu. Çeşitli kentlerden Medine'ye gelerek yönetimi devirmeye çalışanlara karşı. koymamış, onlara karşı çıkmamıştı. Hz. Osman öldürüldüğünde de karamsarlığa kapılmamıştı. Rivayete göre Hz. Osman'ın katli konusunda Ammar'la Hz. Ali'nin oğlu Hasan arasında bir münakaşa geçmiş, mesele Hz. Ali'ye intikal edince, Ammar'a bu tür tartışmalardan uzak kalmasını tavsiye etmişti.

Hz. Osman'ın katlinden sonra, Hz. Ali ile Muaviye arasındaki çekişmede Ammar var gücüyle Ali'yi destekledi. Ali ile Muaviye, Siffin'de savaşa tutuşunca Ammar, Hz. Ali taraftarlarının haklı, Muaviye ve taraftarlarının ise haksız oldukları konusunda bir an olsun tereddüde kapılmamıştı. Peygamberin vefatından sonra, içinde Allah ve Resulünün rızası bulunan hiç bir savaşa, Siffin'de olduğu kadar canla başla katılmamıştı. Peygamber Ammar'a şöyle demişti bir zamanlar: "Seni *isyankar (bağ.) bir taife öldürecek.*" İşte Ammar Siffin savaşına Peygamberin bu sözünü derinden derine hissederek katılmıştı. Peygamberin söyledikleri bu savaş esnasında ortaya çıkmıştı. Peygamberin haber, verdiği isyankar grubun, Muaviye ve arkadaşları olduğunda Ammar'ın şüphesi yoktu. Ammar Peygamberin amcazadesine karşı yapılan bu savaşla, Kureyşin peygambere karşı Bedir'de, Uhud'da ve Hendek'te giriştikleri savaş arasında bir fark görmüyordu. Bunun içindir ki o, Siffin'e giderken, peygamber ile birlikte katılmış olduğu gazvelerdeki gibi Allah için hareket ediyor, nefsinin Allah yolunda feda etmeye çalışıyor, ne yaptığının şuurunda olarak şhadeti

istiyordu.

Fırat sahillerinden Sıffin'e doğru giderken  Ammar'ın,  oyyle dediği rivayet edilir: Allah'ım,  u dağdan aşağıya doğru kendimi atmakla rızana kavu acağımı bilsem, hiç tereddüt etmeden bunu yapardım. Allah'ım, senin rızanı, kendimi suya atarak boğmak suretiyle kazanacağımı bilsem onu da hemen yapardım. Ya Rabbi, yalnız senin rızan için savaşıyorum, beni hayal kırıklığına uğratma. Sadece senin rızanı istiyorum ve sana kavu mayı diliyorum.

 Ammar, Sıffin savaşına katıldığında yaşı doksanı a kındı Buna rağmen gençlik yıllarına geri dönmüş gibi canlı, dinamik ve hareketli görünüyordu. Daha önceleri hiç de böylesine canlı ve hareketli g r lmemi ti. Sava a koşarak gidiyor, yerinde duramıyordu.  l m  hayata tercih ediyor ve bu savaşta hak üzere olduğundan  p he etmiyordu. Allah yolunda  arpı tığına inancı tamdı. Hz. Ali ile Muaviye taraftarları arasında ba layan savaş giderek  iddetleniyordu. Savaşın  c nc  gününde Muaviye  oyyle diyordu:  u  evik hareketli k le dışında, bugün Arapların birbirlerini yok edeceği gündür. Muaviye, k le ile Ammar'ı kastediyor, çeviklikle de onun sava taki manevra kabiliyetini ve hareket yeteneğini vurgulamak istiyordu.

O gün  Ammar, herkesin dikkat ve takdirini kazanarak gün boyunca vuru up durdu. Elinde korku saçan mızrağıyla durmadan  uraya buraya u u an, bu esmer ve uzun boylu ya lı adam, her gittiği yerde insanları Muaviye taraftarlarına karşı kı kırtıyordu. Sava a katılanlardan bir kısmı ise,  Ammar'ın başına gelecekleri dikkatle izliyor ve onu konuşuyorlardı. Diğer bazıları ise Hz. Ali'yi destekliyor, fakat savaşa fiilen katılmıyorlardı. Ensar'dan, Huzeyme b. Sabit bunlardandı. H zeyme, Resulullah'ın  Ammar hakkında "Seni isyankar (*bağı*) bir grup öldürecek." dediğini duymuştu.  Ammar'in Ali safında Muaviye'ye karşı sava tığını izliyor, akıbetinin ne olacağını merakla bekliyordu. Muaviye safında olanların bir kısmı da  Ammar hakkındaki hadisten ötürü savaşa katılmaktan kaçınıyor,  Ammar'in akıbetini bekliyorlardı. Bunlardan birisi de Hz. Ömer'in azatlı kölesi Hena idi. O gün  Ammar, yönettiği grubun başında ikinci

vaktine dek çarpıştı. Güneşin ölgün ışıkları vuruşanların üzerinde gezinirken °Ammar'ın hareketliliğinin giderek arttığı, gözlerinde bir tür ölüm aşkının canlandığı görülüyordu. Etrafında bulunanları çarpışmaya teşvik ediyor ve "Cennet kılıçların gölgesindedir! Bugün Muhammed'e ve onun arkadaşlarına kavuşacağım." diye haykırıyordu. °Ammar o gün oruçluydu. Güneş batınca, bana su verin diye seslendi. Su yerine bir kase süt getirdiler. °Ammar gülerek içti sütü ve sonra şöyle dedi; Peygamber (s.a.v.), "Dünyada son içeceğin süt olacak" demişti bana. Sonra etrafındakileri yeniden savaşa teşvik ediyor ve biraz önce söylediği sözlerini tekrarlıyordu; "Cennet kılıçların gölgesindedir. Susamış adam su arar. Ve işte su yanıbaşımıdadır. Bugün peygamber ve ashabına kavuşacağım."

Hiz. Ali taraftarları, °Ammar'ı hiçbir şeyin yıldıramayacağını, hiç bir şeyin ondaki inancı sarsamayacağını anlamışlardı. °Ammar şöyle diyordu. "Bizi hurma dallarına bağlayıp asıncaya kadar dövseler de Ali taraftarlarının haklı, Muaviye taraftarlarının ise haksız oldukları konusundaki kanaatimiz sarsılmaz."

Sıffin'de Muaviye ordusunun bayrağını °Amr b. el-°As taşıyordu. °Ammar, °Amr b. el-°As'ı görünce şöyle dedi; Bu bayrağı taşıyana karşı, Resulullahla birlikte üç kez savaştım, bu dördüncüsüdür. Ali taraftarlarının bayrağını ise Haşim b. Utbe b. Ebi Vakkas taşımaktaydı. Haşim'in bir gözü kördü. Bazen ona sert çıkışıyordu °Ammar. Bazen de yumuşakça hitap ediyor; "Anam babam feda olsun sana ey Haşim, ilerle" diyordu. Haşim karşılık veriyordu; "Allah sana merhamet etsin ey °Ammar! Ben sürünerek bayrağı taşıyorum ve bu uğurda şehadeti istiyorum. Allah'tan tek dileğim budur. Acele işte helak vardır." °Ammar, Haşim'e; "ilerle annem ve babam feda olsun sana" diye devam ederken, Has im'in birdenbire ileriye doğru atıldığını görünce etrafındakilere seslendi; "Allah'a kavuşmayı isteyen yok mu? Cennete gitmeyi isteyen yok mu" diyerek ileriye doğru atıldı. Oldürülünceye kadar savaştı.

Huzeyme b. Sabit, °Ammar'ın öldürüldüğünü görünce; İşte şimdi kimin haklı kimin haksız olduğunu öğrenmiş oldum, dedi ve guslederek silahını kuşandı. Sonra ölünceye kadar Muaviye taraftarlarına karşı çarpıştı. Hiz. Ömer'in

azadlı kölesi Hena ise, °Ammar'ın öldürüldüğünü sabah şafak sökünce öğrenmişti. Hemen İbnü'l °As'ın yanına gitti. Amr b. el-°As, kürsüde oturmuş etrafındakilere birşeyler anlatıyordu. Hena, Amr'in sözünü keserek: "Ey Ebu Abdullah" diye seslendi.

Amr İbn'ü-l As ne istediğini sorunca Hena, onu dışarı çağırarak kendisiyle konuşmak istediğini söyledi. Amr b. el-°As dışarı çıkınca Hena önce ona şunu sordu:

°Ammar b. Yâsir hakkında ne duydun?

Amr b. el-°As: Peygamberin onun hakkında "*Seni isyankar bir taife öldürecek*" dediğini duydum, dedi.

Hena: "İşte °Ammar öldürüldü!" dedi. Amr b. el-°As inanmadı, olamaz dedi. Hena, ölüsünü gözlerimle gördüm deyince, Amr, o halde gel bana da göster dedi. Beraberce gidip öldürülenler arasında °Ammar'ı gözleriyle gördüler. Amr b. el-°As ne diyeceğini şaşırmişti. Sonra kendini topladı ve şöyle dedi: "Onu savaşa kim itmişse o öldürmüş sayılır."

°Ammar b. Yâsir, öldürüldüğü gece arkadaşlarından, yıkanmamasını ve üzerine toprak atılmamasını vasiyet etmişti.

Hz. Ali cenaze namazını kıldırdı ve onu yıkamadan gömdü. Sonra şunları söyledi: °Ammar'ın katilini önemsemeyen ve bundan acı duymayan bir müslüman, rüştüne ermemiş sayılır. Müslüman olduğu gün, öldürüldüğü gün ve yeniden dirileceği gün, Allah'ın rahmeti °Ammar'ın üzerine olsun. Peygamberin ahabından dört kişinin adı geçse dördüncüsü, beş kişi zikr edilse beşincisi °Ammar'dı. Onun cennetlik bir kimse olduğunda, peygamberin ileri gelen sahabilerinden hiç birinin kuşkusu yoktu. °Ammar'ın cennete girişi kutlu olsun.

Onun hakkında şöyle denilmiştir; °Ammar hakla, hak da onunla beraberdir. °Ammar nerede konaklarsa hak onunladır. °Ammar'ın katili ise

ateştedir.⁵

2.2.1. °Ammar b. Yâsir

°Ammar b. Yâsir, Medine'ye geldiğinde Mübeşşir b. Abdü'l-Münzir'e konuk oldu. Resulullah (s.a.v.) °Ammar'ı, Huzeyfetü' Yemanî ile kardeş yaptı. Kalacağı yeri tesbit edip gösterinceye kadar °Ammar b. Yâsir, Mübeşşir'in yanında misafir olarak kaldı. Sonra evini inşa edince ondan ayrıldı. Peygamber, °Ammar'a karşı derin ve güçlü bir sevgi besliyor, kimseye göstermediği yakınlığı ona gösteriyordu. Peygamberin kendisine karşı olan bu sevgisini ve yakın ilgisini o da hissediyor ve bu, onun İslamdaki hamasetini güçlendiriyordu. °Ammar, müslümanlar arasında bu yönüyle temayüz etmişti adeta. Birçok müslüman, onun İslamdaki fedakârlıklarına ulaşmak için imreniyordu. °Ammar, bazen kışkırtıcı birtakım sözlere de muhatab olmuyor değildi.. Allah yolunda cihad ederken bir çok müslümanın takat getirmeyeceği eziyetleri ve meşakkatleri göze alıyor, olup bitenlere tahammül gösteriyordu.

Peygamber (s.a.v.), mescidin inşaatına başlayınca, çalışmalara bütün müslümanlar da iştirak etmişti. Bunu hayırlı ve uğurlu bir iş olarak sayıyorlardı çünkü. Allah Resülü, mescidin yapım çalışmalarına fiilen katılıyor, ashabın katlandığı zorluklara o da katlanıyor, en az onlar kadar çaba harcıyor, onlar kadar yoruluyordu. Sahabelerle birlikte taş taşıyor, üstü başı toz içinde kalıyordu. Diğer sahabiler taşları birer birer taşıırken Ammar ikişer ikişer taşıyordu. Bunu neşe ve sevinç dolu bir canlılıkla yapıyordu. Müslümanlar Ammar'a gıpta ederken, münafıklar kin ve nefret besliyorlardı. °Ammar, bir taraftan taş taşıırken öte yandan kendi kendine:

"Biz müslümanlar mesciddler bina ederiz" gibi mısralar terennüm ediyordu. Peygamber (s.a.v.)in °Ammar'a karşı kalbi rikkate geliyor, yanına gidiyor, onu taltif ediyor, elleriyle yüzündeki ve göğsündeki toprağı siliyordu. Yine böyle bir çalışma gününde Allah Resülü, eliyle °Ammar'ın yüzündeki

⁵ HÜSEYİN, Taha, Vadedilen Günler, Çev.Osman Tunç, Kent yayınları, İstanbul, 2004.

toprağı silerken ona şöyle demişti: *"Yazık olacak sana ey Sümeyye'nin oğlu! isyankâr (bağı) bir zümre tarafından öldürüleceksin."* Resulullah'ın bu sözleri müslümanların gönlünde garip bir duygu uyandırmıştı. Vicdanlarının derinliklerinde yer etmişti bu sözler. °Ammar'a karşı bundan böyle kalpleri saygınlık ve heybetle dolup taşıtı. Peygamber, bu sözleri defalarca °Ammar'a tekrarlamıştı. Mescid-i Nebevî'nin inşası esnasında söylediklerini, Hendek savaşı hazırlığında da söylemişti. °Ammar, Mescid'in yapım çalışmaları esnasında karşılaştığı güçlülere, hendek kazısı sırasında da karşılaşmıştı. Peygamber de sahabileri gibi, hendek kazımında onlara yardımcı oluyor, toprak ve taş taşırken de hafifçe mırıldanarak dua ediyordu:

"Allah'ım gerçek hayat şüphesiz ahiret hayatıdır Ensar ve Muhaciri bağışla, duam sana budur."

Bu arada sahabilerden biri koşarak geliyor ve Ammar'ın, yıkılan bir duvarın altında kalarak öldüğünü haber veriyordu. Peygamber ise °Ammar'ın ölmediğini biliyordu. Gerçekten de °Ammar az sonra çıkıp gelmişti. Peygamber, °Ammar'ı görünce daha önce söylediklerini ona tekrarlıyordu: *"Yazık olacak sana ey Sümeyye'nin oğlu! isyankâr (bağı) bir zümre öldürecek seni."* Peygamberin bu sözlerinden etkilenen °Ammar, gücü yettiğince salih amellerde bulunmaya ve fitneden uzak durmaya çalıştı. Suskunluğu tercih ediyor, zaruret olmadıkça konuşmuyordu. Bazen de bu sessizliğini, sık sık tekrarladığı, *"Fitneden Allah'a sığınırım"* sözleriyle bozuyor, sonra tekrar derin bir sessizliğe gömülüyordu.

Halid b. Velid ile °Ammar'ın arasında eski bir husumet ve uyuşmazlık vardı. Halid, °Ammar'ı görünce onu tahkir edici bir takım sözler sarfetti. Annesi Sümeyye'nin, amcası Ebu Huzeyfe'nin cariyesi olduğunu, babası Yâsir'in ise amcasının muahidlerinden olduğu halde daha sonra özgürlüğüne kavuşturulmuş olduğunu söyleyerek °Ammar'ı rencide etmişti. Doğrusu Halid b. Velid'de Mahzumoğullannın kibir ve gururundan kalıntılar, Kureyşin tekebbüründen izler vardı henüz. °Ammar, Resulullah'ın yanına giderek Halid'i şikâyet etmişti. O esnada Halid de gelmiş, yine °Ammar'a birşeyler söyleyip duruyordu. °Ammar

hiç bir şey söylemeden sadece dinliyordu. Peygamber, Halid'in sözlerini dinledikten sonra başını kaldırarak gönüllere işleyen o tatlı sesiyle şöyle dedi: "Kim °Ammar'a *düşmankk yaparsa bana da düşmanlık etmiş olur.*"

°Ammar, Resulullah'ın yanından huzur dolu bir kalple ayrılırken, Halid, düşünceli ve üzüntülüydü. İçi rahat değildi. °Ammar'ı arayıp buldu ve olup bitenlerden ötürü özür dileyerek kendisini affetmesini istedi.⁶

2.2.2. Abdullah b. Mesud

Abdullah b. Mesud, Irak'ın müslümanlar tarafından fethinden sonra Humus kentine yerleşmiş, orada ikamet etmeye başlamıştı. Muhacirin ve ensar, uzun süre Humus'ta yaşamış olan Ibn Mesud'u Medine'de, Mescid-i Nebevi'de görünce şaşırıldılar. Etrafını sararak ona sorular soruyorlar, Humus'u bırakıp Medine'ye gelişinin nedenlerini araştırıyorlardı. Ibn Mesud, niçin geldiğini bilmediğini, ancak Hz. Ömer'in çağrısı üzerine gelmiş olduğunu söylüyordu. Hz. Ömer, sırasıyla Abdullah b. Mesud, °Ammar b. Yâsir ve Osman b. Hunayf ile ayrı ayrı görüştüktan sonra vakit,namazlarından birinin bitiminde °Ammar b- Yâsir'i Kûfe'ye imam tayin ettiğini, bu kentin beytülmalını ve eğitim sorumluluğunu Abdullah b. Mesud'a vermiş olduğunu, Kûfe'nin köyleri ile civarının sorumluluğunu da Osman b. Huneyf e tevdi etmiş olduğunu duyuruyordu. Muhacirin ve ensar Hz. Ömer'i sükûnetle dinliyorlardı. Tayin etmiş olduğu sahabilerin kimler olduğunu ve ne gibi meziyetlere sahip bulduklarını iyice biliyor ve onları takdir ediyorlardı. Bunlar arasında Mekke fethinden sonra müslüman olmuş, Kureyş eşrafından bazılarının ise, Hz. Ömer'i dinleyip emrine itaat etmekle birlikte, bir takım düşüncelerini açığa vurmada içlerinde sakladıkları belli oluyordu. Bunlardan birisi şöyle diyordu: "Allah affetsin Ömer'i. Kureyşin başına neler getirdiğini görmüyor musunuz? Kûfe'nin yönetimini Sümeyye'nin oğluna, hazinesini (beytülmal) ve eğitim işlerini de Ibn Ümmü Abd'a bırakıyor!.

⁶ a.g.e., s.85-87

Kureyş eşrafı ile müslümanlardan muhacirin ve ensar'ı ise kale bile almıyor." Bunun üzerine arkadaşı şöyle dedi:

Kendine gel! Sakın bu söylediklerin Ömer'in kulağına gitmesin. Yoksa seni münafık sanarak, hoşlanmadığın biçimde tedip eder. Doğrusu İslamı iyice bilmiyorsun. Kur'an'ı da çok az okuyorsun galiba. Kur'an'ın şu ayetini duymadın mı? *"Biz memlekette, güçsüz sayılanlara iyilikte bulunmak, onları önder kılmak, onları varis yapmak, memlekete yerleştirmek, Firavun, Haman ve her ikisinin askerlerine, çekinmekte oldukları şeyleri göstermek istiyorduk."* (Kasas: 5-6) Ömer'in yaptığı şey, Allah'ın mustazaflara yeryüzünde vadettiği şeylerden bir kısmını gerçekleştirmekten başka birşey değildir. Bunun üzerine arkadaşı hoşnutluğunu ifade ederek, evet öyle diye cevap verdi.

Ammar b. Yâsir, Abdullah b. Mesud ve Osman b. Huneyf, Kûfe'ye vardılar. Kûfeliler mescidde toplanınca onlara, Ömer'in mektubunu okudular. Mektupta şöyle deniliyordu; *"Ben size Ammar b. Yasir'i emir, Abdullah b. M.esud'u muallim olarak görevlendirdim. Beyt'ülmali idare edecektir. Bunların ikisi de Bedir savaşına katılmış, Hz- Muhammed'in seçkin sahabilerindedir. Onları dinleyiniz ve itaat ediniz. Ibn Ümmü Abd'ı kendi nefsimе tercih ederek size göndermiş bulunuyorum. Osman b. Hunayfı ise Kûfe'nin köy ve kasabalarının idaresini üstlenmesi için göndermiş bulunuyorum. Bunlara her gün bir koyun keserek ikramda bulunun. Koyunun yarısı ile işkembesini Ammar'a, diğer yarısını ise İbn Mesud ile İbn Huneyf arasında bölüştürünüz"* Kûfeliler Hz. Ömer'in bu mektubunu dikkatle dinlediler. Mektupta belirtilen hususları gönül rızasıyla yerine getirmeye çalıştılar. Buna karşılık onlar da Kûfe'nin idaresini en güzel biçimde yürüttüler.

°Ammar b. Yâsir bir anda kendisini, İslam şehirlerinin en büyük bir kentinde vali ve en büyük İslam ordularından birinin başında kumandan olarak buldu. Bir an, Medine'ye hicret etmeden önceki halini hatırladı. Ne tür belalara, güçlüklerle ve mihnetlere katlandığını düşündü. Medine'ye hicretinden sonra da Peygamber ile birlikte ne gibi sıkıntılara ve zorluklara katlandığını bir bir

hatırladı. Bütün bunlar onun için garipsenecek şeyler değildi. Allah'ın vaadinin hak olduğuna, müminlerin günün birinde mutlaka zafere ulaşacaklarına iman etmişti çünkü. Ammar b. Yâsir'in bu yeni konumu onu, kibirlenip böbürlenmeye, insanlara karşı cebir ve zor kullanmaya hiçbir zaman itmedi. Diğer sahabilerin inandıkları gibi, dünya hayatının sadece bir oyalanmadan ibaret olduğunu, azim ve sebat sahibi kimselerin çeşitli şekillerde imtihan edildiklerini çok iyi biliyordu. Kim bu dünya hayatının çirkinliklerinden ve fenalıklarından sakınır, safi bir kalple temiz ve onurlu bir yaşam sürdürürse işte o, kurtuluşa ermiş olanlardandı. Kim de nefsinin ve kişisel arzularının doğrultusunda hareket eder, onun çalışması ve ameli boşa gitmiş ve hüsrana uğramış olanlardan sayılırdı.

Abdullah b. Mesud da aynı şekilde, geride bırakmış olduğu günlerini hatırladı. Ukbe b. Ebi Mui'tin yanında bir koyun çobanıydı. Dünyanın nimetlerinden, bolluğundan ve rahat yaşamından tamamen uzaktı. İbn Mui'tin koyunlarının sütünü Peygamber ve arkadaşına vermekten kaçınarak, bunu emanete hıyanet olarak kabul eden İbn Mesud'un bu davranışı Peygamberin hoşuna gitmişti. Peygamberle yaşamış olduğu o kutlu hatıra bir anda gözlerinde canlandı. Müslüman olduktan sonra da, Peygamberin onu sır kâtibi yaptığını ve sürekli olarak onunla birlikte olduğunu, onun has sahabilerinden biri haline geldiğini düşündü. Peygamberin bir gün onun için şöyle dediğini de hatırladı; *"İbn Mesud'un sıska bacağı, kıyamet gününde, tartıda uhud dağından daha ağır gelecektir."* Bütün bu övgüler ve kendisine karşı Peygamberin yakın ilgisi onu kibir ve gurura itmemiş, bilakis imanını güçlendirmiş, emaneti muhafaza etmeye karşı olan sevgisini artmıştı. Peygamberine ve dostuna karşı olan güveni artmış, ümmet için nasihat ve davet hizmetini daha da pekiştirmişti.

°Ammar, uzun süre Kûfe'nin emiri olarak kaldı. Sade ve basit bir yaşamı vardı. Hayatında hiç bir şey değişmemişti. Yine az konuşuyor, çok susuyordu. Çoğu kez halkın arasına karışıyor, onlardan birisi gibi davranıyordu, insanlar arasında ayırım yapmadan adaleti uyguluyor, herkese eşit muamelede bulunuyor; dinin hükümlerini onlara anlatırken kendi yanından hiçbir şey katmadan olduğu gibi aktarıyordu. °Ammar'a, halkın içinden çıkamayacağı bir takım problemler ar-

zedilmişti. °Ammar hepsi bu kadar mı, diye sorunca, hayır, henüz sormadığımız şeyler de var, dediklerinde, o halde hepsini sorun da, hepsine birden cevap vereyim demişti.

Herkes gibi o da ailesinin ihtiyaçlarını gidermek için çarşı pazara çıkar, alışveriş yapardı. Yolda karşılaştığı kimselerle konuşur, hal hatır sorardı. Kûfe'nin valisi olduğu halde, dükkana gidip bir dirheme yonca satın alır, sonra onu bağlamak için ip ister, dükkân sahibi ip vermek istemeyince, ondan ip alıncaya kadar tartışırdı. Ve °Ammar Kûfe'nin valisiydi. Vatandaşlarla bu şekilde konuşup tartışmayı normal karşılıyor, bunun, kişiliğinden bir şey eksiltmeyeceğini biliyordu. Aynı şekilde halk da onun bu şekilde davranmasını tuhaf karşılamıyor, bunun, bir vali için kusur sayılmayacağını biliyorlardı. Ammar, şahsına gelen eziyet ve sıkıntılardan ötürü üzülüyordu. Allah'ın hukukuna, yahut insanların hakkına riayet edilmediğini görse öfkelenir, mazlumun hakkını teslim edinceye kadar rahat etmezdi. Kendisini Ömer'e şikâyet edip, hakkında dedikodu yapan kişi için sadece şu duayı yapmakla yetinmişti: "Allah'ım! Eğer bu adam, hakkımda yalan şeyler konuştuysa dünyada ona genişlik ver."

°Ammar, bazı savaşlarda Küfe ordusunun başına geçerek Basra halkının yardımına koştu. Allah, müslümanları galip kılınca Basra'lıların bir kısmı ona şöyle dediler: Ey kulağı kesik adam! Ganimetlerimizi paylaşmak mı istersin? °Ammar gülerek şunu demekle yetindi: En hayırlı kulaklara küfrettin.

°Ammar, Yemame savaşında Allah yolunda cihad ederken bir kulağını kaybetmişti. Basralı'lar Ammar ve arkadaşlarına ganimetten bir şey vermediler. °Ammar, arkadaşlarının ganimetteki haklarını elde etmeleri için diretince, durumu Halife Ömer'e bildirdiler. Ömer, onlara yazdığı metupta ganimetin savaşa katılanların hakkı olduğunu bildirdi. Böylece °Ammar ve arkadaşları ganimetten .paylarını aldılar. Hazreti Ömer, tayin ettiği valileri uzun süre bir yerde bırakmıyor, onları sık sık değiştiriyordu. °Ammar'ı Küfe valiliğinden aldıktan sonra onunla Medine'de karşılaşmıştı. Valilikten azletmekle sana kötülük mü

etmiş olduk? diye sorduğunda ^cAmmar'ın cevabı şu oldu: Doğrusu, şunu ifade edeyim ki, valiliğe tayin ederken de azlederken de bana kötülük etmiş oldun.

^cAmmar, Küfe valiliğinden azledilince kendisini ibadete ve emri bi'l ma'rufta (insanlara iyiliği emretme) bulunmaya verdi. İnsanlara dinlerini öğrenmeleri konusunda yardımcı olmaya çalıştı. Hz. Ömer'in son günleri ile Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk dönemlerinde hayatını bu minval üzere geçirdi. Bir gün Hz. Osman'ın, Mısır valiliğine Abdullah b.Sa'd b. Ebi Sarh'ı tayin etmiş olduğunu duydu. Bu ona, vicdanının derinliklerine kadar işleyen, acı ve bir burukluk veren bir olayı hatırlattı. O ana kadar, vicdanının derinliklerinde yer eden bu olayı kimseye anlatmış değildi. Kur'an'da geçen bir ayetin kendisine, diğerinin ise Mısır'a vali tayin edilen Abdullah b. Ebi Sarh'a işaret ettiğini anımsadı. "*Gönlü imanla dolu olduğu halde zor ve baskı altında olan kimse müstesna, inandıktan sonra Allah'ı inkâr edip, gönlünü kafirliğe açanlara, Allah katından bir gazap vardır. Bükük azap da onlar içindir.*" (Nahl: 106) Müslümanlar, ayette "Allah'ı inkâr edip gönlünü kâfirliğe açan" ifadesiyle işaret edilen kişinin Abdullah b. Ebi Sarh olduğunu artık anlamışlardı.

^cAmmar, kendi kendine şöyle diyordu: Abdullah b. Ebi Sarh son zamanlarda İslam'a girmiş bulunuyor. İnşallah tevbe edip ıslah-ı nefis etmiştir. Umulur ki, Allah onun günahlarını iman ettikten sonra bağışlamış olsun. Ne var ki, Abdullah b. Ebi Sarh'ın gidişatı ve icraatı Hz. Osman'ın Basra ve Kûfe'deki valilerinde olduğu gibi, halkın şikâyetine sebep oluyordu. Şikâyetler giderek artıyor, hoşnutsuzluklar büyüyordu. Muhacirin ve ensar, bu durumdan öfkeleniyor, zaman zaman bir araya gelerek olup bitenleri tartışıyorlardı. ^cAmmar bazen kendi adına bazen de kendisini destekleyen ve aynı görüşü paylaşanlar adına, Hz. Osman'ın yanına gidiyor, tayin ettiği valiler hakkındaki şikâyetleri arz ediyordu. Hz. Osman, Ammar'ın görüşlerine katılmayınca aralarında tartışma büyüyordu.

Bir keresinde iş o raddeye varmıştı ki, Hz. Osman, Ammar'ın, derhal yanından çıkarılmasını istemiş ve maiyetindeki gençler emri yerine getirmişlerdi.

Sonra da  Ammar'ı bayıltuncaya kadar d vm şlerdi. O kadar ki neredeyse öldü zannetmişlerdi. Kendine gelen  Ammar: Biz Allah yolunda daha önce de işkence edildik, buna alışkınız, diyordu. O günden sonra  Ammar, Hz. Osman'ın yönetimine karşı gelenlerin başını çekti.

 Ammar b. Yâsir K fe valiliğinden azledildikten sonra Abdullah b. Mesud;b raida kalmaya devam etti. Medine'ye dönmeden eski görevini sürdürdü. K fe'nin beyt 'l-maline nezaret ediyor, halkı eğitiyor ve valilerine murakıplık yapıyordu. Dinlerini en güzel şekilde öğretiyor, eğitimlerine ihtimam gösteriyordu. Buna karşı K fe halkı da  bn Mesud'a hayranlıklarını ve sevgilerini izhar ediyorlardı.  nk  K fe'lilerin gönlünde taht kurmuştu.

Aslında bunda garipsenecek bir şey de yoktu.  nk   bn Mesud, Resulullah'la birlikte olmuş, yanından ayrılmamıştı. Öyle ki, bazı sahabiler onun ehi-i beytten olduğunu zannetmişlerdi. Bizzat Peygamberin ağzından ve onun telkiniyle yetmiş sure ezberlemişti. Onun Kur'an okuyuşu Peygamberin hoşuna gidiyordu. Peygamber, Kur'an dinlemek isteyenlerin  bn Mesud'u dinlemelerini tavsiye ediyordu; *"Kur'an ı semadan nayl olduğu gibi dinlemek isteyenler,  bn  mm  Abd'i ( bn Mesud) dinlesin."*

Abdullah  bn Mesud sözlerinde, fiillerinde, hareketlerinde, suskunluğunda, konuşmasında daima Peygamberi izliyor ve onu taklid ediyordu, insanlarla olan ilişkilerinde merhameti ön planda tutuyor, bela ve musibetlere karşı sabır ve tahammül göstermede Peygamberin yolundan gidiyordu. Tavrı ve hareketlerinde, davranışlarında, vakar ve heybetinde peygambere en çok benzeyen biri varsa bunun  bn Mesud olduğunda görüş birliği içinde idiler. Gerçekten de o, hareketlerinde, davranışlarında, vakar ve s k netinde, hatta evinin tanziminde bile Peygamberi en çok taklid eden kişi idi.

K fe'de kaldığı süre içinde halka Kur'an okuyor, her perşembe akşamı onlara vaaz ve nasihatte bulunuyordu. Vaaz ederken elindeki esasına dayanıyor, konuşabildiği kadar konuşuyordu. Konuşması halkın oldukça hoşuna gidiyordu. Ibn Mesud, Peygamberden hadis rivayet etmekten korktuğu kadar hiç bir şeyden

korkmuyordu. Bu konuda en çok, Peygamberden rivayet edilen şu hadisten çekiniyordu: "Kim *bilerek, kasıtlı olarak söylemediğim şeyleri hadis olarak yalan yere uy durursa, cehennemde yerini hazırlasın.*" Bunun içindir ki, birçok sahabi, bilmeyerek de olsa hataya düşüp bu hadisin tehdidinden korkarak hadis rivayet etmemişlerdi. Bir defasında Ibn Mesud vaaz ederken farkına varmadan ağzından, "Kale Resulullah" (Resulullah dedi ki) lafzı çıkmış oldu. Bunu söyler söylemez, tüm vücudunu bir titremedir aldı, şiddetli bir şekilde sarsılmaya başladı. Yaslanıp dayandığı asası sallanmaya ve alnından ter damlaları dökülmeye başladı. Sonra şöyle dedi; Ya böyle, yahut buna yakın bir şey söyledi demek istiyorum. Kûfeli'ler, Abdullah b. Mesud ile Musa el-Eş'ari'den hoşnut oldukları kadar hiçbir validen hoşnut olmamışlardı. Hz. Ömer (r.a.) vefat ettiğinde Ibn Mesud Kûfe'de beytûlmaldan sorumlu idi. Hz. Osman halife olduğunda, görevinde devam etmesini istemişti. Ama Velid b. Ukbe vali olarak tayin edilince, Kûfe'de bazı olaylar cereyan etmiş ve söz konusu hadiseler Ibn Mesud'u muhalefet safında yer almaya itmişti. Bu hadiseler cereyan etmeden önce Ibn Mesud, Hz. Osman'dan hoşnut olanların ve Onu hayırla anıp dua edenlerin başında geliyordu.

Sözkonusu olayların bir kısmı Kûfe'de, diğer bir kısmı ise Medine'de cereyan etmişti. Küfe kentinde meydana gelen olaylar, daha çok müslümanların beyt'ülmaliyle ilgiliydi. Bütün bu olup bitenler, İbn Mesud'un alışık olmadığı ve hoşnut bulunmadığı yeni bir takım şeylerdi. Küfe valisi Velid, müslümanların beyt'ülmalini sorumsuzca harcıyor, istediği gibi tasarrufta bulunuyordu. Velid'e göre bir vali, beyt'ülmali istediği gibi kullanabilirdi. Oysa İbn Mesud, Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk yıllarından beri beyt'ülmalin, tüm müslümanların müşterek malı olduğunu, bunun valilere has olamayacağını biliyordu. Valiler beyt'ülmali, İslamın belirlemiş olduğu biçimde kamu yararına ancak harcayabilirdi, bunun dışında bir tasarrufta bulunamazlardı.

Velid b. Ukbe'nin bu yeni maliye siyasetinin yanı sıra, Kûfe'nin ileri gelen müslümanları onun gidişatını ve yaşantısını da pek tasvip etmemişlerdi, işte İbn Mesud'un karşı çıktığı nokta, halkın çoğunluğunun da razı olmadığı

hususlardı. İbn Mesud'un bu tutumu Velid'in hoşuna gitmemiş, aralarındaki uyuşmazlık giderek büyümüştü. Kûfelilerin çoğunluğu ise bu meselede İbn Mesud'u destekliyor, onun sözlerini dinliyor ve ona karşı olan sevgilerini açıkça dile getiriyorlardı.

Medine'de olup bitenlere gelince; Hz. Osman, Kur'an'ı tek kıraat üzerinde bir tek mushafta toplama işine girişmişti. Bu önemli iş için müslüman hafızlardan bir komisyon oluşturmuş, komisyonun başına da Zeyd b. Sabit'i getirmişti. Osman (r.a.) şüphesiz bu iş için müslümanlara tavsiye ve nasihatlerde bulunmuş, Allah'ın kitabını okumada ihtilafa düşülmemesi için olanca gayretini sarfetmişti. Kur'an'ın bir tek mushafta toplanması işlemleri tamamlanınca, bu mushaftan İslam ülkesinin belli başlı şehirlerine birer .adet göndermiş, Mushafta yazılı olanın dışında bir kıraata itibar edilmemesi uyarısında bulunmuştu. Bu Mushaftan, yani "İmam" diye adlandırılan Kur'an'dan başka, daha önce müslümanların ellerinde bulunan diğer mushafların yakılmasını emretmişti. İşte İbn Mesud, Hz. Osman'ın bu hareketinden hoşnut değildi. O, Kur'an'ı en iyi okuyan ve en iyi ezberleyenlerden birisi idi. Hz. Osman'ın bu emrine uymadığı gibi onun icraatı ile Velid'in Kûfe'deki tutumunu eleştirmeye başladı. Kûfe'de her hafta perşembe günleri halka hitap ediyor ve şunları söylüyordu:

Şüphesiz sözlerin en doğrusu Allah'ın kitabı olan Kur'an'dır. En güzel hidayet de Muhammed'in getirmiş olduğu hidayettir. Amellerin en kötüsü, dinde sonradan ihdas edilen şeylerdir. Dinde sonradan ihdas edilen her şey bid'at-tır. Her bid'at ise dalalettir. Her dalalet ise insanı cehenneme götürür. Velid, İbn Mesud'un bu sözlerinde kendisine ve Osman'a sataşma olduğunun farkında idi. Yanına yaklaşarak, aynı sözleri bir daha tekrarlamamasını söyledi. İbn Mesud, Velid'in sözlerine pek aldırmadı. Bunun üzerine Velid, Hz. Osman'a bir mektup yazarak İbn Mesud'un Kûfe'den çıkarılmasını ve Medine'ye alınmasını istedi. Hz. Osman bunu derhal yerine getirdi. Ve işte İbn Mesud, Kûfeli'ler tarafından uğurlanıyordu. Ayrılmasını istemeyen Kûfeli'ler onu üzüntü içinde yolcularken, Hz. Osman tarafından kendisine istenmeyen bir davranışta bulunulmasından da endişe ediyorlardı.

Kendisine herhangi bir kötülük yapılması halinde karşılık vermeleri ve kendisini korumaları konusunda bir antlaşma teklifinde bulunanlara İbn Mesud şunları söylüyordu: Bu iş nasıl olsa olacak. Buna engel olmaya imkân yok. Şu kadar var ki, olaylara kapı açan ilk adam olmak istemem.

İbn Mesud Medine'ye gece ulaştı. Sabah olunca Mescid-i Nebevi'ye gitti. Günlerden cuma idi. Hz. Osman hutbe okuyordu. Gözü İbn Mesud'a ilişince, minberden onu rencide edici sözler sarfetti. İbn Mesud Hz. Osman'ın suçlamalarını cevapladı: "Ben senin söylediğin gibi değilim. Bedir'de, Uhud'da, Hendek'te ve Bey'at-ı Rıdvan'da Peygamber (s.a.v.) ile beraber olan bir sahabesiyim." Hz. Osman'la İbn Mesud arasında bu konuşmalar sürerken, Hz. Aişe perde gerisinden seslenmişti; Yazıklar olsun sana ey Osman! Bu suçlamaları, peygamberin sahabisine mi yöneltiyorsun? Hz. Osman; Sen sus, diye cevapladı Hz. Aişe'yi. Sonra da onu mescidden çıkarmaları için emir verdi. Bunun üzerine uzun boylu, siyah tenli bir adam İbn Mesud'u tuttuğu gibi mescidden dışarı atmıştı. İbn Mesud bir taraftan adamın elinden kendini kurtarmaya çalışıyor, diğer taraftan da Hz. Osman'a sesleniyordu: Allah aşkına beni dostum olan Peygamberin mescidinden dışarı attırma! O bunları söyleyedursun, uzun boylu siyah tenli adam, İbn Mesud'u mescidin kapısı önünde yere vurmuş, bir omurga kemiğini kırmıştı bile. Ve İbn Mesud evine üzüntülü ve kederli bir şekilde götürülmüştü.

İş bununla da kalmamış, İbn Mesud'un aidatı iki yıl boyunca kesilmişti. Artık o Medine'de halife Osman'ın öfkesini ensesinde hissederek yaşıyordu. Bütün bunlara rağmen, Peygamberin sahabilerinden olması hasebiyle Hz. Osman'a karşı olan sevgisini sürdürüyordu. İbn Mesud'un ölüm hastalığına yakalanmasından sonra, Hz. Osman'ın ona karşı olan tavrı konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Hz. Osman taraftarlarına göre, İbn Mesud hastalanınca onu ziyarete gitmiş, biriken maaşlarını vermiş ve özür dileyerek affını dilemişti. İbn Mesud bütün bunlara karşılık onun isteklerini kabul etmeyince Hz. Osman, talebinin kabulü için Peygamberin (s.a.v.) zevcesi Ümmü Habibe'yi aracı yapmış, fakat bundan da bir sonuç alamamıştı. Hz. Osman'la aralarındaki bu soğukluk İbn

Mesud'un vefatına kadar devam etmiştir. Hz. Osman'ı eleştirenler ise; İbn Mesud'un, vasiyetinde cenaze namazını Hz. Osman'ın değil, Ammar b. Yâsir'in kıldırmasını istediğini fakat bu isteğinin yerine getirilmediğini ileri sürerler. Bundan dolayıdır ki Hz. Osman'ın Ammar'a karşı olan öfkesi giderek artmıştır.

Hz. Osman'dan hoşlanmadıkları halde muhacirin hakkında hüsnüzan sahibi olanlar ise şöyle demektedirler; Hz. Osman, İbn Mesud'un hastalığı günlerinde onu ziyarete gitmiş ve kendisinden özür dilemiştir. İbn Mesud da Hz. Osman'ı affetmiş ve özrünü kabul etmiştir. İbn Mesud vefat edince, cenaze namazını Hz. Osman kıldırması, kabri başında durarak onu öven sözler söylemiştir. Yine bu grubun görüşüne göre; Zübeyr b. Avam, Hz. Osman'ın yanına girerek, İbn Mesud'un ailesinin beytülmalin yardımına herkesten daha çok muhtaç olduğunu söylemesi üzerine Hz. Osman, İbn Mesud'un istihkakını bir kat daha arttırmış, beytülmal görevlisine, Zübeyr'e yirmibeşbin daha vermesini emretmiştir.

İki yıl sonra Kûfeli'ler Ali (r.a.)'nin etrafında toplandıklarında, İbn Mesud'la yaşamış oldukları hatıraları yadetttiler.

Hz. Ali'ye; Ey müminlerin emiri! Biz Abdullah b. Mesud'dan daha güzel ahlaklı, daha iyi bir eğitici, daha faydalı ve takva sahibi bir kimseyi görmedik diye söylediklerinde, Ali (r.a.) onlara şöyle derdi: Allah aşkına doğru söyleyiniz, bu söylediklerinizi kalbiniz de tasdik ediyor mu? Kûfeli'ler olumlu cevap verince, Hz. Ali şöyle dedi; "Ya Rabbi, ben bu söylenenlere aynen katıldığım gibi, onun hakkında bundan daha fazlasını söylüyorum."⁷

2.2.3. Bilâl

'Bilâl, İslam'a ilk girenlerdendi, islam'da ilk ezanı okuyan da oydu. Muhacir ve Ensar arasında ondan daha güzel sesli ve Arap dilinde ondan daha fasih kimseler vardı şüphesiz ama, Peygamber (s.a.v.) ilk islam cemaati teşekkül ettiğinde ezan okuma işini Bilal'e vermişti. Allah dilediğine ikramda bulunur.

⁷ a.g.e., s.102-121.

Peygamber, Bilâl'in İslam'da ve ezan okumada sebat edeceğini biliyordu. Medine'de beş vakitte ezan okuması için Bilâl¹ görevlendirdi. Bilâl, Medine dışında olduğu zamanlarda ezanı Ebu-Mahzura adındaki sahâbi okuyordu. Bilâl ve Ebu Mahzura, ikisi birden Medine dışında bulunmaları durumunda ise İbn Ümmü Mektum ezan okuyordu. Bilâl, ezan vaktini dikkatle takip ediyor, tam vaktinde okuyordu. Sabah ezanını okuduktan sonra Resulullah'ı uyandırmak için de hücre-i saadetin kapısı önünde duruyor; "Hayya ala es-salah hayye ala el-felah, ey Allah'ın Resulü es-sala" diye sesleniyordu. Resulullah'ın evden çıkışını görünce de kalkıp kamet getiriyordu. Bayramlarda olsun, yağmur duasına çıkıldığı vakitlerde olsun, Bilâl hep Peygamberin yanbaşımda, elinde asasıyla dolaşır, namaz yerine varılınca asasını peygamberin önüne "sütne" diye diker, sonra da namaza dururdu.

Peygamber (s.a.v.), Bilal'i çok seviyor, onu güzel vasıflarla yüceltıyor, diğer müslümanların da onu sevip saymasını istiyordu. Bir gün bir Arap ailesi Peygambere gelerek kızını Arap olan birisiyle evlendirmek istediklerini söylediğinde Peygamber onlara; Bilâl için ne dersiniz? demişti. Aile, hiç ses çıkarmadan çekip gitmişti. Ertesi gün tekrar gelerek aynı talepte bulunmuşlardı. Peygamber onlara daha önce söylediklerini tekrarlamıştı; Bilâl için ne dersiniz? Aile yine bir şey söylemeden geri dönüp gitmişti. Ertesi gün tekrar gelerek, arzularını yinelediler. Peygamber daha önce kendilerine söylemiş olduğu sözleri yinelemiş; Bilal için ne dersiniz? Sonra, Cennet ehlinden olan Bilâl'ı neden düşünmüyorsunuz? diye ilave etmişti. Bu müjdeyi duyan aile, kızlarını Bilâl'e vermeye razı olmuşlardı. Bu olaydan sonra Allah Resulü'nün, müslümanlar arasında renk ayırımı yapmadıklarını iyice anlamışlardı, Müslümanlar arasında üstünlük ancak takva iledir. Sahâbi-ler de Bilâl'e, Peygamberin ona davrandığı gibi davrandılar. Hatta Ömer b. Hattab, Bilâl'i kastederek şöyle diyordu: "*Ebu Bekir efendimiz, efendimizi azad etti.*" Bütün bunlar Bilâl için iftihar vesilesi sözler ve davranışlardı. Buna rağmen o, alçak gönüllü olmayı elden bırakmıyor, nefisini daima hakir görüyordu. Bir keresinde yine ezan okumaya gidiyordu, içinde, nefesine karşı bir paye çıkarma duygusunun kabardığını hissedince, fena

halde kızmış, kendi nefisini hicvetmek için şiire benzer mısralar mırıldanmıştı. Vezin tutmuş, fakat kafiye tutmamıştı.

"Anası ölesice, neler oldu Bilal' e

Başından akan kanlar yüzünü boyadı ale"

Müslümanlar gruplar halinde Bilâl'in yanına geliyor, Allah'ın ona bahşetmiş olduğu lütuf ve ihsanı zikrediyorlardı. Bilâl ise söylenenlere karşı, "Ben daha düne kadar köle olan bir Habeşliydim." demekle yetiniyordu.

Fetih günü müslümanlar Mekke'ye zaferle girerken Ku-reyşliler ister istemez İslam'a girdiler. Resulullah onları o gün affetmişti. Hazreti Yusuf un kardeşlerine dediği gibi şöyle dedi; "Bugün *azarlanacak değilsiniz artık. AUah sizi bağışlar. O merhametlilerin en merhametlisidir.*" (Yusuf: 92) Peygamber (s.a.v.) Kabe'ye girince burada bulunan putları birer birer kırmış, Kabe'yi putlardan temizleyerek burayı sadece Allah'a ibadet edilebilecek bir duruma getirmişti. Sonra Bilâl'e dönerek, Kabe'nin damına çıkıp ezan okumasını istemişti.. Bilâl, Kabe'nin damına çıkarak ezan okumaya başladığında, Haris b. Hişam ile Safvan Ibn Ümeyye, Kabe duvarının altında oturuyorlardı. Haris b. Hişam kendi kendine mırıldandı; Kardeşim Amr b. Hişam, şu Bilâl'i Kabe'nin damında gör> müş olsaydı ne derdi acaba? Beri taraftan Safvan b. Ümeyye, düşünce derinliklerine dalarak şöyle diyordu; Babam Ümeyye b. Halef, her defasında işkenceye tabi tuttuğu şu köleyi Kabe'nin damına çıkmış görseydi kim bilir nasıl karşılardı? Bu iki adam güç yetirmiş olsalardı, vicdanlarıyla başbaşa sessiz kalmayacaklardı. Ama görüyorlardı ki, düne kadar Kabe'nin içini ve etrafını dolduran irili ufaklı putlar birer birer kırılıp atılmış; Kabe, Hubel, Lat ve Menat putlarından temizlenmişti. Daha düne kadar Muhammed ve ashabına karşı amansız şekilde savaşan bir kavmin huzurunda, Habeş'li bir köle Kabe'nin damına çıkarak yeni bir dinin mesajını yayıyordu her tarafa. Mekke'de oturanlar ister istemez Muham-med'in dinini kabul ediyor, davetine icabet ediyorlardı.

Bu iki Kureyşli, bir tataftan, putlardan temizlenmiş olan Kabe'ye, diğer taraftan Kabe'nin damına çıkmış olan şu Habeş'li köleye şaşkın şaşkın bakıp duruyorlardı. Birbirlerinin kulaklarına birşeyler fısıldamaktan başka da ellerinden bir şey gelmiyordu. Biri diğerinin kulağına eğilerek hasret dolu bir sesle; Şu Habeş'li köleyi görüyor musun? diye soruyor, diğeri, arkadaşının sorusuna alaycı ve buruk bir sesle cevap veriyordu: Allah'ın hoşuna gitmemiş olsaydı onu olduğu yerde başka bir şeye çevirirdi.

Bilâl, Kabe'nin damında, ellerini kulaklarına atmış, davudi sesinin tonunu biraz daha yükseltiyordu; *"Eşhedü enlâilâhe illallah ve eşhedü erme Muhammeden Resulullah!"*

Peygamber (s.a.v.) vefat etmiş, ruhu Refik-i Alâ'ya intikal etmiş, ama naşı henüz defnedilmemişti. İşte o sırada Bi-lâl'in Medine'de okuduğu ezan, müslümanları derinden etkilemişti. Onlar da hüznün içinde Bilâl'in sesine eşlik etmişlerdi. *"Eşhedü erine Muhammeden Resulullah"* derken, Bilâl'in sesi titreşmiş, tükürüğü boğazında tikanıp kalmıştı. Bu hüznü ve titrek ses, müslümanları derinden etkilediği gibi Mescid-i Nebevî'yi de adeta titretmişti.

Peygamberin naşı defnedilip, hilâfet için Ebu Bekir'e biat töreni de tamamlanınca, Bilâl ayağa kalkarak şöyle dedi: Ey Resulullah'ın halifesi! Eğer beni kendi yanında alıkoymak için satın almışsan yanında kalayım. Yok eğer beni Allah rızası için satın almış isen, beni Allah'ın rızasıyla başbaşa bırak. Bunun üzerine Ebu Bekir; Ne istediğini açıkça söyle ey Bilâl deyince, Bilâl; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in, "Bir kimse için en faziletli amel, Allah yolunda cihad etmesidir" dediğini duydum. Beni serbest bırak da Allah yolunda cihad edeyim, dedi. Ebu Bekir Bilâl'i, bu niyetinden vazgeçirmek için direttiyse de onu ikna edemedi. Ve Bilâl Medine'den ayrılarak Şam'a doğru yola çıktı. Orada, hicri yirmi yılında vefat edinceye kadar Allah yolunda cihada katıldı.⁸

⁸ a.g.e., s.147-152.

2.2.4. Suheyb

Suheyb'in İslâm öncesindeki cömertliği ve ikramseverliği müslüman olduktan sonra da devam etti. Fetihlerden sonra malı ve serveti giderek arttı. Yardımseverliği ve cömertliği dillere destan oldu. Hemen hemen her akşam halkı toplayarak onlara ziyafetler veriyor, serdiği sofraların etrafında yüzlerce kişi biraraya geliyordu. Halk her yerde, Ebu Yahya'nın cömertliğini ve yapmış olduğu iyilikleri anlatıp duruyordu. Hz. Ömer, Ebu Yahya'nın kim olduğunu araştırdığında, bunun Suheyb olduğunu anladı. Bunun üzerine, Suheyb'in aynı adla çağrılan bir çocuğu da var mı diye sordu. Halk arasında Ebu Yahya diye anılır, dediler. Bol bol ziyafetler verir. Tıpkı Arapların cömertleri gibi. Ömer; Yani Suheyb Arap kavminden midir? diye sorunca, bize kendini böyle tanıtıyor dediler. Bunun üzerine birşey söylemeden sustu. Bir gün Mescidde, Hz. Ömer'in etrafında, aralarında Suheyb'in de bulunduğu insanlar toplanmıştı. Suheyb'i çağırdı ve ona:

Sana ne oluyor ki, çocuğun olmadığı halde Ebu Yahya lakabını kullanıyorsun ve kendini bu isimle çağırıyorsun. Hem sonra Rum diyarından olduğun halde, Arap olduğunu söylüyormuşsun. Duyduğuma göre bol bol ikramlarda bulunuyor, ziyafetler veriyormuşsun. Bu yaptığın israf değil mi? Suheyb, Hz. Ömer'in sorularını cevapladı:

Ebu Yahya, Resulullah'ın (s.a.v.) bana taktığı bir künyedir. Arap olup olmadığım konusuna gelince; Musul halkından olan Nemr b. Kanit soyundanım. Ne var ki henüz küçük yaşta iken, Rumlar beni esir aldılar. Daha sonra, mensup olduğum ailenin ve kavmin kimler olduğunu anlayınca soyumun nereye dayandığını öğrenmiş oldum. Başkalarına yedirip içirme konusundaki sorunuza gelince; Peygamber'in şöyle dediğini işittim; *"Sizin hayırlı olanınız, başkalarına ikramda bulunup yemek yedirenk, kendisine selam verildiğinde bu selamı alandır."* İşte beni başkalarına ziyafet vermeye teşvik eden sebep budur. Süheyb'i dinleyen ve ikna olan Hz. Ömer, artık bir şey söylemedi.

Suheyb, Peygamberin; *"Müslüman, elinden ve dilinden emin olunan kimsedir"* tarifine uygun bir şekilde örnek bir müslüman olarak yaşadı, insanlara karşı muamelesi hep iyi-lik üzere oldu. Ne malını ve ne de bildiklerini yanına saklamadı, onları başkalarının faydasına sunmayı bildi. O, Peygamber ahabının en hayırlılarının tuttukları yolu izledi. Yalnız bir tek şeyde sükût ediyor, ihtiyatlı davranıyordu. O da hadis rivayetiydi. Peygamberin sözlerini aktarırken hataya düşme korkusu onu bundan men ediyordu. Suheyb, gelin size gazvelerimizi anlatayım, ama Peygamber şöyle dedi dememi isterseniz, işte onu yapamam diyordu.

Suheyb, Ebu Bekir ve Ömer dönemlerinde muhacir müslümanların en cömertlerinden ve iyiliksever olanlarından biri olarak yaşadı. Hz. Ömer, ölümün artık gelip yaklaştığını hissettiği günlerdeydi. Bir sabah, şura meclisi için düzenlemeler yapıyordu. Ölümünden sonra müslümanların, kendilerine namaz kıldırmak için bir imam tayin edinceye kadar Suheyb'in namaz kıldırmasını emretti ve bunu üç kez tekrarladı. Bunun üzerine Suheyb, Muhacir ve Ensar'a beş vakit namaz kıldırmaya başladı. Hz. Ömer'in cenazesinde de namazı kıldırması için onu öne geçirdiler.

Şura meclisi yeni bir düzenleme yapıncaya kadar Suheyb müslümanların imamı oldu. Muhacirin ve Ensardan buna karşı çıkan olmadı. Ancak Kureyş gençlerinden bir kısmı konuyu kendi aralarında tartışmaya başladılar. Kureyşe karşı sert tutumu ve hakkı herşeyin üstünde tutan tavrından ötü-rü Ömer'e pek alışmamışlar, yönetimine ısınamamışlardı. Sözkonusu gençler kendi aralarında şöyle konuşuyorlardı:

Gördünüz mü Ömer'i, Rum asıllı birini muhacirin ve en-sar'a namaz kıldırsın diye tayin ediyor. Oysa Suheyb, daha dün bir Kureyşlinin kölesi idi.

Bir diğeri şöyle diyordu: Allah'a hamd olsun ki, Ömer onu yeni bir imam seçilinceye kadar tayin etti. Suheyb'i müslümanların işlerini idare etmek için halife olarak da tayin edebilirdi.

Bir başka Kureyşli genç:

Yazıklar olsun sana! Doğrusu çok büyük zanda bulunuyorsun. Zannın bir kısmı ise günahtır. Ömer, Arapların Rumlardan esir aldıkları Abdullah b. Cud'an'ın azatlı kölesini kendi yerine geçirmedi elbette.

Kureyşli gencin arkadaşı istihza ile gülerek:

Ömer'in, "Ebu Ubeyde b. Cerrah hayatta olsaydı onu kendi yerime halife tayin edecektim. Ebu Huzeyfe'nin azatlı kölesi Salim hayatta olsaydı onu kendi yerime halife seçerdim" demiş olduğunu duymadın mı? Oysa Ebu Huzeyfe'nin azatlı kölesi Salim, İsfahan ahalisinden Farslı bir köleydi sadece. Farslı bir köleyi halife yapma temennisinde bulunan Ömer'i, Rumlu bir köleyi başımıza halife yapmaktan hangi şey men edebilir ki? İçlerinden birisi hiddetlenerek:

İslam öncesindeki günlerin cahiliye anlayışına dönüşünü hatırlatan böylesi bir günü hiç yaşamamıştım doğrusu. Yazık' lar olsun size! Siz müslümarılığında sadık kimseler misiniz, yoksa ikiyüzlü davranan münafıklar mısınız? Allah Ömer'e yardım etsin. Onun iyiliğinden başka bir şeyini görmedik. Allah ve Resulü yolunda, müslümanların yararına, doğru nasihatta bulunmaktan başka yaptığı bir şey olmadı. Allah'ın şu ayetini okumuyor musunuz; *"Ey insanlar, doğrusu biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık. Sonra da birbirinizi tanıyasınız diye sizi, halklara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerliniz en çok takva sahibi olanınızdır. Muhakka ki Allah, en iyi bilendir, en çok haberdar olandır."* (Hucurat: 13)

Bu konuşmalardan sonra Kureyşli gençlerden bir kısmı doğru olanı ve hakkı kabul ederken, diğerleri ise düşüncelerinde ısrar ederek oradan ayrıldılar. Düşüncelerinde ısrar eden Kureyşli gençlere göre, Hz. Ömer halifeliği ve imameti Araplardan alarak Fars yahut Rum asıllı olanlara vermiş olsa bile, egemenlik hakkının mutlaka Araplara ait olması gerekirdi. Kureyşli gençlerin ve onlarla birlikte diğer bir kısım kimselerin bu tür düşünceleri, müslümanlar

arasında büyük bir fitnenin ve musibetin kaynağını teşkil ediyordu.⁹

2.3. Dil ve Üslup

Yazarın küçük yaşlarda gözlerinin kör olup âmâ olması sonucu, yazarın tahayyül ve tasavvur yeteneklerinin oldukça gelişmiş olduğunu, diğer romanlarında olduğu gibi “el-Va’du’l-Hak” isimli bu romanında da edebî sanatlardan tasviri bu denli etkili ve ustaca kullanmasından anlayabiliriz. Romanda geçen tasvirlerde yazarın okura, tasvire konu sahnenin fiziksel özelliklerini çok etkileyici bir biçimde yansıtabilmesinin yanı sıra sahnedeki psikolojik havayı da okura, o sahneyi yaşıyormuşçasına hissettirebildiğini görmekteyiz.

Yukarıda belirttiğim tasvir ustalığını, yazarın bu romanında, özellikle Müslümanlara yapılan işkence sahnelerini gözler önüne sererken kullandığını görmekteyiz. Yazar bu sahneleri anlatırken işkence eden müşriklerin içlerindeki kin ve nefreti, menfaatlerine dokunacak her türlü fiili veya dini akımı ezip geçme hırslarını, nefislerindeki kibir ve gurur hislerini, davranışlarındaki lâkâyıtlıklarını, körelmiş ve kararmış kalplerindeki acımasızlığı öte taraftan Müslümanların bu işkencelere karşı metanetli duruşlarını, davalarına sonsuza dek sahip çıkma azimlerini, tüm mahlukata karşı kalplerinde bulunan sonsuz sevgiyi, müşriklerin onları işkenceden ölmek üzereyken kasten hayatta bırakıp yaraları iyileşince tekrar işkenceye devam etmelerine rağmen sabır, ümit ve metanetlerini kaybetmeme duygularını okura tüyleri diken diken eden etkileyici bir üslupla aktardığını görmekteyiz.

⁹ a.g.e.,s.161-165.

SONUÇ

Yazar, âmâ olduğu için diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da tasvir sanatını çok büyük bir ustalıkla göz hariç diğer dört duyu organına yoğun bir tat bırakacak şekilde kullanmıştır.

Yazar, yalnızca dört duyu organına hitap etmekle kalmamış insanda bulunan akletme ve duygulanma cevherlerine yönelik tatlar da bırakmıştır. Tüm bunları “sanat için sanat” anlayışı içinde değil de “toplum için sanat” anlayışına göre yapmış ve sosyal alanda pek çok değerli mesaj vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA

ALPTEKİN, Hulusi, Modern Mısır Edebiyatçısı Tevfik el-Hakîm ve 'Usfûrun Mine's-Şark Adlı Eserinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004.

BARBOUR, Nevili, Avdatu'r Rûh-An Egyptian Novel, Islamic Culture Sayı: 9 1935, s. 487

CORCİ Zeydân, Târih Edeb el-Luga el-'Arabiyya, Beyrut-1967.

ER, Rahmi, Tâhâ Huseyn ve Üç Romanı (Basılmamış Doktora Tezi) D.T.C.F. Ankara, 1988.

HÂMİD, Hafnî Dâvud, Târîhu'l-Edebi'l-Hadîs, Dâru't-Tibâ'ati'l-Muhammediyye, Kahire, 1969.

HÜSEYİN, Taha, El-Va'dül Hak

HÜSEYİN, Taha, Vadedilen Günler, Çev.Osman Tunç, Kent yayınları, İstanbul, 2004.

İBRAHİM Nâcî, Tevfik el-Hakîm, Kahire-1984.

el-MACALLA Dergisi, London-1991.

el-MACALLA el-'ARABİYYA dergisi, Şubat-1987.

MUSTAFA Alî 'Omar, el-Rivaya fi el-Edeb el-Mısırî el-Hadîs Kahire-1986.

RACA İyd, Dirâsâ fî Edeb Tevfik el-Hakîm, Kahire-1977.

19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı Atatürk Üniversitesi Fen-Edebîyat Fakültesi Yayını Erzurum-1987.

SAYYİD Hâmid el-Nassâc, Bânûrâmâ el-Rivâya el-'Arabiyya al Hadîsa, Kahire-1985.

ŞEVKÎ, Zayf, el-'Arabî el-Mu'âsır fî Mısır, Kahire-1988.

TÂHÂ,Vadî, Madhal ila Târih er-Rivâya el-Mısriyya 1905-1952 Kahire-1972.